

TARTALOM:

Szépirodalom

<i>Virág Barna – Bika hava / Oroszlán hava / Szemedben Írisz játszik</i>	<i>3</i>
<i>Barlog Károly – Kovács Istenke álmodik</i>	<i>7</i>

Gyermekirodalom

<i>Babiczky Tibor – A hirtelen herceg / Késő esti dal / Dünnyögő</i>	<i>10</i>
<i>Nagy Koppány Zsolt – Zselyke mesekönyve</i>	<i>14</i>
<i>Vass Tibor – Palánta / Súlyos hiba</i>	<i>18</i>
<i>Ayhan Gökhan – Általában / Anya egy / Ne szólj hozzám!</i>	<i>20</i>
<i>Orcsik Roland - Lá Kokáráccsa / Árulkodás</i>	<i>22</i>
<i>Tóth Kinga – Prater 11–14</i>	<i>23</i>
<i>Szabó Palócz Attila – A mi háztetőnk / Folyamatos beázás / Öröklődő / Öröklődő másodszor is / Betűk nyomán</i>	<i>25</i>

Éder Xavér Ferenc

<i>Weiner Sennyey Tibor – Az örök élet forrása</i>	<i>30</i>
--	-----------

Fried István

<i>Jókai Mórról másképpen – Fried Istvánnal Tóbiás Krisztián beszélget</i>	<i>44</i>
<i>Lanczkor Gábor – a hegedű</i>	<i>56</i>
<i>Csehy Zoltán – A Napisten rítusai</i>	<i>57</i>

Műfordítás

Ion Pop – Mondom vagyok / A szem felfedezése / Ritmusok és zajok / Katakombák	58
Gömöri György – Két első világháborús angol költő	61
Charles Hamilton Sorely – Ha látod az ajkatlan holtak... ..	62
Siegfried Sasson – Roham	62
„A baszk nagyon szép nyelv” – „Euskara oso hizkuntza ederra dun”	63

Hagyatékok feldolgozásának interdiszciplináris tanulságai (Veszprém Megyei Levéltár, 2016. május 5–6.)

Sánta Gábor – Fekete István hagyományai	69
Nagy Tamás – A humánium nevében: egy regény, amit nem Hajnóczy Péter írt (és mégis)	76
Hegy Katalin – Szentkuthy Miklós hagyatéka	84
Ladányi István – „Legfőbb művemet fű alá viszem” – A Sziveri János-hagyaték megőrzésének és feltárásának kérdései	89

Virág Barna

BIKA HAVA

*Újra jó lesz ez itt, néz szét
ibolyák kék szemeivel a tavasz,
jó lesz ez itt, csobogja olvadó jég alól a patak,
a szellő stafétaként adja tovább a nyárnak.
Arénájából a hagyománynak,
csorba szarvát fitogtatva, kitört egy bika.
Ezzel, az esős napok homlokzatán
megbillentek az események.
Becserkészni, azonnal rakja a megszokás
vas-cölöpjeit egy torreádor... Júdáshad
baktat mögötte... A hovatarozás kérdését
elnapolták... Megtorpant paták topognak
az egyedüllétben és tágra-nyílt szemekkel
a jóhiszeműségbe kapaszkodnak szavai...*

...Lám ismét porba rakom a győzelmet
Ezt az örök merni-akarást
Csírázó magvait az indulásnak
Az üszkös vágy szikra-villanását
Mellébeszélésünk dohos falain át
Tegnapjaink megkövezett szívverésének
Kikosarazott patakcsobogását
Tarkón-lőtt hitem vérpadásában
Védtelenségem széttépett hálójával hurokba kötni
Nyers erőm fitogtatásait
Mint egy távoli toronyóra ütését
A visszhang lyukas markával megfogni
Mértani kiszabottságunk hontalan álmát
Felkavart szópolyheit az érzékenységnek
Megkövesedett voltunk csigatengelyéből mert
A leüledett porban már nincs lezuhanás
(A lerakódó megszokás terhe húz még)
Úgy hogy a porszem már csak fölszállhat

Mint a félvezetők összezsugorított világában
Egy parányi germánium lapocska
Szívének szögezett tűhegy értelmet
S irányt ad
A vad áramlatok tornádóiból
Az integrált áramkörök mikro-egén...

*Nem. Nem véletlen ez a hasonlat,
mert minden mozgás a holtpontra
kizökkentése habozásaink melegágyából
magunknak és a rendnek.*

Igen
Levetni ezt a rozsdá-ácsorgást
Az acélszegélyen
Nem véd meg
Nem tette soha
Csak mi hittük hogy megóv a burok
De egyre tanuljuk hogy jobb pajzs
A szív melege
Küszöbök előtt poroszkálóknak
Ajtónyitás erőt gyűjteni

Ez volna az új színárnyalat
Eldobott fegyverzetünkéből serkenő
Új hang vihar-csiszolta csillogás
Vad erők bilincse
Zabolátlanságunkra béklyó
A bennünk portyázó irányok
És virrasztó zöld lámpái az aggodalomnak
Hazahozó utak
És az újra távozások
De ne csak a sötétséget szapuld
Rakj tüzet fényt útjelzőnek...
És...

*Beérték... Terelik...
Már rendezni eszközeit egy bakó...*

*Utóirat:
„Lesz még tavasz, de az más tavasz lesz,
s nem is emlékezik miránk...”*

Babits Mihály

OROSZLÁN HAVA

Közönyöd tétlenségéből
Elmulasztott tett
Tenyered térképén
Fehér folt csupán
– Hic sunt leones –
És nyüszítés
Ha tébolyult kedvében
Rád rivall a hang
Csak úgy
A visszhang kedvéért
Vagy megcsilingeltét
A Hatalmas
Kirázza belőled a jajt
Akkor is itt maradni
Annyi a hely
Amennyit talpalatnyi hited
Négyszögéből belát tekinteted
De nem elég
A sötétség falára festett fény
Az ijedelmet
Dallal hessegetni
Összekuporgatott hitünket kell
Újraedzeni a máglyán
S itt maradni oroszlánnak
Hogy mindennapi kenyerünkre
Higgadt vetésünk legyen a válasz
S otthonunkból
Ne legyen
– Senki földje –
Elhagyatott kopár táj...

SZEMEDBEN ÍRISZ JÁTSZIK

*Mindig először az illatod érkezik
A kutyánkat viszi táncba
S ő boldogan kering farkát csóválva
Még úgy ötven lépés
Az ajtózár zörren – fény van
Mosolyod ragyog szemeimben...*

Szemedben tükörképét találja a nyári ég
S mélységétől elszédül aki ráhajol
Reménytelenül elveszett az
Akin a szemedet hagyod

Én is

Azért fuldoklom ma egyre jobban
Mert kékjéből magamnak lopni tudtam
De mélysége megfogott

S így vasra verve éget
Szerelmek izzó tüzével
Emészt szúr s csak akkor élek
Ha langyos tekintetteddel becézgetsz

Szemedben otthont találtak a csillagok
Melyeknek szűk az esti ég
A sújtó villám
A vulkánok tüze
Minden szemedben ég

Szemed mélyében kúsznak a felhők
A könnyek
A mérges zivatar
Fehér homlokod alatt
Mindig Írisz játszik
Ha szívedben öröm jókedv fakad

Barlog Károly

KOVÁCS ISTENKE ÁLMODIK

(regényrészlet)

Kovács Istenke tanácstalanul nézett körül. Sehol sem látta Ljiljanát. Szóval, ez is csak egy álom volt, ismét sikerült elaludnom – nyugtázta. Távolabb három kamasz figyelte őt. Kézről kézre adogattak egy már alig pislákoló csikket. A Szabadság hídon autók suhantak az alagút felé. *Ej brate, daš mi jednu cigaru?*¹ – szólt oda az egyik. A mondat erőszakosan karistolta végig a csöndet. Mit akarhatnak ezek tőlem, vajon mi lehet e kérdés mögött – kérdezte némán Kovács, miközben feltápáskodott és leporolta nadrágját –, provokáció, talán ki akarnak rabolni, egyáltalán miért vagyok én érdekes nekik? *Jel' čuješ?*² – kérdezte a kelleténél nagyobb hangerővel egy másik, ciklámenszín melegítő viselő srác. Kovács Istenke rájuk sem nézett. Hagyjatok békén – mondta és szinte elbőgte magát. Hátat fordított a folyónak, már a strand kijáratát figyelte, a közeli kosárlabdapályán helyi vagányok bővölték a labdát. Ez némi nyugalommal töltötte el, így talán mégsem bántanak őt ezek itt. Pár pillanatig még habozott, aztán lassú, kimért léptekkel a kijárat felé indult. Haladtában érezte, hogy a cipője megtelik homokkal. A tenger homokjára gondolt, aztán arra a finomszemű porra, amely a homokórákban csordogál lefelé, az olvadóbiztosítékok kvarcára, az építkezések malterjében, abban a csillogó szürke krém-ben elvegyülő homokra, és Spencer versére gondolt, „homokba írtam kedvesem nevét”, doboltak benne a szavak. Mennyi kis, semmi szarságra gondol az ember, csak, hogy ne kelljen tudomást vennie arról, ami körülötte van – motyogta maga elé. *Alobre!*³ – szölte ismét a ciklámen-melegítő szigorúan. *Mani ga, vidiš da je neki retard!*⁴ – mondta erre kacagva a harmadik, közben a tökeket markolászta.

Miközben a hídra vezető lépcsőket számolta, már arra gondolt, hogy talán visszavonulót kellene fújnia, feladni ezt az eszeveszett keresést. Talán Ljiljanát csak egyetlen egyszer lehet megtalálni, ő pedig volt olyan hülye, hogy ezt az egyetlen alkalmat is elhibázta.

*

Ahogy átvágott a Limáni parkon, azok a könyvek jutottak eszébe, amelyeket itt, ebben a parkban olvasott. Akkor, egyetemista korában még öngyilkosságnak számított a Limáni parkban olvasni. Nem voltak magas, terebélyes fák, amelyek árnyékot vethettek volna, a padok idegenül meredtek ki a térből, a tervezett és spontán kialakított utak, ösvények

1 Hé, tesó, adsz egy cigit?

2 Hallod?

3 Hé!

4 Hagyjad már, látod, hogy retardált!

hálózata – a parkrendező és a helyi lakosság akaratainak illetően ütközése – nem volt szívderítő látvány. Kovács Istenke valamiért mégis szerette ezt a parkot. Talán azért, ami később, a jövő egy akkor még beláthatatlannak tűnő pontján lehet majd. Azért, ami mostanra lett, amikor történetünk hőse egyszerre boldogan, kétségbeesetten, félve, lemondón, szomorúan, elszántan, felpaprikázva, tanácstalanul, megelégedve, határozottan, mérgesen, hányingerrel küszködve, hezitálva vág át a park valamelyik ösvényén. Mert Kovács Istenkében most egyszerre volt jelen minden érzés, amit valaha is ebben a parkban megtapasztalt.

Itt olvasta Dosztojevszkij *Félkegyelműjét*. Lúdbörzött, amikor Miskin herceg egy némely gesztusában magát vélte fölfedezni. Innentől kezdve félt is az olvasástól, mert minden egyes olvasmány egy újabb szabálytalan üvegcserep, amelyben felsejlik valami ismert vagy ismeretlen, önmagunkból. Agyonjártatott mondatok ezek, tudta jól, de hasonlóan a világ minden más mondatához, ezek is csak avégből léteznek, hogy így vagy úgy, de kitakargassák a valóságot, megmutassák lábfejét, bokáját, vádliját, térdét... Hősünk félt tehát az olvasástól, úgy olvasott, mintha minden egyes könyv arra szolgálna, hogy leszámoljon ezzel a félelmetes szenvedéllyel. Könyvekben és nőkben mérte az időt. Könyvekben és nőkben kereste magát. S míg a könyvek egyre szaporodtak, megtöltötték polcait, szekrényeit, ágyneműtartóját, a tucatnyi kartondobozt pincében és padláson, addig a nők szinte észrevétlenül *fogytak el* mellőle.

Most, ahogy itt ül a terebélyes lombú fák árnyékában, újra eszébe jutnak az újvidéki esztendőik sikerei és görcsös próbálkozásai. A bölcsészlányok, akiket Derridából vagy Kosztolányiból korrepetált, akiknek nagy odaadással magyarázta Rorty gondolatait az iróniáról langyos sörök mellett. Eszébe jutnak azok az érdeklődő tekintetek, amelyekben kevésbé volt felfedezhető a filozófia vagy irodalom iránti mérhetetlen rajongás, mintsem az iránta, Kovács Istenke lénye iránti érdeklődés. Nap mint nap járta a várost, leharcolt albérletekbe nyert bebocsátást, ahol sűrű füstfüggönyök mögött fiatal lányok várták őt mosolyogva, ő pedig visszamosolygott rájuk. Etették és itatták őt ezek a nők, a színházi előadások végén vele együtt várták meg, amíg mindenki más elhagyja a nézőteret, a darab közben kétértelmű mondatokat sugdostak a fülébe, máskor meg csak hallgatták, egyre hallgatták a csupa semmi kis mondatokat, az amúgy félvállról odavetett kritikai megjegyzéseit, nagyokat bólogatva fejezték ki egyetértésüket. Ajkaikat mindig nedvesen tartották, várva, hogy a következő percben talán majd csókolni kell.

Mindenhol ott voltak ezek a nők, mindenhová elkísérték Kovács Istenkét, egyedül a Limáni parkba nem. Ide mindig egyedül érkezett. Olykor hosszasan tűnődve nézte a tekéző nyugdíjasokat, a játszótéren türelmetlenül rohangáló fiatal anyukákat, máskor olyannyira belemerült az olvasásba, hogy csak arra eszmélt fel, hogy fáj a szeme a sok megerőltetéstől, hiszen régen besötétedett, és egyre homályosabbá váltak előtte a mondatok.

*

Halkulóban volt már a város morajlása, a játszótéren madarak csipkedték az otffelejített sóskeksz morzsalékát. Kovács Istenkének eszébe jutott a Csehov utca. Arra gondolt, hogy ma éjjel nem fog ott aludni, hogy nem tudná elviselni a családi házat, a megannyi emlékekkel.

Előbb a mobiltelefonja névjegyzékét böngészte át, hátha talál egy nevet, egy régi kedves ismerősét, aki éjszakára befogadná. Nem nagy ügy, korábban is megtörtént már, hogy másoknál aludt, amikor Újvidéken járt. Arról az időszakról nem is beszélve, amikor itt lakott ugyan, de kényesen odafigyelt arra, hogy minél távolabb legyen az édesapjától.

*Korisnik Telenorove GSM mreže nije trenutno dostupan*⁵ – visszhangzott a készülékből egy lemondó, szomorú női hang. Mintha azt közölné, meghalt valaki. Hogy az ismerősünk, akit szeretnénk elérni, már nem létezik, vagy sohasem is létezett. Végül mégis elindult a piac felé. A Shakespeare utcán a strandon látott kamaszok üvöltöztek egymással. Megismerte Kovács Istenke az undorító ciklámenszín melegítőt. A kamaszok azonban nem ismerték fel őt. Egy focimeccsen veszekedtek, amelyre – mint ahogy azt beszédükből kiszűrte Kovács – nagy pénzüsszeget tettek fel és sikerült elveszíteniük. Odébb, a Lázár Cár sugárúton túl, a Puskin utca csendes volt és sötét. Egy örökkévalóságnak tűnt az a negyedórányi séta, amit Kovács Istenkének még meg kell tennie, az elmúlt nap pedig vattasűrű, átláthatatlan végtelennek.

⁵ A hívott Telenor előfizető pillanatnyilag nem kapcsolható.

Babiczky Tibor

A HIRTELEN HERCEG

Élt egyszer, egy nem is olyan távoli birodalomban, a Vágyak folyóján túl, egy herceg. Az országot úgy hívták: Zugliget. Minden férfi király volt itt és minden asszony királynő. A fiúgyermekek mind hercegek, a kislányok hercegnők voltak egytől egyig. Ebben az országban senki sem bántotta a másikat soha. Egy-egy keményebb kézfogásért már kinézték az embert a társaságból. Zugliget egyik királya Lámpás Leopold volt, a felesége pedig Kanócz Irma. Fiuk, a herceg, a Villany Leó nevet viselte. A királyi család egy kör alakú kastélyban élt, amelyet kör alakú kert vett körül.

Az egész birodalomban béke honolt. Esténként a házak előtti padokon sütemény-receptekről beszélgettek az öregasszonyok. A férfiak az idei bortermést latolgatták. A gyerekek a puha tollpárnába süppedtettké fejüket és hallgatták a szél beszédét a kémény-kürtő felől. Rengeteg mesét tudott a szél, és sok nyelvet ismert.

Egyedül az ifjú herceg, Villany Leó viselkedett különösen. Hirtelen haragú volt, gyakorta lett dühös. Ebédnél, ha a főfogást már befejezte, de még nem volt előtte a sütemény, az asztalra csapott, lesodorta és összetörte a tányérok. Felriasztotta az ablakpárkányon szundikáló macskákat és a kert végéig kergette őket. Belerúgott minden ajtóba s kedvtelése volt egy letört faággal a tulipánokat lefejezni. Kirántotta apja alól a széket, mikor az leülni készült, rálépett anyja fájós bütykére – akárha véletlenül. Nagyon szomorú volt Lámpás Leopold és Kanócz Irma. „Micsoda istenátka ez a gyerek” – mondogatta szomszédjuk, Donna Nóbispáncem, a spanyolajkú fűszeresasszony is gyakorta.

Történt egyszer, hogy seregélycsapat képében pöttyös mellényű angyalok lepték el a kastélykertet. Egyikük, egy féllábú madár, odaszállt a herceg ablakába. Nyár eleje volt, tárva-nyitva állt az ablak. Villany Leó, aki éppen egy tollpárnát dobált a plafonhoz, mert hóesésre vágyott, észrevette a seregélyt. Gyorsan körülnézett a szobában és tekintete megállapodott az íróasztalon heverő aprócska ólomgolyón. Sietve felkapta és célba vette az angyalt. Repült nagy lendülettel a fémgolyó. A seregély fekete gombszemével a hercegre meredt, de nem röppent el, s jaj, eltalálta az ólom.

Láss csodát, az ütés nyomán kinőtt a madárka hiányzó lába. Az angyal csak biccentett, csőrét odakopogtatta az ablakpárkányhoz, majd, mintegy varázsütésre, felröppent a seregélycsapat. Attól a naptól fogva Villany Leó minden gonoszsága a visszájára fordult. Nem szelídült meg, egyszerűen csak senkit nem tudott bántani többé. Jósággá változott a harag. Akit a herceg megütni akart, azt megsimogatta. Amit összetört, az rögtön újra egybeállt. Az asztal nem adott többé hangot, mikor rácsapott, hanem puhán megfogta a kezét egy pillanatra. A tányérok összeforrtak, szegélyükön mosolyként csillogott az aranycsík. A macskák nem riadtak meg többé. Nyújtózkodva még mélyebb álomba merültek, amikor Villany Leó rájuk rontott kiabálva. Az ajtókról, amelyekbe belerúgott, eltűnt azon nyomban minden repedés. A lefejezett tulipánok rögtön virágot bontottak

újra, s visszarántotta a herceg kezéből letört ágát a fa. Lámpás Leopold leült, és bár szék nem volt alatta, megtartotta a levegőt. A királyné lába is meggyógyult a sok rátaposástól.

Villany Leó egyre dühösebb lett. Végül fogta magát és világgá ment. Elhagyta hazáját, átkelt a Vágyak folyóján és hadvezérnek állt. Miután hadjáratai során – akarata ellenére – felépített és virágba borított sok országot, szárnyashajóra szállt és elindult a Hold felé. Seregélycsapat húzta-vonta az irdatlan hajót az égbe fel. A Hold mosolyában azóta bujkál a szomorúság, és ebben a szomorúságban bujkálnak a csodák és az angyalok.

DÜNNYÖGŐ

A nyár ma fülledt irhaprém
S az ősz aranykabát
Megcsomósodik ami bánt
Gubót növeszt a mák

S a hold a hold ezüst szirén
Befutja éjszakánk
Ezüst az ősz aranyszivén
Futunk futunk haza

S a nyár ma fülledt irhaprém
Gubót növeszt a mák
Kabátunk már az ősz maga
Most elfutunk el ám

A nyárba vissza vissza még
Tópartra fák alá ahol
Ragacsos szívünk tiszta lesz
S hajunkba könnyű szél szagol

KÉSŐ ESTI DAL

Még zümmög a kertben a nyáribogár
de a fában szétfut az ősz
a szív de kopasz ma a vágy de kopár
a lugasban szunnyad a csősz

és alszik az asztal a szék és az ágy is
horkol a hűtőszekrény
durmol a dunyha a párna a lámpa
fákat ölel meg a repkény

alszik a szappan a törölköző és
alszik a könyvespolc is
szunnyad a képkeret alvad a festék
alszik a krumpli a gyorsrizs

s már alszik a tejmaradék a pohár
fenekén és alszik a tévé
egyedül egy gépkocsi ébred az éjben
a szembe' lakó szomszédé

köhögve pihen meg a vízvezeték
már alszik a vécéartály
alszik a kád a tükör és a fogkrém
szunnyad a fogkefe balján
és alszik a szájbán a víg nevetés
és szunnyad a szemben a látvány
a tőzsdén alszik a sok sunyi részvény
alszik a szép bankárlány

alszik a boltban a polc és a pénztár
húsok a hentespultban
álomba merülnek a tegnapi csínyek
és szétolvadnak a múltban

alszik a vérkép szunnyad a lázlap
spirálban alszik a gén is
alszik az internetben sok bit
aludjunk hát te is én is

mint végül elalszik a tejben az édes
pasztörizált anya-íz
mint télen alusznak a medvemamák
oly lassú szívdobogással

Nagy Koppány Zsolt

ZSELYKE MESEKÖNYVE

Bevezetés

A szereplők:

Van először is *Pockos Möfi*, akiről legyen elég annyit tudnunk, hogy angol, alacsony termetű, pocakos és borzas, de az esze szerfölött eleven.

Aztán vannak még ketten: ők Pockos Möfi öccsei, név szerint Mackós Töfi és Tockos Pöfi.

Mackós Töfi hármuk közül termetre a legnagyobb, ám korra a legkisebb: kövér, esetlen, felfogása pedig... no nem lassú, csak kényelmes. Irtózatos erejével olykor lever egy-egy porceláncsészét a boltban, és mindig abba az irányba fordul bambán, ahonnan megbökődösik a vállát. Lassan beszél, és szüksége volna egy logopédusra.

Tockos Pöfi viszont villámgyors. Ő a középső gyerek, és általában *nagyon* ideges – a keze mindenestre könnyen eljár: ennél már csak a szája serényebb. Állandóan harcra-, tette- és tockra-kész; amikor nem ideges, pöfögve méltatlankodik, és háromszor is körbefutja Töfit, mire az annyit mondana: Hö...

A cselekmény:

Mindenféle kalandokba keverednek.

Első történet – mit himbál a szél a barackfa ágán?

Pockos Möfi, Mackós Töfi és Tockos Pöfi azon vették észre magukat, hogy egy virágzó barackfa ágain lógnak, ahová a nadrágyuktól fogva akasztotta őket a gonosz Gödörle Jós.

– Well – szólalt meg elsőként Möfi.

– Well, well, well!!! – kiabálta az idegtől kéken Pöfi, miközben a langyos tavaszi szél szelíden himbálta őt a levegőben.

– Ööö... w... – mormogta Töfi, és diszkréten böffentett egyet.

– Na, most mit csináljunk? – kérdezte Möfi, és hamisan pisolygott, mert ő már tudta a választ.

– Micsináljunk, micsináljunk, micsináljunk! – tördelte a kezét és a vékonyabb ágakat Pöfi, immár vörösén.

– Hát... izé... – mondta Töfi megfontoltan.

– Jól elintézett minket ez a gonosz Gödör Lajos – hunyorított somolyogva Möfi, a Nagyon Olvasott.

– Majd én elintézem őt! – sziszegte és bokszolta meg a levegőt Pöfi. – Őt majd én elintézem! – fenyegetőzött tovább.

Töfi semmit sem mondott, mert ő Mackós.

– Nem vetted észre a humoromat – intette bölcsen Möfi az ideges Pöfit. – Azt mondtam, Gödör Lajos, ahelyett, hogy Gödörla Jós – jelezte kifinomult angol fejmozdulattal.

– Öhö... höhöhö... höhöhöhö... – kacagott fel pár perc múlva Töfi. – Ezs, höhö, ez igazán vicces!

– Köszönöm! – nyugtázta az elismerést Möfi, miközben Pöfi majd megszakadt a dühtől. – Igazán köszönöm, öcsém, aki a bátyám vagy.

– Bruhaha... – kacagott immár fékezhetetlenül Töfi, mire Pöfi kiabálni kezdett:

– Haladjunk, haladjunk azzal a történettel, kérem! Vagyis követelem! Most, azonnal!

– Jól van – komolyodott el Möfi, aki az Ész. – Akkor szerintem szálljunk le.

– Ááááá! – jajdult fel Pöfi a fájdalomtól dühösen és a dühtől fájdalmasan. – Ezt én akartam mondani!

– Vigyázz, öcsi! – kacsintott Töfire Möfi, miközben szavait Pöfinek címezte. – Nehogy infrastruktúrárt kapjál!

Néhány perc múlva:

– Höhöhö – mondta Töfi, mert tetszett neki ez az Intellektus. Majd meglepő kérdésre szánta el magát: – De hogy? Már mint szálljunk le.

– Hát – sandított körbe Pockos Möfi, akit az eszéért szeretünk – ugorgyunk!

És ugorgytak. Vagyis hogy ugorgytak.

Második történet – amelyben leszerelik varacskos röfit

Pockos Möfi, Tockos Pöfi és Mackós Töfi ezen a délutánon az erdő szélén sétáltak. Möfi egy kis angol dalt énekelt, Pöfi kung fu-mozdulatokat gyakorolt, Töfi pedig hosszasan nézte őket: időről időre fel is fogta, hogy mit csinálnak, de aztán hamar elfelejtette... igaz, így nemsokára újra felfoghatta. Mindhárman remekül szórakoztak.

Ám a Két Cserefa Tömött Árnya alól hirtelen fülsiketítő visítással egy vad és félelmetes malac vetette magát rájuk, és mire Töfi annyit mondott volna egyszer, hogy hopp, már egy fakanál mondta a fején kétszer azt, hogy kopp.

Varacskos Röfi – mert ő volt a harcias harcos – vitézül forgatta a fakanalat. Tockos Pöfi ijedtében azt sem tudta, hová bújjon, Mackós Töfi lassan a fejéhez nyúlt, és elbődült, miszerint Áááááudefájjj... egyedül Pockos Möfi őrizte meg a hidegvérét.

– Let's... – kezdte, de aztán ráébredt, hogy ezen a sásos-kákás-sóskás-sáskás ugaron hiába próbálkozik ezzel a szép nyelvvel, ezért szviccselt, és így folytatta – kezdjünk béketárgyalásokat!

Persze, mire kimondta, ő is kapott egyet a fejére a fakanállal (kopp), ezért rosszállóan nézett. Tockos Pöfi belebújt bátyja, Mackós Töfi nadrágjába (háttal), és onnan vitézkedett:

– Majd adok én neked, büdös disznó, azaz malac! Jössz te még a mi utcánkba, a Tockos Pöfi Bulavádra! Akkor majd lesz kapsz!

– Bulvárhh, mon öcsém! – szellemeskedett Möfi és oldalra pislogott, remélvén, hogy így kivívja a varacskos disznó rokonszenvét, de az megint a fejére koppintott (kopp).

– Hátööö... – mondta megfontoltan Mackós Töfi – ezstet ejsen lassan abba kéne hagyni...

Annál is inkább, mert ő is kapott kettőt (kopp-kopp), mivel ő volt a legnagyobb. Így hát személyeskedésbe torkolt:

– Te rongyos varangyos... (kopp) vagyis varacskos! (kopp-kopp) Disnóóó! (kopp-kopp-kopp) – mondta tőle nem várt élénkséggel.

És rárontott.

Pöfi valósággal habzott hátul a nadrágjában.

– Üsd, vágd, bátyó! Üssed-vágjad a gazot!

Közben sajnos kétszer kiesett a nadrág kegyeiből, ilyenkor csend volt, és ijedten iszkolt Töfi után. Egyszer meg is botlott és elesett: ezek a fiúk már csak ilyenek.

Végül lefegyverezték a kis Varacskost, aki két vállra feküdt, és onnan mentegetőzött:

– Bocsánat, bocsánat, csak azért vagyok ideges, mert ilyen bolondos nevem van... ritmikailag sem tetszetős... mert figyeljtek csak: Va-racs-kos Rö-fi. Öt szótag. Nem elég frappáns. Nem elég kúl. Emiatt vagyok szomorú, emiatt kell fakanállal verjem az ellent – és szegény itt már szinte sírt.

– Hm – mondta Möfi, aki az Ész. – Mit tegyünk? – fordult testvéreihez, de azt kellett látnia, hogy Töfi tekintete teljesen tunya tompaságba töppedt, Pöfi pedig peckesen próbál kipenderülni alóla, mert bátyja nemcsak egykedvű lett, hanem rá is ült. Möfi tehát hamisakat pisolygott (ettől a földön fekvő malac újabb dührohamot kapott, de Töfi álmodozó tekintettel a hasára lépett, így nagyobb baj nem lett), mert ő már tudta a választ.

– Tudod mi, töcsi? Változtasd meg a nevedet... – majd elgondolkodó arcot vágott és így szónokolt: – és változtasd meg élted!

– Igen, de mire... – nyöszörögte Varacskos Röfi.

– Hát – sandított körbe Pockos Möfi, akit az Eszéért szeretünk – megmondom én... Khm... khm... Mától kezdve neved – zönögte – Vacskos Röfi legyen!

És az lett.

Negyedik történet – amelyben megdézsmálják a szilvalekvárt

A három vásott kölyök, azaz növekvő sorrendben: Möfi, Pöfi és Töfi a kamra felé settenkedett. Egyszer csak éktelen csörömpölés verte fel a gyomorkorgásukat: valaki, hm, tudjuk, ki, megint leverte a porceláncsészét.

– Párdózs moá – bőfögte halkán Töfi, aki nem ludas, hanem Mackós, mégis ő volt a ludas.

– Öcsém az úrban – nézett fel rá komoly arccal a rendkívül olvasott Pockos Möfi –, ha nem vigyázmányozol lépteid mechanikájára, könnyen úgy járhatunk, mint egy liszt: porul.

– Öhöhö... hahaha... ezs fölöttébb vicces, bátyó – kacagott fel néhány sorral lennebb Töfi, aki tudta értékelni a humort (és szerette is), plusz igyekezett Möfitől választékot tanulni a szavai mellé.

– Már nem azért a lekvárért – kezdett bele dühösen Töfi, aki középső gyerek lévén

kellőképpen ideges volt – de nem mechanika, hanem mehanika! – és útjára bocsátott egy boxot.

– Pöfike, máj presösz bró – ráncolta össze a homlokát Möfi, aki mindig türelmes és nagyvonalú volt, ha mást kellett kijavítani, de mindjárt megsértődött, ha őt oktatta ki valaki –, te még javában a kiságyadban tockoltad a nyuszidat, mikor én már kimondtam olyan szavakat, mint ... mint ... mint: gyermekcikológus.

Ettől mindhárman megilletődtek.

– Én csak azt mondom – manifesztálódott Mackós Töfi gyomorkorgása beszédhangban –, hogy lássuk a medvét... vagyis a lekvárt. Azsazs a medvelekvárt.

Két bátyja elborzadva nézett rá: hogy milyen okos. Még a végén felborul a mese, és kiesnek a gyerekek.

– Mit mondtál, te hasas? Talán azt, hogy: azsazs? – igyekezett a humorszekérre Möfi is felkapaszkodni, de hangja oly kopottan csengett, mint egy vert sereg.

Mackós Töfi tekintete üres volt és tompa, csak két kicsi lekvárosbödön villant fel olykor benne. Erről a fiúknak is eszükbe jutott a cél és továbbsettenkedtek. Aztán benyitottak a kamrába.

A kamrában bödönök álltak. A bödönökben pedig a lek várt. Rájuk várt.

Szó megszakadt, hang fennakadt, a három testvér szeme kerekre dagadt.

– Öcsém! – kezdett bele a beszédbe Möfi, és rácsapott Töfi kezére, aki gyors, mint a gyík, csak annál jobban szereti a lekvárt, és máris belemancsolt a bödönbe. – A dézsmát ezennel megnyitom.

És azzal megnyitotta az egyik bödönt, de senki sem akadékoskodott.

Gyorsan tömni kezdték a lekvárt: először a szájukba, aztán a zsebükbe. Tockos Pöfi a cipőjébe is pakolt, de mikor rájött, hogy így aligha tud majd menekülni, dühbe gurult: lábbelijét hozzávágta a fűszertartóhoz, amelyből valami piros por ömlött rá. Egészen fölporprikázódott, mérge sístergését azonban két testvére gyorsan lekvárba fojtotta. Hálás is volt nekik, elhatározta, hogy este eltekint a jóéjszakát-tocoktól, amit minden nap ki szokott osztani.

– Ki matat a kamrában? – kérdezte ekkor Zselyke anyukája.

– Testvéreim – közölte ünnepélyesen Möfi –, szaladjunk!

– Abbizsa – lihegte ijedten Mackós Töfi – saladjunk, mint a sélvés!

– Én nem hátrálok meg – pattogott Tockos Pöfi, miközben kihátrált a kamrából. – Én küzdök az utolsó szilváig!

De közben ő is szedte a lábát.

És ami igazán nem volt szép: kifelé menet megálltak a *véletlenül* szintén éppen arra tébláboló Zselyke mellett, és a zsebükből rákenték a lekvárt – meg az egész ügyet.

Szegény, hiába magyarázta, hogy nem ő volt: mehetett mosakodni.

Vass Tibor

PALÁNTA

A lódarázzsal ugyanúgy vagyok, mint a lőtücsökkel,
nem értem, hogy jönnek össze a szülők,
márpedig a szülőknek össze kell jönniük,
máskülönben nincs kicsiny,
nincs lódarázs- és lőtücsök-palánta, poronty, szülemény.

Tudok extrém párokról, sovány férfi palántáz kövér nővel,
törpe nő óriás férfival,
egészen átlagos összejövéseik vannak,
de vajon hogy jön össze ló és darázs, ló és tücsök,
és akkor ott van még a kecskebéka.

Az egyik szülóm, nevezetesen apukám,
keresni kezdett egy extrém könyvet,
amelyben meg tudna mutatni nekem a lódarázson,
a lőtücskön és a kecskebékán kívül egyet s más,

keresés közben emlékeztetett arra,
hogy láttunk az állatkertben oroszlánfókát, és előadta,
hogy az ő esetében sem úgy jött össze oroszlán és fóka,
ahogy én azt elképzelem,
nem annyira extrém a helyzet.

Közben meglett a könyv,
és apukám, nevezetesen mutatva benne a képeket, előadta azt is,
hogy majd meglett koromban jobban megértem,
nem a mókusnak és a cickánynak kell összejönnie a mókuscickányhoz,
és legnagyobb bánatomra a szarvasvarjú
és a kengurupatkány esetében sincs szó hasonlóról,
többet ne is rajzoljam meg elképzelt,
extrém közelüket, teljesen felesleges,
pedig egész sorozatom van már róluk,
ezek a dolgok nem úgy jönnek össze,
palánta, poronty, összejövés, lónő, lóférfi, tücsök és bogár,

egyszerűen szép a nyelv, a magyar, az anyánk nyelve,
jól jött nekünk össze.

SÚLYOS HIBA

Ha megkérdezik, mi a nehezebb,
egy kiló csibetoll
vagy egy kiló ló száraz kolbász,
sokan rámondják, mielőtt gondolkodnának,
hogya az utóbbi.

Ha megkérdezik, mi a nehezebb,
a matek vagy a magyar,
én ma gondolkodás nélkül a magyart mondom rá,
a nyelvtant, a helyesírást,
mert mérget lehet rá venni,
hogya osztálytársaim java része
tollbamondáskor holnap itt elvérezik,
sokan írják majd egybe a lószárazt a kolbász előtt,

mert nálunk a boltban a száraz lókolbász címkéjén
lószáraznak írták,
és a leárazáskor boldog, boldogtalan vett belőle,
terjed a nyelvi igénytelenség,
ahogya Tibi bácsi mondaná kevésbé viccesen.

Lószáraz kolbász, haha, nevetnem kell,
amikor Tibi bácsi hasonló viccesen, ahogya apukám szokott,
előadja, hogya ki látott már száraz lovat,
legfeljebb kiszáradtat,
gondolkozzunk már, palánták, poronty szülemények,
tücsköt, bogarat összehordhatnak a kolbászba nekünk,
de ne higgyünk el azonnal mindent,
a látszat néha csal.

Ayhan Gökhan

ÁLTALÁBAN

Lila volt a meggylikör-kórház ma nagyonsokáig általában.
Lila volt a délelőttöm, mint a bokám leeséskor általában.
Lila volt a bokám, mint a kórház, elvakartam, aú, fájt, általában.
Lila volt a kivizsgálás, lila a délelőtt, meggy-lila, au, általában.
Lila volt a búcsúzás, sajgott, mint a bokám lilán, lában.
Lila volt a kórházi ebéd, a bokám elkentem, ában.
Lila volt Geri tekintete, a délelőtt egy bálnahas, ban.
Lila volt a Geri figyelte bálnahas, szomorú az uszonya, an.
Lila volt a bokám délelőttje, elvakarni sem volt kedvem, n.

ANYA EGY

Fel sem merült egy
kérdés, inkább egy-
szerűen horogként akadt egy
belém, mint faágba egy
szemét. Fel sem merült egy
kérdés, inkább egy
horogként akadt egy-
enletesen, mint szemétbe egy
faág. Ki kezdte, nem egy
megmondható dolog, meg egy-
szer sem tudná mondani, akartam-e egy
megszületést, akarta-e, hogy szülessem egy-
szerre meg, akadozik bennem a kérdés, mint egy
horog, beleakad a kérdésem, mint egy
faágba ütközött szemét, megütötte egy-
szer magát a kérdésemben, szemét egy
anya.

NE SZÓLJ HOZZÁM!

Mínta a szennyestartó labirintus-fedelén
egyensúlytévesztett-állnék, olyan
bizonytalan vagyok, egy magára
hagyott, többé nem
használt megálló busztáblája, *hagyj egyedül,
békén, ne hozzám szólj!* nem
használok a világot, mert nem
használ nekem, leejt
egy torony tetejéről, a bajom, ha egy
torony tetejéről figyelném, eltörpülne, de nem
törpül el, nagyobb nálam és a torony tetejénél, de
mint a másfél méteres szeplőm, soha nem hagy el, ha
neve lenne, úgy hívnám, hogy Szürke, *békén hagyj,
egyedül, ne szólj hozzám!* senki
nem törődik velem, mint öngyilkos bolygó, pörög
a tejszínes félelem tízmásodperces biliárdgolyója, eltalál, behorpad
a lelke feketeje, vesztettem, elvesztettem
a koffeint. Durván odaégett
pirító vagyok a kuka alján, annyira
figyelnek rám, mint a kuka turkálót idéző alján
az égett pirítóra a többi nemtelen szemét, ragad rám
a bajom, mint pirítóra az odaégett, fekete ég, ahova
nézek, egy fekete ég odaégett pirítósa
bámul, a pirítóssütőben szerintem
nagyon elrontottak valamit, engem nagyon
elrontottak a pirítóssütőben. *Hozzám ne szólj,
egyedül hagyj, békén, félelem!*

Orcsik Roland

LÁ KOKÁRÁCCSÁ

Lá kokáráccsá,
Lá kokáráccsá,
Rio Grande, Mexikó!
Nekem itt pont jó:
Vállamon poncsó,
Kobakomon szombreró!

Lá kokáráccsá,
Lá kokáráccsá,
Tömve izzik a pipám!
Tortijját eszek,
Tekilát nyelek,
Hej, kecses szinyorinák!

Lá kokáráccsá,
Lá kokáráccsá,
Ízlik a halapenyó!
Döfköd a kaktusz,
Itt nincsen krampusz,
Éljen szabad Mexikó!

ÁRULKODÁS

Múltkor az ovi WC-jében
Márkó alkudozott velem:
Mutassam meg neki a punim,
cserébe láthatom a kukiját.

Belementem, ám Márkó
nem mutatott semmit,
elfutott a többi fiúhoz,
együtt röhögtek rajtam!

Hülye Márkó!

Meg is mondtam apának,
aki paprikavörös lett mérgében.
Ne mutogassam másnak a punit,
elfertőződhet, majd ha felnövök,
akkor... itt félbeharapta mondatát.
Hiába unszoltam, nem folytatta.

Azóta számolom, hányat kell aludni,
hogy felnőjek,
s megtudjam végre, mi lesz akkor.

Tóth Kinga

PRATER 11–14

11. Vakondvasút

túrnak a földbe alagutat
vájnak a szájukba megy
a föld a kavicsok
nem látnak hajukba
gyökerek akadnak
amíg felfelé nem indul
elől a kisvakondrajz
ásó a kezében nadrágjában
védőszemüveg
ha felpattannak a kövek

12. Daru

segít a nyúl az építkezésen
a sün kezeli a darut nehezen
mászik a sárga létrafokon
a tüskéje néha beakad a csőbe
fütytyent egy gólya emeli
a tetőre övé lesz az utolsó
cserép az nyer
aki legtovább mászik

13. Mexikói

tortillában áznak a verebek
ketchupos a szárnyuk ragad
a szalvéta a hasukon sok
piros minta szóródik
a sombrero ülésekre
pirosat pecsétel aki beül

14. Szoborjáték

kislánytestvérek kezdik
a számot tíztől
vissza egyre szobor
mogyorós pele köztük
a sál párosra ugrik
át a vállon nullakor
ő is megáll

Szabó Palócz Attila

A MI HÁZTETŐNK

a mi háztetőnk
a gazdagabbja közül való

ha mi nem is vagyunk
túlzottan gazdagok,
a mi háztetőnk
mégis
a gazdagabbja közül való

kifigyeltem,
meglestem tegnap este:
nem mászott le a falakról,
amikor eljött a
naplemente

éjszakára is a helyén maradt,
biztos
úgy gondolta,
itt senki sem zavarja,
itt is nyugodtan alhat,
nem ment el a szegényházba
(lehet, hogy ott már
aggódni is kezdtek
érte)
reggelig ott állt
a padlás felett
a falak tetején

a mi háztetőnknek saját otthona van,
tudja,
hogy mi úgy szeretjük,
akárha egy volna közülünk,
mi ragaszkodunk hozzá,
három másikért sem cserélnénk el,
– mert:
a mi háztetőnknek nálunk otthona van...!

a mi háztetőnk
a gazdagabbja közül való...

FOLYAMATOS BEÁZÁS

áradás,
folyamatos beázás...

ez egy furcsa dolog ám:
már napok óta egy háztető
úszik mindig
a kádamban esténként,
miközben fürdök

mindig apa rakja bele

apa,
hogy lehetsz te olyan erős,
hogy egy egész háztetőt
két ujjal
fel tudsz emelni?

apa,
hogy lehetsz te olyan erős,
hogy egy egész háztetőt
két ujjal
fel bírsz emelni?

áradás...
folyamatos beázás...

– beáta nélkül,
beáta elment,
beáta otthon fürdik,
szia, pá-pá, meg minden...
beáta elment haza

áradás...
folyamatos beázás...

már napok óta
minden este velem fürdik
egy háztető
– gyakran vizet
meregtek velem,

a fejem fölé emelem,
eldobom,
majd újra keresem,
eldobom és rögtön
követelni kezdem...

áradás...
folyamatos beázás...

egy háztető fürdik velem,
s minden este meztelen!

egy háztető van a kádamban!
– ki látott még ilyet?

mindig apa rakja bele

apa,
honnan szeded te,
hogya háztetők is
minden este fürdenek?
apa,
ki mondta ezt,
ki mondott ilyen
hülyeséget neked?
apa,
ki csapott be téged ennyire?

áradás...
folyamatos beázás...

ÖRÖKLŐDŐ

négyen álltunk ott
– vendégségben voltunk –
a kinti szobában
a nagymaminál
(ő apa anyucija volt)
egy kép előtt
– a nagymami apucija és
anyucija előtt

ők nekem a... húha...
ők nekem a... húha...
ők nekem a... húha
ők nekem a... MIJEIM?
...a mijeim is?

ők nekem a... húha...
ők nekem a... húha...
ők nekem a... húha...
a dédszüleim ők – no, ja!

a nyakamat csiklandozta,
megpuszilta a tokámat a nagyi...
apa meg erre nevetni kezdett
és a fotóra mutatott
– nézd csak meg, nagyi –
mondta (mert apa már
megtanulta,
hogy ő a NAGYMAMA!)
– az én nagymamimnak is
ugyanilyen tokája volt,
neked is ilyen van –
és apa meg a nagyi
tokáját vakarta meg...
– az enyém is ugyanolyan
és a kislányunknak sem jutott másmilyen

igen,
nálunk
ez már családi hagyomány,
nálunk

a családban
öröklődő divat
a tokahordás...
– a tokoskodás...!
– a tokáskodás...!

ÖRÖKLŐDŐ – MÁSODSZOR IS

négyen álltunk ott
– vendégségben voltunk –
kint a konyhában
a nagymaminál
(ő anya anyucija volt)
és a nagy apát próbálta...
apát nyugtatgatta volna,
apát nyugtatgatta ő...

ne félj, vigasztalta,
nem ragályos,
nem fertőző
– csak öröklődő ÉPP!

hogymi?
– hát a hülyeség

BETŰK NYOMÁN

két kis kocka
a házikóba költözött
í, há, e, cé, ú, er
ó, a, em, jé, nyö, há
betűk vannak rajta

kár, hogy ezeket a betűket
én nem ilyeneknek ismerem...

Weiner Sennyey Tibor

AZ ÖRÖK ÉLET FORRÁSA

Boglár Lajos emlékének

1.

Titkon, vagy kevésbé titkon mindannyian vágyunk az örök életre, az örök ifúságra, a halhatatlanságra. Különös, hogy milyen keveset teszünk azért, hogy elérjük, megkaparintsuk azt, még ha semmi más sem kell hozzá, mint a tiszta tudás, az őszinte érdeklődés és koncentrált figyelem. Azok, akik írásomhoz önmagukban ezen három nemes tulajdonság felébresztésével közelítenek, tehát szomjaznak a tiszta tudást, ébresztik magukban az őszinte érdeklődést, és egyetlen dologra – erre a történetre – hegyezik koncentrált figyelmüket, mire írásom végére érnek – velem együtt – megtalálhatják az örök élet, az örök ifúság, a halhatatlanság forrását.

De jeleznem kell, hogy valójában mindaz, amit most leírok alig több, mint az értő emberek figyelmének felkeltése arra nézvést, hogy észrevegyék, micsoda kincsek birtokában vagyunk mi mindannyian. Ámde nem törődünk velük, észre se vesszük ezt az elképesztő gazdagságot. A legmeglepőbb módon ezekhez a kincsekhez nem térképek, hanem a neolatin filológia, a kulturális antropológia, a költészet és a művészet vezethet el. Azt persze, hogy ezt a kijelentésemet alátámasszam, szükséges ez a kis bevezetés a most következő szövegközléshez, amelyben nem másról szerzünk tudomást, mint hogy három magyar, háromszáz évvel ezelőtt megtalálta az örök élet italát.

A kétezres évek hajnalán a Szegedi Egyetemen még ifjú hallgatóként különös érdeklődéssel fordultam neolatin tanulmányaim alatt azok felé a korábbi századokban élt, latinul alkotó költők és írók irányába, akik távoli országokba utaztak, ott verseket, emlékiratokat írtak, majd kalandos életük szerencsésen, vagy – sajnos az esetek többségében – szerencsétlenül ért véget, valami elképesztő felfedezés közben. Végül mindannyiukat elfelejtették, sajnos elsősorban azon egyszerű okból kifolyólag, mert latinul írtak. Nem magyarul és nem is angolul.

A szerencsések közé tartozott egyik ősöm, Sennyey László, akinek történetét és a XVII. század végén tett vatikáni utazásait, Molines Mihállyal és a keresztény meditációval való kapcsolatát, illetve az Inkvizícióval való szembekerülését és kettős életét *A nagy eretnek* című írásomban már megírtam. Szerencsétlen sorsú volt Budai Parmenius István, akinek különleges kalandjaival eddig jobbára csak kevesek által ismert tudományos dolgozataimban foglalkoztam, s alighanem előbb-utóbb meg kellene írnom hasonló elbeszélésben azt a történetet is, hogy ott mire jutottam, mint ahogy most ezzel az egészen elképesztő történettel teszem.

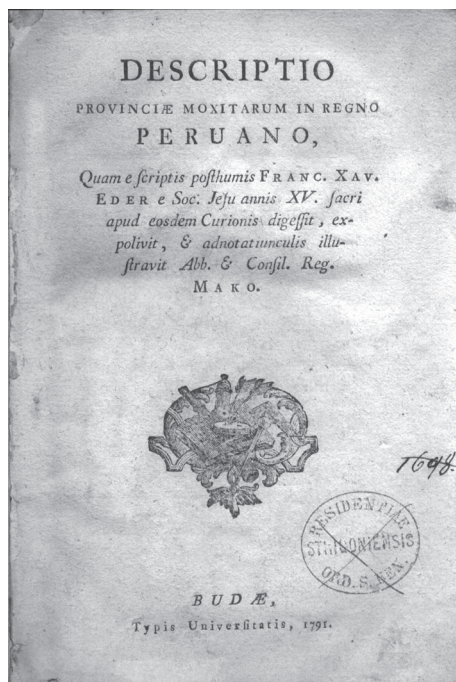
Mert kétségtelenül különleges volt Éder Xavér Ferenc ügye és története, akinek életéről már akkoriban beszámoltam a szegedi egyetem egyik lapjának hasábjain, most pedig újra előkerült több okból is. Az egyik ilyen – talán említésre méltó – ok az volt, hogy megrendelésre a fociról kellett írnom egy internetes irodalmi magazinnak, és én a foci eredetéről, különösen dél-amerikai történetéről írtam, közben pedig eszembe jutott Boglár Lajos, a kiváló antropológus, akivel pár évvel halála előtt nagy szerencsémre még találkozhattam Budapesten, azon az egyetemen, ahol tanított. Nagyon kedves embernek ismertem meg, különösen, hogy fogadott egy akkoriban igen szétszórt, kócos, szédült, húszéves költőt, akit szegedi professzora – Szörényi László – küldött hozzá.

Találkozásunkkor röviden elmondtam, hogy neolatin szerzők és utazók történetei keltették fel az érdeklődésem, Dél-Amerikával kapcsolatban pedig különösen Éder Xavér Ferenc, aki 1750. október 12-én hajózott ki Cádiz kikötőjéből.

Boglár Lajos felállt, és úgy kezdte:

– Igen, pontosan tudom, ki volt ő. Évekig fordítottuk egy jezsuita atyával Éder Xavér Ferenc emlékiratait... mindhiába... pedig... – majd hosszasan mesélt Éder útjáról, a saját útjairól is. Mikor megkérdeztem, hogy miért nem adták ki az emlékiratok fordításait magyarul, Boglár szomorúan legyintett... – Az ilyesmi itt senkit sem érdekel... – közben megittunk egy forró teát, aztán elbúcsúztunk.

Ez talán 2002–2003 környékén történt. Boglár Lajos – a kiváló magyar etnológus, kulturális antropológus – nem sokkal később meghalt. Éder Xavér Ferenc történetével egyedül maradtam. Tovább nyomoztam, így találtam meg az érdi Magyar Földrajzi Múzeumban könyvének korai kiadását.

Éder Xavér Ferenc: Descriptio provinciae Moxitarum in Regno Peruano címlapja. Budae, Typis Universitatis, 1791. A könyv a Magyar Földrajzi Társaság Könyvtárának tulajdona. Leltári száma: 208. jelzet: B 885.

Ez a könyv első látásra nem más, mint 289 sűrűn teleírt és -rajzolt lap kiadása, melynek címe *Descriptio provinciae Moxitarum in Regno Peruano*, vagyis *A Perui Királyságban lévő Moxitania tartomány leírása*. Magyarul csak részletek jelentek meg belőle Boglár Lajos fordításában és Lacza Tihamér jezsuitákat bemutató tanulmányában.

Hamar észrevettem, hogy az érdi Földrajzi Múzeumban található kiadás sem más, mint az eredeti kézirat – mondjuk úgy – „ferdített fordítása”, ugyanis Makó Pál apát Éder könyvét közvetlen halála után úgy adta ki, hogy csak az eredeti rajzokból készült rézmetszeteket és néhány oldalt hagyott meg, a többit saját maga írta.

Történt mindez 1791-ben Budán.

Az eredeti latin kézirat ma is a budapesti Egyetemi Könyvtár Pray-gyűjteményében van, míg a fordítás Boglár Lajos hagyatékában.

Mindkettő kiadatlanul.

Elfelejtve.

2.

Eredménytelen volt hosszú éveig kutatásom abban az ügyben, hogy eddig miért nem sikerült magyarul kiadni azt a művet, mely autentikus forrása lehetne nemcsak Latin-Amerika antropológiai és néprajzi kutatásához, hanem hozzásegíthetne a jezsuiták és az indiánok viszonyának jobb megértéséhez is. Nem egy ideológiai, vallási vitát eldönthetett volna Éder Xavér Ferenc műve, melyek a jezsuiták tevékenységével kapcsolatban merültek fel az elmúlt században. Nemcsak azért, mert Éder tizenhat évet töltött el a missziókban, mert mindent, amit tudott lejegyzett, hanem mert az általam ismert szövegrészekből levonhatóan zavarba ejtően őszinte. Nem értettem, hogy bár annak ellenére, hogy ilyen érdekes, Éder Xavér Ferenc által gazdagon és szépen illusztrált könyvről van szó, miért nem sikerült kiadni újra az elmúlt háromszáz évben.

Mármint hamisítatlanul.

Ugyanis legújabb spanyol kiadása eme könyvnek szintén az 1791-es, Makó Pál apát által hamisított kiadás nyomán készült. Így tehát az eredeti kéziratot csak néhány elvetemült kutató, a kiváló fordítók és én láttam.

Pedig.

Pedig feltűnne, ami a dél-amerikai jezsuiták történetét megíró Lacza Tihamérnak is feltűnt, mégpedig az, hogy magyar jezsuiták élete több helyütt is metszi egymást.

Különösen három szereplőé.

Néhány cikk született arról azóta a magyar sajtóban, sőt egész krimi bontakozott ki, hogy ezek a derék atyák bizony nem egyszer magyarul írtak latin szövegeikben, még hozzá rovásírással, csak azért, hogy elrejtsek gondolataikat, titkaikat, illetve megkíméljék rendjüket, a jezsuitákat, melynek ekkorra már nagyon törekeny helyzete volt Dél-Amerikában és Európában is. Az európai nagyhatalmakat ugyanis az zavarta, hogy a jezsuita missziók szembeszálltak gyarmatosítói törekvéseikkel otthon és az Újvilágban is. A tudós papok, akik főleg filológusok, antropológusok, költők voltak mai fogalmaink szerint, egyszer csak beleszóltak a nagypolitikába.

Véleményük volt.

És ebbe már más is behalt.

Erre tanú többek között Éder Xavér Ferenc is, akinek teljes emlékiratait, atyai hozzáállását az indiánokhoz, különös meglátásait most nem kívánom részletezni.

Sokkal inkább egyetlen utazását.

Ahhoz azonban, hogy ezt az egyetlen utazást megértsük, két másik atyával is meg kell ismerkednünk. Az egyikük Zakarjás János, aki az említett hajóval, 1750. október 12-én Cádizból együtt utazott Éder Xavér Ferencsel az Újvilágba. Panamán átkelve, 1751-ben érkeztek meg Peruba, s ezen utazás alatt jó barátságot kötöttek. Ám, míg Éder Xavér Ferencsel a rendtartomány főnöke közölte, hogy az Andok keleti oldalán elterülő Moxitániának nevezett vidékre kell mennie, a Mamoré folyó középső szakasza mentén élő mojo indiánok közé, addig Zakarjás még sokáig Lima környékén maradt. A két barát, Éder és Zakarjás között a kapcsolat ezután sem szűnt meg, s míg Éder megismerte a mojo, a more, az itonama és a chiriguano indiánok világát, megrajzolta Moxitania tartomány térképét, Zakarjás barátságot kötött nála idősebb atyákkal, például Réz Jánossal, és szoros levelezést folytatott a Magyarországon maradt Bartakovics Józseffel és Kéri Ferencsel. Ezek alatt az évek alatt alakította ki sajátos titkosírását, amikor is latin szövegekbe rovásírással magyar mondatokat szőtt.

Az Éder Xavér Ferenc által rajzolt térkép

Mindeközben Éder egyre szkeptikusabb lett az indiánokkal kapcsolatban, mert például ilyeneket ír emlékirataiban:

„Nagyon hanyagok az élet védelmezésében is. Ki képes visszatartani a marhagulyát vagy a ménest az eszeveszett futástól, ha jaguár szagát hozza feléjük a szél – még ha az az állat háromezer lépés távolságra van is? A szomjas kutya akkor is óvatos, ha iszik: fél az esetleg

vízben rejtőzködő krokodiltól. Talán ezeknél az állatoknál is ostobábbak az indiánok, mert nemcsak hogy nem óvatosak és előrelátók, de még a teljes biztos veszedelmet sem képesek elkerülni.”

Vagy egy másik idézet, melyben talán jobban felfedhető misszionárius és indián kapcsolata:

„Bizony megtörtént, hogy egyszer – komoly megfontolás alapján – nem engedtem meg valamelyiknek, hogy az általa kiszemelt helyen építse fel kunyhóját. Ő azután az egyik viharos éjszakán – éppen fújni kezdett a déli szél – tüzet vetett házamra és a templomra. Mivel minden fából épült és fűvel volt fedve, néhány perc alatt minden egyházi és otthoni felszerelés s az egész misszió a tűz martalékává vált. Más páterek is tapasztaltak hasonlókat: az indiánok egyetlen keményebb szó, valamely tárgy megtagadása miatt annyira felindultak, hogy rejtett mérget kínáltak nekik. Az a misszió, amely az én gondjaimra volt bízva, a szökések miatt bekövetkezett többszöri pusztuláson kívül, háromszor pusztult el tűzvész által.”

Ahogy Éder Xavér Ferenc írja, „nem engedtem meg”, még ha „komoly megfontolás alapján” is, vagy „egyetlen keményebb szó, valamely tárgy megtagadása”, mintha gyermekekről beszélne, akik nem krokodil könnyeket sírnak, ha nem kapják meg, amit szeretnének, hanem felgyújtják a házat, templomot. Meglehet azért, mert nem gyermekek, de ez már mostani olvasat, Éder, még ha el is árulja magát retorikájában őszinteségével, ez az apa-fiú viszony nem túl konkrét, s hosszasan lehetne még részletezni.

3.

A két tudós atya barátsága és kutatása zökkenőmentes lett volna, ha Zakarjás betegsége miatt nem kerülnek kapcsolatba egy harmadik magyarral, aki eredetileg ugyan tanárnak készült, de megunván a magyarországi oktatást, hosszas kérelmezés után, szintén kijutott Dél-Amerikába. Igaz, hogy teljesen más területre, a keleti, portugál részre, s ez az apró földrajzi különbség később végzetes lett számára. Fáy Dávidról van szó, aki ellentétben előző két hősünkkel, Éderrel és Zakarjiással, nem erdélyi, hanem felvidéki származású. Fáy Dávidot a jezsuita rend vezető atyái azért is inkább tanítónak szánták, mert gyenge testalkatú, vékony, kicsiny, beteges figura volt. Ám ő addig-addig könyörgött, míg végül megkapta a megbízatását, s így 1753. június elsején, huszonkét esztendősen hajóra szállhatott Lisszabonban. Vitorlása negyvenhat napig tartó viszontagságos utazás után érkezett meg Brazíliába, ahonnan a São Marcos-öbölben található Tapuitapera indián telepről a Pindaré folyó mentén messzire behatolt a szárazföld belsejébe, és eljutott a guajajara és a jacaquara indiánok közé.

1755. augusztus 16-án keltezett levelében a következőket írja Melczer Mihály jezsuita tartományfőnöknek Bécsbe:

„Szent Xaverius misszióink a Pindaré haldús folyójánál fekszik, körül van véve terjedelmes és sűrű erdővel. [...] Ezek a mi szántóföldeink. Azért nevezem szántóföldeknek,

mert augusztus, szeptember és október hónapokban a fákat kivágják, és miután a nap perzselő hevétől egy hónap alatt megszáradtak, megégetik. Azután a még meleg földbe a mandioca [manióka] nevű cserjét beássák, mikor gyökeret vert, kiássák, torma módjára szétmorzsolják és már készen van az ízetlen kenyér.”

– és akárcsak Éder Xavérnak, Fáynak is metszően kritikus ekkor még a véleménye az indiánokról:

„Indusaink rendkívül restek, egykedvűek. Sárgás, némelyek másoknál sötétebb színűek. Az erdőben meztelen járnak, örökös háborúskodásaikkal önmagukat teszik tönkre. Mert midőn vadászat közben messzebbre hatolnak, egész családokra bukkannak, egymás ellen fordítják dárdaikat s vérengző öldöklést visznek véghez...”

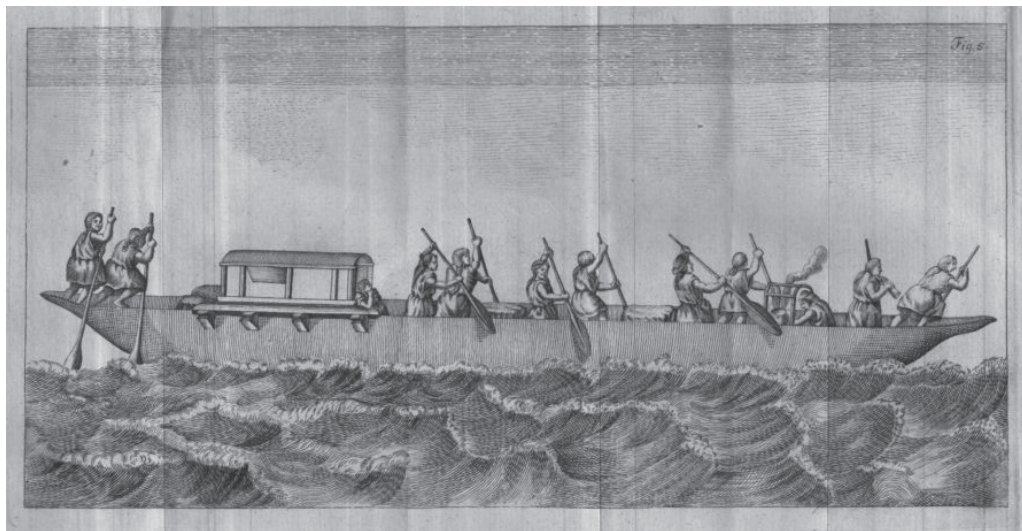
Ám közvetlenül ezen levél megírása után valamiről hírt kap Fáy Dávid atya, és innentől kezdve jegyzeteit kizárólag magyarul, rovásírással készíti, mely senki számára sem érthető közel s távol.

Valamilyen titkát így kívánta megóvni.

Mert titkai voltak.

Nem kevés.

Mindezek után valószínűleg levelet írt a kontinens szívében tevékenykedő, az addigra már ismert és elismert Éder Xavér Ferencnek. Éder tájékoztatta az ekkor már Cuzcóban tartózkodó és súlyos beteg – egyes források szerint maláriás, mások szerint valami más kórságban rettentően szenvedő – barátját, Zakarjást, majd hátrahagyta háromszor is leégett redukcióját, kiterjedt kutatásait, s a Marmoré folyón egy nagyobb csónakkal elindultak „az Amazonas szíve” felé.

Éder Xavér Ferencék csónakjukban saját rajzán

Erről az utazásról Éder Xavér Ferenc kiadott könyveiben, pontosabban meghamisított emlékirataiban egyetlen egy szó sem esik, ellenben a kézirat mellett találunk néhány magyarul, rovásírással lejegyzett lapot, melyet valószínűleg nem Éder írt, hanem Fáy. Ennek a néhány oldalnak hevenyészett és mai magyar nyelvre átültetett átírása következik most 1756-ból, úgy, hogy közben egy-két apró, inkább írói, mint filológusi kiegészítést fűztem csupán hozzá.

4.

...a Jutapu torkolatánál lévő gyönyörű templomot hátrahagyva, a Pindaré folyón, majd más folyamokon keresztül, felhajóztam hosszú és fáradságos úton a Mamoré folyóig, méghozzá nem egyszer nagyon nagy veszélyeknek kitéve magam, mivel kénytelen voltam kísérőimmal, az amanayé indiánokkal menni. Velük mindeztideig nem volt szerencsém, hiszen hiába is tanultam meg a portugál mellett a tupi-guarani és a gas-tapuai nyelveket, az amanayék nagyon sok olyan kifejezést használnak, különösen a lélek és szellem kérdéseinek ügyében, melyeket még meg kellett tanulnom, mert nem igazán értettem.

Levelezéseim alapján Éder Xavér Ferenc atya írásaiból kiderült számomra, hogy ezeket a szavakat használják sokkal mélyebben az őserdőben is, a motirék között. Éder atya komoly bizonyítékokat vélt találni arra nézvést, hogy a motiréknek kapcsolata van az ördöggel. A motirék szoros spirituális viszonyban voltak az acsanéval, amely nem más, mint valamiféle túlvilági szellem. Ezt az acsané kifejezést használják a tőlük messze élő kísérőim, az amanayék is. Többféle acsanét is megkülönböztetnek, mert van, ami állatokban, van ami növényekben, s van, ami tárgyakban lakozik. Van azonban egy negyedik fajta acsané, amely olyan, mint az emberek árnyéka, mintegy láthatatlan társ, aki az ember mellé szegődött, mintegy kiválasztotta születésekor, afféle őrangyal gyanánt, s az ember élete során segíti, védi választottját, különösen más acsanékkal szemben. Azt mondják kísérőim, hogyha az ember meghal, akkor az acsanéja felett diadalmaskodott egy erősebb, másik acsané. Még különösebb volt, amikor arról olvastam Éder atya levelében, hogy ikreket szült egy anya a misszióban, s a motirék úgy tartották, hogy az első gyermek az „igazi”, míg a második az első megtestesült acsanéja. Az anyáról az ikerszülés után úgy hitték, hogy az acsanék kegyeltje, és úgy is kezelték, tisztelettel. Ha pedig valaki nagyon beteg lett, akkor azt mondták: „Gyenge az acsanéja. Erősítenie kell az acsanéját. Beszélnie kell az acsanéjával.” Ezt a továbbiakban megfelelő szavak híján másképpen nem írhatom le, csak úgy, hogy az őrangyallal felveendő kapcsolatot bizonyos növényi acsanék és egy megbízható varázsló segítségével lehetett elérni. Amikor megírtam Éder atyának, hogy az amayane indiánok szerint erről a növényről egy baure törzsbe tartozó varázsló tud a legtöbbet, s hogy mi ez az acsané, megterveztük közös kutatásunkat, mivel a baurék valahol a kettőnk között élhetnek, ha még élnek. A Mamoré folyón találkoztunk több hetes utazás után, és őszintén meglepődtem, hogy a komoly tudós, hívő, jezsuita atya Éder, magával hozta súlyosan beteg barátját, Zakarjás János atyát. Mint mondta az eddigi gyógymódok nem segítettek rajta, így

csak abban reménykedhet, hogy a baure törzs varázslója valóban tud valami különleges gyógymódot, amely a hitét és életerejét vesztett Zakarjás atyát megmentheti.

Éderék csónakján folytattuk utunkat, mi hárman és kilenc kísézőnk, az öt amanaye és a négy motire indián, akik között nem volt éppen teljes az egyetértés. Nem egyszer Éder atyának kellett lenyugtatnia őket. Mindeközben Zakarjás már nagyon a végét járta, így nem sokat késlekedhettünk, mihamarabb meg kellett találnunk a baure törzs szállását.

És megtaláltuk.

Hatalmas esőben kötöttünk ki, amely még az eléggé kiképzett, s harcos motirék számára is gyötrelmes volt, nem hogy nekünk. A baurék azonban mindannyiunk számára rendkívül civilizáltak voltak, illően öltözködtek, ágyékukat eltakarták, házakban laktak, szántottak és vetettek, akárcsak mi odahaza Magyarhonban, Erdélyben vagy Felvidéken.

Nem csak törökbúzáat, hanem számos más kerti növényt számláltunk meg kertjeikben.

A baurékat különös méltóság jellemezte, és nagyon sokat adtak a külsőségekre. Amikor meglehetősen megtépázva megérkeztünk a falujukba, kedvesen fogadtak, majd a falu központi épületébe vittek, ahol az aramán, a törzsfő elé járultunk. A törzsfő meghallgatta történetünk, majd közölte velünk, hogy ő nem dönthet ilyen ügyben egyedül jól, ezért idehívatta a falu nagy öregjét. A falu nagy öregje egy különös, kis termetű, izmos férfi volt, aki megszólalásig úgy nézett ki, még ha máshogy is „öltözködött”, mint a törzsfő.

Már megjelenése sajátos volt azon a viharos éjszakán, aramán házában. Apró csörgők voltak a derekára kötve, három hosszú toll díszítette fejét, hatalmas fekete szemei pedig szinte világlottak a sötétben. A baura törzs tagjai hátrébb húzódtak, ahogy kísézőink is, s csak mi maradtunk hárman középpütt, Éder, a földön fekvő, öntudatlan Zakarjás atya és én. A falu nagy öregje körbesétált minket, engem kétszer is megszagolt, és nem hagyta az aramánnak, vagyis a törzsfőnek, hogy elmondja kik vagyunk, honnan jöttünk, hanem ránk nézett, majd hibátlan latinsággal kérdezte:

– Ti vagytok azok a fehérek, akik beszélni akarnak az acsanéjkkal?

– Mi egy gyógymódot keresünk, barátunk, a kiváló Zakarjás atya súlyos beteg, kérlek segítsetek nekünk... – kezdett magyarázkodásba Éder atya, de leintettem, és én válaszoltam:

– Igen. Te ki vagy?

– Kadura a nevem. Én vagyok a baure aramán acsanéja.

– Ikrek – állapította meg a kétségtelen tényt Éder.

– Követitek szavam? – kérdezte Kadura.

– Jézus Krisztus szavait követve jutottunk ide... – mondta Éder atya hű keresztényként.

– És ez a Jézus Krisztus a te acsanéd?

– Ő az én pásztorom... – válaszolta Éder atya.

– Az lehet – mondta Kadura. – De az övé biztosan nem – és Zakarjás atyára mutatott, aki ekkor már annyira önkívületben volt, hogy tiltakozni sem tudott. Kadura ekkor felnevetett és elmondta baure nyelven, hogy mit mondott Éder,

amin nevetni kezdett a törzsfő és az összes többi indián, beleértve kísérőinket is. Majd mikor kinevették magukat, Kadura kíméletlen keménységgel újra megszólalt latinul: – Követitek szavam?

– Igen, követjük – válaszoltam. Éder arcáról pedig bármilyen nyelvet beszélő könnyen leolvashatta az őszinte megrökönyödést.

Ekkor Kadura bólintott, majd elővette pánsíphoz hasonlatos hangszerét és muzsikálni kezdett rajta, a gyönyörű baure asszonyok pedig kitessékelték mindenkit a házból. Csak mi maradtunk, hárman és Kadura. Órák teltek el, mire visszaért az egyik asszony, gyönyörű színes, mintás ruhában, csodálatos karkötőkkel, kezében egy táskával, amiben növények voltak. Ezt szertartásosan átadta a varázslónak, és távozott. Kadura megfőzte a növényeket, egy italt készített belőle, majd pedig megitta Zakarjással. Ezután reggelig együtt maradtunk, majd pedig őszintén csodálkoztunk, hogy Zakarjás atya reggelre már lábra tudott állni és beszélni is tudott.

Kadura, a baure aramán acsanéja Éder Xavér Ferenc rajzán

5.

– Beszélte az acsanéddal? – kérdezte Éder megrökönyödve, de barátja állapotának őszintén örülve.

– Mivel? – kérdezte Zakarjás, s ezen az értetlenkedő kérdésen nagyot derültünk mindhárman, mire Kadura így szólt:

– Ez csak egy ideig fog neki segíteni. El kell mennünk a Pariméhez, a fehér víz partján fekvő városhoz. Most indulunk. Ott találjuk az acsanéját.

Így indultunk tovább, immár a sűrű dzsungelen keresztül, amayana és motire indián kísérőink közül valamennyi hátramaradt a baurék falujában, s mi négyen, három héten és három napon át, követve Kadurát jutottunk végül el a fehér vizű tóig, melyet, ha nem a magam szemével látok, akkor soha el se hinném, hogy létezik.

Midőn megérkeztünk és megpillantottuk a kristályosan fehér víztükröt, majd pedig elindultunk a dombtetőről lefelé mertem csak megkérdezni az addig nagyon sokat hallgató, magában éneklő Kadurét:

– Kadure, hol tanultál meg ilyen tökéletesen latinul?

– Ahogy ti eljöttetek ide, úgy én is elmentem oda. Ahogy ti megpróbáltátok elmondani nekünk Jézus Krisztus szavait, úgy én is megpróbáltam elmondani nektek az acsanék üzenetét. De amíg itt voltak olyanok, akik meghallották Jézus Krisztus szavainak igazságát, addig ott nem volt senki, akit érdekelt volna, hogy mit üzennek a növényekben, állatokban, tárgyakban és emberekben lakozó acsanék. Így dolgom végezetlenül visszatértem törzsemhez, s elmeséltem nekik mennyi szenvedést láttam azokban az országokban, ahol csak Jézus Krisztus szavait ismerik, de a növények, állatok, tárgyak és emberek acsanéit nem.

És ekkor pillantottuk meg a várost a fehér tó partján.

Egy olyan szép várost, melyet elmondani lehetetlen.

Amikor beértünk a városba feltűnt, hogy a csodálatos paloták, tornyok szinte össze vannak nőve a hatalmas dzsungellel.

Sehol sem volt senki.

Kongó tereken, üres utcákon haladtunk végig.

– Kadura, ez az acsanék városa? – kérdezte Éder.

– Az acsanék városa fényes és az égben van. Ez őseink városa, akik az acsanék barátai voltak.

– Hogy hívják ezt a várost, Kadura? – kérdeztem.

– A nevét tudni annyi, mint elárulni. Megérkeztünk.

És ekkor valóban odaértünk egy hatalmas, lekövezett térre, amely mintegy kikötő is volt egyik oldalán a fehér tó felé, míg a másik végében ott állt a csodálatos dóm, óriási kövekből összeillesztve. Ahogy közelebb léptünk, vettem észre, hogy milyen gazdagon vannak faragva a falak, ezer és ezer történetet elmesélve, égi hajókról és szárnyas lényekről, akárha őrangyalokról mintázták volna őket. Ezután beléptünk a dómba, ahol az épület közepén hatalmas kerek medence volt, a tó fehér vizével megtöltve, melyen virágok úsztak. Itt táboroztunk le.

6.

Kadura hosszasan énekelt, majd kivett négy virágot, megöltve a kerek medencében hullámzó fehér tó vizével.

– Igyatok – szólt Kadura.

– Én nem – mondta Éder.

– Igyál te is.

– Én Jézus Krisztus szavait iszom.

– Biztosan? – kérdezte Kadura. Erre Éder láthatólag megsértődött és kiment a Dómból.

Mi hárman pedig megittuk a virágokból a vizet, aminek átható, üde, friss íze volt. A következő pillanatban pedig minden megváltozott.

Nem tudom pontosan, hogy mi volt, amit láttam, de olyan volt, mintha mindent láttam volna.

A „Mindent”.

Másnap reggel ébredtünk. Zakarjás kiment a térre, kinyújtózott a felkelő nap fényében, rácsapott Éder atya hátára és nagyot nevetett, majd így szólt magyarul:

– Jó reggelt!

Éder atya sokat morgott magában a hosszú úton visszafelé, ami nekem lényegesen rövidebbnek tűnt. Elmélyülve gondolataimban, igyekeztem megérteni, hogy mi is történt velünk. Amikor azonban visszaértünk a baure törzs falujába valami egészen váratlan dolog történt.

Egy másik atya várt minket. Az atya magát, meglepően őszintén Júdás atyának nevezte, nem sikerült semmit sem kiderítenünk róla, és egyre gyanúsabb volt személye, csakhogy közben este lett és nagy ünnepi lakomát tartott a törzs, látszólag visszatérésünk tiszteletére, ám a lakoma fénypontján különös számonkérés vette kezdetét. A pillanatok alatt nagyon harciassá váló törzsfő, oldalán Júdás atyával kérte számon Kadurát.

Baure aramán-törzsfő Éder Ferenc Xavér rajzán.

– Mi az Kadura? Mi a gond? – kérdeztem.

– Silencium – sziszegte.

Majd egyre nagyobb vehemenciával tovább folytatódott a vita, s közben egyre több harcos vett minket körbe. Éder atya már éppen elkezdett Zakarjást és engem is kifelé húzni a körből, amikor azt vettük észre, hogy valamennyi kísérőnk mögött három másik ember jelent meg, s mindegyiküknek elvágta egyetlen mozdulattal a torkát. A törzsfőnök hosszas és szigorú mondanóba kezdett, melyben a fehér tavat és az acsanékat elég sokat emlegette, miközben kísérőink a szemünk láttára remegtek és véreztek el.

Ám ekkor valami egészen elképesztő történt. Kintről sikoltozás és üvöltözés hallatszódt be. Majd hangos dübörgés. A harcosok kiszaladtak, zavar keletkezett, a törzsfőnök is kirohant.

– Kövessetek – és mi hárman követtük Kadurát.

Az ellenkező irányba futottunk ki a törzsfőnök házából. Amit kint láttunk, az minden rettenetnél több volt. Elszabadult a pokol.

Éder és Zakarjás halált megvető bátorsággal gyűjtötte össze maradék ládáit, melyekben értékes jegyzeteik, leveleik, rajzaik voltak. Közben Zakarjás atyát majdhogynem megölték.

Két nap járás után távol a falutól, jutottunk újra a Marmoré folyóhoz, ahol Éder atya és én a csónakba ugrottunk, Zakarjás és Kadura pedig belökték a csónakot. Zakarjás még átadott néhány levelet Édernek, majd visszatért Kadura mellé.

– Barátom... – suttogta aggódva Éder, ahogy a csónak távolodni kezdett a sötétben a partról.

– Ne aggódj. Tanulnom kell az acsanék szavát. Még látjuk egymást.

Így tűnt el a szemünk elől Kadura és Zakarjás János atya, háttérben a felperzselt földdel, a sötét messziségben a fehér tóval és az ősök városával....

7.

A kézirat itt véget ér, ami azért is különösen fájó, mert tudjuk, hogy mi történt mindezek után. Például a levelekből, amelyeket Zakarjás adott át Édernek a menekülés során, s amely levelek Magyarországra hazaértek. Az egyik ilyen, 1756. április 16-án keltezett levélben – melyet a Magyar Földrajzi Társaság folyóiratában már 1910-ben ismertettek és melyet a budapesti Történeti Akadémia könyvtárában *Acad. 103 – X K/38*, jelzésű köteggben találhatunk meg –, Zakarjás részletesen beszámol, még hozzá magyar nyelven és rovásírást használva, az esetről. E levél vonatkozó fordítása így hangzik, nagy betűvel kiemelve a rovásírással jegyzett szöveg.

„...de bizonyos emberek kegyetlensége arra kényszerítette őket [az indiánokat], hogy messze az egyenlítő felé, az erdők rengetegeibe vonuljanak, ahová elmenni nekünk nincs sem erőnk, sem szabadságunk. Ugyanis elvetemedett emberek jöttek át Brazíliából, akik velem is a tigrisnél zordabban bántak. KERESZTÉNYEK VOLTAK EZEK S NEM IS INDUSOK. [Ez a nagybetűs részlet a latin szövegben magyarul íródott.] Ezek rendszerint

A történet azonban nem itt ér véget.

1760-ban a portugálok jelentős katonai erőre támaszkodva felszámolják a jezsuiták által alapított missziókat és a reménytelenül ellenálló Fáy Dávidot a São Julião-i börtönbe zárják, rovásírással írott teljes emlékirata menthetetlenül elveszik, amikor végül a börtönben halálra kínozzák és meghal.

Zakarjás János atya az idézett levél után tizenegy évre eltűnik a dzsungelben, majd csak az 1767-es kitoloncolási rendelet hírére kerül elő és utazik haza Magyarországra Éder Xavér Ferencsel együtt. Ez a kitoloncolási rendelet volt az, amely megszüntette végérvényesen a jezsuita missziók összefüggő, két Európai területen lévő „redukciók” rendszerét, s amely rendeletet a jezsuiták megpróbálták megelőzni.

Összegyűjtötték valamennyi megfigyelésüket és követet küldtek Rómába.

A követ – állítólag nem messze a Vatikántól – meghalt, és az iratok nyomtalanul eltűntek, elfelejtődtek.

Ahogy Éder Xavér Ferenc eredeti könyve sem latinul, sem magyarul nem jelent eddig meg. Talán azért, mert nem ivott az örök élet italából? Talán azért, mert mi nem ittunk belőle.

Baure indián nő Éder Ferenc Xavér rajzán.

JÓKAI MÓRRÓL MÁSKÉPPEN

Fried Istvánnal Tóbiás Krisztián beszélget

Jó estét kívánok mindenkinek. Köszöntöm Fried Istvánt. Ma délelőtt azon gondolkodtam, hogy hogyan tudnám egy rövid mondatban összefoglalni, amit tudok Fried Istvánról, és nekem az jutott eszembe, hogy talán egyike azoknak a keveseknek, akiről hihető, hogy elolvasta a Jókai összeset. És most kérem, hogy cáfoljon meg.

Nem, hát első menetben végigolvastam 110 kötetet, aztán amikor az Országos Széchényi Könyvtárban dolgoztam, akkor módom volt, hogy az *Üstököst* az elejétől, nem a végéig, mert egy idő után már nem ő írta az *Üstököst*; Tallérossy Zebulont sem ő írta, hanem Szabó Endre írta meg mások írták, de jó darabig elolvastam, még a verseit is elolvastam – azok között több a felejthető, mint a nem felejthető, de mindegyik érdekes. És azonkívül a Jókai-szakirodalomból azt hiszem, elég sokat elolvastam.

Mekkora a Jókai-életmű? Csak hogy el tudjuk képzelni, mert ugye van az az anekdota, hogy a fiatal pályatársaknak mindig megmutatta a kis könyvesszekrényét, hogy ezt csináljátok utánam, de mégis hogy képzeljük el, hogy mennyiről van szó?

Az a töredéke. Az a töredéke, ami a szekrényében volt; nem tudjuk pontosan, hogy mennyi újságcikket írt, névtelenül is jelentek meg cikkei, mert a kritikai kiadásnak a zseniális szerkesztői úgy gondolták, hogy válogatva adják ki. Hogy ennek a válogatásnak mik a szempontjai, azt én nem tudom, valószínűleg ők sem tudták, de nagyon lényeges művek, olyanok is, amelyek sérthetik a szomszéd népek érzékenységét, azok kimaradtak, továbbá van két kötetnyi politikai beszéde, amit a Parlamentben mondott, és megszámlálhatatlan azoknak a köszöntőknek meg tósztoknak meg az ünnepi beszédekre adott válaszoknak a száma, amelyek a különböző vidéki folyóiratokban, napilapokban jelentek meg. Tehát valójában nem tudjuk, hogy mennyit írt Jókai, sokkal többet, mint ami látszik belőle; az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában és másutt jó néhány Jókai-mű van, ami soha nem jelent meg, ezek között vannak olyan versek, amiket a második feleségéhez írt, aztán fölfedeztek egy hosszú, önéletrajzi verset, amelynek a változata a *Vasárnapi Újság*-ban jelent meg. A Hátrahagyott Művek tíz kötetéhez még nyugodtan kb. húsz kötetet hozzá lehetett volna tenni, és akkor többé-kevésbé – a névtelenül közzétett újságcikkeket leszámítva –, többé-kevésbé látjuk, hogy Jókai mennyit írt.

Jókai helyét a magyar irodalomban tudjuk, sőt időről időre újraértelmezik és átértelmezik, viszont Jókainak hol a helye a világirodalomban?

A legnagyobbak között. Ezt nagyon nehéz így bizonyítani, tudniillik egyszer már volt a legnagyobbak között, olyan írókkal levelezett, mint például Émile Zola, vagy olyan konferenciákon vett részt, ahol a közélet jelesei vettek részt, például az Interparlamentáris Unió ülésén. Ilyen előfordult esetleg mással is, de hát ilyeneket tudok mondani, hogy nem tudjuk pontosan, hogy hány Jókai-kötet jelent meg idegen nyelven; van egy lista, a Demeter-féle, *Magyar szépirodalom idegen nyelven*, amely főleg a Széchényi Könyvtár anyagából merített, amelynek erősen hiányos az anyaga, ami Jókai külföldi fordításköteteit illeti. Na most a XIX. században nem volt olyan európai nyelv, amire Jókait ne fordították volna le. Ez a fordítási hullám körülbelül az 1910-es évekig tartott, pontosabban a cseheknél még az 1920-as években is tömegével jelentek meg Jókai-művek. Én egyszer laktam egy cseh barátomnál, aki éppen katona volt, egy mérnök nyitotta ki a lakás ajtaját, és akkor a mérnök meghívott egyszer vacsorázni magukhoz, és akkor a magyar vendégnek mutatta a könyvespolcát, ott körülbelül olyan 25 Jókai-kötet volt csehül, amit az apja vett. Gondolom, azért vette, hogy elolvassa. Azt se tudjuk egész pontosan, hogy Jókairól, mármint a lefordított kötetekről milyen ismertetések jelentek meg a világ legkülönbözőbb lapjaiban. Van, amit tudunk, van, amit nem. Az angolt, azt részben tudjuk, a franciát, azt részlegesen tudjuk, a németet nem lehet belátni, mert az olyan mennyiség; szlovákot, szerbet, románt, azt többé-kevésbé tudjuk, többé-kevésbé, de nagy meglepetések érhetnek minket. Egyrészt Jókai óriási siker volt. De ez lehet, hogy azért volt siker, mert kalandregényként olvasták, vagy szórakoztató regényként olvasták, úgy, ahogy Magyarországon is a XIX. században, sőt a XX. század jó részében is. Másrészt igen kiváló külföldi szerzők nyilatkoztak úgy, hogy Jókai nagyon jó író; nemrégiben Imre László, debreceni professzor egy tanulmányában kimutatta, hogy a fiatal Csehov egy Jókai-paródiát írt, ami azt jelenti, hogy elolvasott legalább egy Jókai-művet. Azt sejteni lehet, hogy Gorkij többet olvasott el – oroszul. Nem az orosz tárgyúakat, akkor lehet, hogy nem szerette volna Jókait, de többet elolvasott. Föl kéne mérni valójában, ha volna erre kapacitás, azokat az ismertetések, amelyekből kiderülne, hogy a kritikusok hogyan szemlélték Jókait. Hogy óriási üzleti siker volt – nem Jókainak, hanem a kiadóknak meg a fordítóknak –, azt tudjuk. De hogy mennyire gondolták őt komoly írónak, azt nem tudjuk. Egyelőre annyit tudunk, hogy az idegen nyelven megjelent magyar irodalomtörténetekben Jókainak előkelő hely jut. Én a világ egyik legnagyobb írójának tartom Jókait, ez lehet, hogy az én magánbetegségem.

Ha már a korabeli kritikánál tartunk, azért a magyar kritika se bánt vele épp kesztyűs kézzel a maga korában.

A magyar kritika többnyire botfűlű volt. Tudniillik Jókaitól szinte megkövetelték azt, hogy Kemény Zsigmond-regényt írjon. Sajnos Jókai Jókai-regényt írt. Kemény Zsigmond meg Kemény Zsigmond-regényt írt, és – hogy is mondjam – Gyulai Pál és a nyomában Péterfy Jenő olyanokat kért számon Jókaitól – meglehetősen felületes olvasás alapján –, amelyeket Jókai nem tudott meg nem is akart megvalósítani. Viszont Kemény Zsigmond például olyan író, aki nagyon jó író, csak éppen az égvilágon semmi humora nincs; kevés magyar író van, akinek nincs humora, Kemény Zsigmond azok közé tartozik. Most Kemény Zsigmondot azért ne marasztaljuk el, mert nincs humora, attól ő még

nagyon jó író. Jókait pedig nem kell elmarasztalni, hogy nem a Kemény Zsigmond-féle pszichológiai realizmussal – ha van ilyen kategória – dolgozik, hanem valami egészen más pszichológiával. Az újabb Jókai-kutatás, egy debreceni fiatal Jókai-kutató elkezdte nézegetni azt, hogy – amit én felróttam a magyar kritikának, hogy többen azt mondták, Jókai nem ért az emberi lélekhez, és a lélekrajzai felületeseek. Egyszerűen ez nem igaz. Ez nem igaz. De ezt be kéne bizonyítani. Szövegelemzéssel, regénnyel, szorosán kell olvasni és be kell bizonyítani. Erre viszonylag kevés kísérlet történt, én megpróbáltam valamit a *Fekete gyémántok*ban. Tudniillik Berend Iván állandóan azzal küszködik, hogy majd' megőrül Evelinért. De hát Evilának vőlegénye van! A regényben azért elég egyértelműen van megírva, hogy mi baja van Berend Ivánnak önmagával, erre azt mondja, hogy ő parancsol a szívnek. Ez allegorikus szólás. Ő nem a szívre gondol ilyenkor, hanem valami egész másra, és ez benne van a regényben. És ez a fajta belső vívódás, hogy ő tudja azt, hogy mint gyártulajdonos, nem léphet föl erőszakkal, mert Szaffrán Peti kiszámíthatatlan, mint ahogy később bosszúból fölgyújtja a bányát. Berend Iván önmaga ellen semmit nem tehet. Peti bolond. Valaha embert evett. Aztán ahogy Atáliát megírja, az valami egészen fantasztikus. Mert mi történik *Az arany ember*ben? Az első részben Tímea varrja Atália ruháját és véletlenül megszúrja Atáliát, amikor próbálnak. És akkor Atália mond valamit a vőlegény előtt. Ugyanez megfordítva megtörténik a regény második felében ugyanazokkal a szereplőkkel. Jókai fantasztikusan szerkesztett. Ugyanez a jelenet megtörténik, csak éppen fordítva. És akkor következik Atália reakciója. A gyilkossági kísérlet. Jókai tudta a lélektant, csak másképp tudta. Kőcserepyné megőrülésének rajzára gondoljunk.

Lassan át is evezünk magára a könyvre, amit most bemutatnánk, a Jókai Mórról másképpen című tanulmánykötetet. Ebben az egyik tanulmány a Fekete gyémántok félreértéseiről szól. Szeretné még folytatni a Fekete gyémántok félreértéseit? Merthogy tele van.

Hogy mondjam, én nem úgy gondolom, hogy félreértették vagy hogy rosszul olvasták, hanem én olvastam másképpen. Nyilván azért olvastam másképpen, mert más elméleti, történeti olvasmányaim voltak. Az előbb a kedves televíziós úr engem Verne Gyuláról kérdezett olyan nagyon félénken, nagyon sértő-e Jókaira nézve, hogy Verne Gyulával párhuzamba vonják. Mondom, dehogyan sértő. A legnagyobb dicséret. Tudniillik a modern francia kutatás Verne Gyulában nem azt a gyerekregényt írót, azt a kalandregényt írót látja, aki a mi gyerekkorunkban olyan népszerű volt, és nem is csupán a science fictiont, hanem ami mögötte van. És mögötte egy nagyon mély, majdnem prefreudiánus pszichológiai tudás van. Ott nemcsak a föld mélyére, nem elsősorban a föld mélyére, hanem a tudat mélyére utaznak. Ezt megcsinálja Jókai is a *Fekete gyémántok*ban. Ott nagyon sok olyan utalás található, amely a legfigyelmesebb olvasással tetszik ki. Egyébként Jókai ült már autóban, Nizzában, sőt moziban is volt Nizzában. Úgyhogy nem volt olyan maradi öregúr. Igaz, hogy ezt a család erőszakolta ki, mármint a második feleség. Ők akartak moziba menni. Jókai otthon akart ülni regényt írni. De aztán elment a moziba. Bizonyos, hogy nem tanulmányozta ő a lélektani elméleti irodalmat. Nem volt olyan elméleti képzettsége, mint akár Kemény Zsigmondnak, akár Péterfy Jenőnek, akár a századvégi novellistáknak. De egy írónak nem kell feltétlenül tudni az elméletet. Én azt hiszem, hogy most valami szörnyűt fogok mondani, Vörösmarty nem volt művelt ember.

Ady Endre nem volt művelt ember. Csak éppen tudta, hogy mi van a világon. Valami olyan zsenialitás volt bennük, hogy Ady bement Párizsban egy kiállításra, nem tanult soha képzőművészetet, legfeljebb gimnáziumban rajzot, rámutatott: ez a legnagyobb festő; az volt Cézanne. Szóval itt van a zseni. Jókainál is itt van a zseni. Hogy Jókainak nem volt olyan iskolás műveltsége, de a mitológiát meg a Bibliát fantasztikusan tudta. Nem volt olyan műveltsége, mint mondjuk Arany Jánosnak vagy Kosztolányi Dezsőnek vagy Babits Mihálynak. Hanem más volt meg; volt egy olyan világérzékelése, ami lehet, hogy elsősorban neki volt meg és még valakinek a magyar irodalomban, aki mindent tudott, az Krúdy Gyula. Krúdy talán azért szerette úgy Jókait.

Nem olyan rég egy irodalomtörténész azt mondta egyszer egy előadásán, hogy Jókainak nem volt fantáziája, csak kitűnő forrásai.

Ez valószínűleg igaz, hogy Jókainak nem volt fantáziája.

Ezt Ön mondta.

Ja ezt én mondtam? Igen, ezzel egyetértek. Tudniillik, hogy mondjam, Jókai rengeteget olvasott, csak nem azt, amit mondjuk egy Babits Mihály, aki latin-görög szakos tanár volt. Nem úgy olvasott. Hanem leírja az egyik önéletrajzában, hogy egy csodálatos könyvtára van, ennek egy része megvan a Petőfi Irodalmi Múzeumban, amiben útleírások vannak, diplomaták emlékezései vannak, egy többkötetes történeti anekdota-gyűjtemény; láb-jegyzetben mondom, hogy az összes orosz tárgyú művét, úgy írta, hogy egyetlen szláv szót nem képes hibátlanul leírni, de még véletlenül se. Nemcsak orosz szót, hanem szlovákokat vagy szerbet is képtelen volt. Olyanokat ír szerb szó címen, hogy az ember a hasát fogja röhögtében, mert egyszerűen ilyen nincs. Ugyanakkor olyan fantasztikus könyvtára volt, olyan kuriozitás gyűjteménye volt, amiben minden benne volt, ami érdekelte. Ő onnan vette tudását. Általában el lehet mondani, hogy a legnagyobb zsenik nem rendelkeznek nagy fantáziával, Rimbaud-nak *A részeg hajó* című verse ugye óriási nagy fantázia? Dehogy! Kortárs útleírás alapján írta meg, de hogy írta meg? Az a kérdés. Nem az a kérdés, hogy neki ki kellett-e találni. A téli Balatont ő sose látta, amíg meg nem írta. De olvasott róla, hogy milyen a rianás. Huray doktor is mesélhetett. Aztán hozzáadta, összekombinálta az anyagot. Ez volt az ő erőssége, hogy elszórt adatokból csinált egy rendszert.

Ez a tanulmánykötet valójában – én úgy vettem észre, hogy – inkább Jókai kísérleteiről szól. Tehát valahogy kerüli a nagy, történelmi regényeket, azokat a Jókai-műveket, amelyeket úgy-mond mindannyian ismerünk és mindenki olvasott, és inkább Jókai kísérleteiről szól. Ezek mennyire saját kísérletek és mennyire volt inkább az, hogy a nyugati mintákat próbálta volna behozni a magyar irodalomba?

Az egész ötlet nem tőlem származik, mert Jókainak óriási fantáziája volt az én fantáziámhoz képest, mert nekem aztán végképp semmi fantáziám nincs. Ellenben az Újvidéki egyetemen tanított Bori Imre professzor, akinek az érdeme az, hogy fölfedezte a kései

Jókait. Mert az volt az alaptétel, hogy lényegében *A kőszívű ember fiai*, *Fekete gyémántok*, *Az arany ember* után Jókai elkezd hanyatlani. Hát Jókainak esze ágában sem volt hanyatlani. Sok minden eszébe jutott, de az, hogy ő most hanyatlani kezdjen, ez nem jutott eszébe. Hanem elkezdett másképpen írni. Nem azért, mert bölcsőbb lett a korban, mert nem biztos, hogy az öregség – ezt én magamon tudom – bölcsesség, az olykor szenilitás. Van egy latin közmondás, hogy *senilitas delectat*, és a sok minden megélt Jókai bámulatosan friss maradt élete utolsó pillanatáig; az egyik remekműve, az *Ahol a pénz nem isten*, és az 1904-ben, a halála évében jelent meg. Ott kezdem el, hogy nagyon fölbosszantotta Jókait Gyulai kritikája. Nem azért bosszantotta föl, mert azt írta, hogy felületes meg léha, meg keresi a közönség kegyeit; nem tudom egyébként, miért baj, ha egy író arra törekszik, hogy a könyveit megvegyék. Hogy miért baj az, hogyha valaki népszerű, de ez általában ma is baj. No, elhatározta, hogy olyat ír, hogy valóban, hogy együtt haladjon a korral. *A tengerszemű hölgyben*, amely egy komáromi regény kicsit erről van szó, és ez nagyon, nagyon érdekes komáromi regény, rendkívül erotikus, a kései Jókai-művek mind rendkívül erotikusak. A mai erotikus regények olykor elbújhatnak mellettük. Csak Jókai nem nevezi néven, hanem szépen körbeírja, poétizálja ezt. Elmondja, hogy lett volna egy nagy lehetősége. Elkezd a képzeletével játszani, itt képzelődik, hogy mi lett volna, ha ő mondjuk disszidál és francia író lesz. Akkor ő lett volna Zola, írja – ezt én magam elé képzeltem, azért az nagyon mulatságos lett volna –, tehát ez azt jelenti, hogy megtanulta volna azt, hogy egy kortárs francia író hogy ír. De esze ágába se jutott kivándorolni, hanem meg akarta mutatni azt, hogy másképpen hogyan lehet korszerűnek lenni úgy, hogy közben az ember népszerű maradjon. És elkezdett kísérletezni az elbeszélsmódokkal. Mi történik akkor, hogyha egy regénynek kétféle befejezése van. Ami egymással teljesen ellentétes. Az egyik Japánban ér véget, a másik pedig valahol a Mont Blanc csúcsán, jégbe fagyva a szerelmespár. Mi történik akkor, hogy egy regényt a közepén kezdjük el? Hát ezt már Vergilius mester is kitalálta, ezt úgy mondják, hogy *in medias res*, ugye a dolgok közepében való elkezdés, tehát elkezdem, és akkor utána visszagondolok. Mi történik akkor, hogyha az elbeszélő mond valamit, azt a szereplő megcáfolja, az elbeszélő zárójelben odatesz két szót, folytatja a szereplő; meg mi történik akkor, ha nem lehet tudni, hogy ki beszél? Ezeket mind a posztmodernnek javára szokták írni, de ezt már Jókai mind tudta, mind kikísérletezte. Ezek rendkívül izgalmasak, és éppen azért, mert nem feleltek meg, mondjuk, *A kőszívű ember fiai* olvasóinak. E regényről most írom a tanulmányomat, egész más lesz, mint amit maguk gondolnak; és kiderül az, hogy ha az ember szoroson olvassa, figyelembe veszi, hogy Jókai nemcsak mit írt, hanem hogyan írta meg, és ez a lényeges, hogy hogyan írta meg az olykor valóban közhelyszerű történetet, akkor kiderül, hogy rendkívül korszerű. Egyik kedves kolléganőnk, aki most már a második vagy harmadik Jókai-konferenciát szervezte, Hansági Ágnes például egy kevésbé ismert Jókai-kisregény, az *Egy ember, aki mindent tud* és Flaubert-nak a *Bouvard és Pécuchet* között vont nagyon elhíhető, dokumentummal alátámasztott párhuzamot. Én mondtam neki, hogy én másképp olvasom, lehet, hogy meg fogom írni, hogy az *Egy ember, aki mindent tud* főszereplője egy Berend Iván-paródia. Tudniillik Berend Iván az, aki mindent tud. Még operaénekes is Berend Iván. Nemcsak párbajhős, hanem még operaénekes is. Kártyában mindenkit elver. Tehát amit el lehet képzelni, mindent tud. Tessék megnézni az *Egy ember, aki mindent tud* c. regényt, hogy akkor hogy fordul ez vissza önmaga ellen. Az a mindentudás.

És ez talán Jókai mindentudása – parodisztikusan. Tehát engem ez érdekel. Erre mondták azt, hogy hanyatlik. Hogy excentrikus. Hogy közönségre, népszerűsége törekszik. Hogy hatásvadász és így tovább, és akkor ha megnézzük nyelvileg, kicsit szorosan olvassuk, elolvassuk, hogy mit ír, akkor kiderül, hogy nagyon jól megtervezett, nagyon tudatos regényíró, aki időnként ráhagyatkozik a nyelvre, mert tessék megjegyezni, hogy a nyelv sokkal többet tud, mint mi. Mi nagyon keveset tudunk. A nyelv tud mindent.

Csak egy kis közbevetés, hogy Bori Imre épp itt Balatonfüreden vívott vérré menő irodalomtörténész harcot Jókaiival kapcsolatban még valamikor '82-ben; de visszatérve az itt olvasható tanulmányokra: Jókai kísérletei. Ugye kezdetben a kicsit népies vonatkozású elbeszélésektől ő eljut egészen A jövő század regényéig, tehát ami már szinte Verne. Vagy a magyar Verne. Mennyire homogén mégis Jókai életműve?

Hát homogén az az író, akinek egy műve van. Mondjuk Katona József homogén, mert van a *Bánk bán*, a többi felejthető. Madách Imre homogén, mert van *Az ember tragédiája*, a többi felejthető. Nem azt mondom, hogy rossz, csak *Az ember tragédiájához* képest azért nem olyan nagyon jó. Akinek kilencéves korában jelenik meg az első versikéje és hetvenkilenc éves koráig ír, az nem homogén. De még ugyanabban a korban sem homogén, mert legalább kétféle Jókai működött, az egyik, 1867 után ott ült a Parlamentben, hol bóbiskolt, hol figyelt, ha felszólt, akkor mindenki betódult, odafigyelt, mert derűtség – taps, derűtség – taps, iszonyatos hülyeségeket mondott néha, de azt olyan szellemesen mondta. Jókainak köszönhetjük azt, hogy van zeneakadémia, mert

vitatták, hát minek a magyarnak zeneakadémia. És erre Jókai azt mondta, legyen egy ház, egyetlen ház Magyarországon, ahol harmónia uralkodik. Erre megszavazták. Erre nem lehetett mit mondani. Na most Jókai a Parlamentben a Tisza Kálmán-féle képviselő, ő nagyon tisztelte Tisza Kálmánt, akinek voltak érdemei meg voltak nem érdemei; és lényegében azt a politikát szolgálta Jókai. Ezzel időnként szöges ellentétben vannak a regényei, melyekben valami egész mást csinál. Egyáltalában nem tiltakozott a Tisza Kálmán kormányának bűnös, Trianonhoz vezető nemzetiségpolitikája ellen. Nem tiltakozott. De ha megnézzük a regényeit, akkor kitetszhet, sokkal erélyesebben tiltakozott. Ha megnézzük a *Nincsen ördög* című regény első részét, hát az egyetlen nagy cáfolata a magyar nemzetiségi politikának. A képviselőházban hallgatott – mondják, nem nagyon törődött vele, ez inkább anekdota, mint igaz, hogy megkérdezte, hogy „Mondd, kérlek, miről is szavaztunk?”, vagy igaz vagy nem. De nem nagyon érdekelte. De amikor regényt írt, akkor nagyon érdekelte. És ha megnézzük a regényeinek a politikai irányzatait, azok az ellentétei Tisza Kálmán kormánya elgondolásainak. Még az a szerencse, hogy Tisza Kálmán tarokkozni szeretett és nem olvasni. Mert biztos megharagudott volna. Ha Tisza Kálmán Jókait és Mikszáthot olvasta volna, nem tudom, hogy szerette volna-e őket, hogy leült-e volna velük, hogy hagyta volna-e Mikszáth Kálmánt kibicelni. Mikszáth csak kibicelhetett. Jókai tarokkozott.

Épp most, ezt a könyvet olvasva akadtam rá egy tanulmányra, méghozzá Az élet komédiásai című regényről. Ez nekem meglepő volt, nem is tudtam róla, hogy létezik, viszont ebben a regényben teljesen kifordítja azt, amit előtte nagyon komolyan megírt, tehát egy groteszk hazafiasságot mutat be.

Igen, hát Jókai itt is, ha nem is kétlelkű, de legalábbis kétfelé nézett. Mert ahogy mondják, hogy egyrészt megalapozója volt annak a millenniumi, optimista történelemszemléletnek, hogy „Ha a Föld Isten kalapja, Hazánk a bokréta rajta!”, ez ugye Petőfitől származik, tehát ennek a jegyében. Már *A kőszívű ember fiaiban* is felvetődnek problémák. Majd én megírom, milyen problémák vannak. De utána rádöbben arra, hogy ezek a '48–49-es hősök ezek belemerevednek a saját hazafiasságukba, álhazafiasságukba, jön egy új korszak, tetszik, nem tetszik, ez az ipari korszak, ez a Berend Ivánok korszaka, amikor a '48–49-es hősökből az tud helytállni, aki mérnök lesz, aki hasznosan tevékenykedik. Jókainál rengeteg rokonszenves mérnök van. Mondjuk, van rokonszenves bankárja, de az osztrák. A jelenlegi bankárokról nem tudom, mi lenne a véleménye. Vagy lehet, hogy tudom, csak nem merem elmondani, mert hát én nagyon gyáva vagyok. Nem nagyon, de... Tehát jön egy teljesen más korszak. Ez nem a hősi korszak. Ez az ipari korszak. Ez a kereskedelmi korszak. Itt most dolgozni kell, most nem mulatni kell, most nem kártyázni kell, most nem a birtokot kell elvesztegetni, most nem politizálni kell, most dolgozni kell. Aki dolgozik, az számára rokonszenves. Aki nem dolgozik, hanem él a régi dicsőségből, az előbb-utóbb valóban – hogy mondjam – torzkép lesz. A '48–49-es hősökből, például az egyikből egy cirkuszi lovas lesz. Mert belebolondul egy hölgybe, és hát mindenféle kalandok érik. Az egyik utolsó regényében, az *A mi lengyelünkben*, egy keveset emlegetett, nagyon megrendítő regényben, ott a '48–49-es egy utolsó gazember, szélhámos, akinek még a kérdései sem igazak. Valami történik ezekkel, és nem Jókai

volt az egyetlen, aki megírta. Gyulai Pálnak is van egy kisregénye, *Egy régi udvarház utolsó gazdája*, kitűnő. És ott leírja, hogy a '48–49-es otthon marad, nem tudja, mi történik a világban, és egy ilyen Don Quijote-szerű figura lesz. Jókai nála sokkal súlyosabb vádakat emel ez ellen a magatartás ellen, és pontosan látja azt, hogy ezzel az úri göggel sehova nem érünk el. Urizálnak, nem dolgoznak, a XVIII. századi kérdést teszik fel újra, hogy „Illik-e magyarhoz csalfa kereskedés?”. Hát mi más illene? Az egész világ kereskedik. Ma is kereskedik az egész világ. Abból élünk. Exportálunk – importálunk. Tímár Mihálynak nem az a bűne, hogy kereskedik. Egész más a bűne. Hogy ellopta Tímea vagyonát. Az a bűne. Aztán később visszaadja, főleg akkor, amikor talált egy másik nőt. Akkor visszaadja.

És úgy veszem észre, hogy Jókai, ahogy magával a regényszerkezettel, tehát a prózaszerkezettel kísérletezik, ugyanúgy vizsgálja a helyzeteket is. Tehát a társadalmi helyzeteket is az írásaiban, több oldalról. Több oldalról, és akkor így valahogy ezek összekapcsolódnak. Mennyi áthallás van a Jókai-regényekben?

Mivel? A kortársakkal?

Nem, hanem a regényei között.

Bizonyos értelemben kapcsolódnak egymáshoz, még akkor is, hogyha Jókai írásai valóban az egész Földterületet lefedik. Én nem tudom, hogy van-e a Földnek olyan zuga, amelyet nem írt meg. Van olyan regénye, ami Japánban végződik, van, amelyik Dél-Amerikában, megírja Simón Bolívert is. Jókai fölfedezi azt, hogy tetováltatják magukat az emberek, és ezt nem rosszállólag fedezi fel, hanem a cirkuszművészetnek egyik jelenségeként. Erről írtam, nagyon mulatságos: a hölgy minden testrészét, ami van, azt mind tetováltatja, és akkor az elbeszélő mondja, hogy ez egy kitűnő divat, ezt soha nem kell változtatni. És akkor mutatják a cirkuszban. Bizonyos értelemben el lehet mondani, hogy aki hetven évig ír, az időnként ismételte önmagát. Ez igaz. Az igaz, hogy vannak Jókainak kevésbé sikerült művei, nem olvastam végig a százhusz kötet vastag Goethét, de úgy hatvanat végigolvastam belőle, különböző részletekben, Goethének is vannak kevésbé sikerült művei, Danténak nincsenek, de hát ő nem írt annyit. Tehát minden íróknak vannak kevésbé sikerült művei, ahol valószínűleg pénzkereseti célból használja a régi patronokat. Például az a műve, amikor összeomlik, Laborfalvi Róza halálakor, és a lányával tesznek egy olaszországi utat. Igen ám, de közben neki kéne írni egy vidám regényt, a *Lenci frátert*. Hát az úgy rossz, ahogy van. Az útleírás nagyon jó, ez az *Utazás egy sírdomb körül*, abban nagyon érdekes dolgok vannak, de ez a vígregény ez nagyon rossz. Meg hát vannak gyengébbek. Mostanában a Jókai-novellákat is nézegettem, hát ott a *Dekameronban*, az ugye három kötet, szerkezetileg semmi köze nincs Boccaccióhoz, csak éppen száz novella, ez a kiadónak volt valószínűleg az ötlete. 10–15 van, ami csúc, és a többi is Jókai írta. Mindegyikben van egy ötlet. Például van egy novellája, hogy a férj hazamegy és azt látja, hogy a feleség ott áll valami szekrény előtt vagy mellett, és a szekrény alól kilátszik egy pár csizma. A férj mindenféleképpen gondol, amire ilyenkor gondolni lehet, és aztán kiderül, hogy az asztalosmunkát ő rendelte meg, csak ő nem volt otthon, a felesége fogadta az asztalost, hogy azt a szekrényt valahogy rendbe hozza. És azzal végződik, az egész két

és fél oldal, hogy a felesége azt mondja neki, hogy „Otelló!” És akkor ő azt hallja, hogy „Ó te ló!” Hát ez egy nagyon kedves anekdota, de nem túl igényes. Ilyeneket is írt, hiszen mint szerkesztő – a *Vasárnapi Újság*ot vagy az *Üstököst*, később *A Hont* – neki ki kellett tölteni, tele kellett írnia. Tehát nem úgy volt, mint ma, hogy van egy – nem a Tempevölgy, egy másik – folyóirat, hogy vannak mondjuk tízen, hogy prózarovat, ilyen rovat, olyan rovat, amolyan rovat; volt Jókai és Pákh Albert, Pákh Albert beteg volt, feküdt az ágyban, Jókai vitte a kéziratot neki javítani; hát az 1850-es években Jókai teleírta. Tehát nagyon mulatságos meg jó olvasmány, ugye ott van, hogy apját elütötte a hajókötel, anyja korán meghalt, ez ott van, ez az egyik karácsonyi története. Nagyon mulatságos, egyébként, szörnyű dolog. Minden karácsonykor írt egy történetet. Köztük van nagyon jó, a *Melyiket a kilenc közül*, az nagyon szép, meg van más is, és nem olyan szép, néha van, ami rossz is. Néha a nagy Homérosz is alszik. Tehát van, amikor muszáj volt pénzért írni. Meg kellett tölteni a lapokat.

És Jókai ugye egyike azoknak, aki meg is tudott élni, sőt még házat is tudott vásárolni mint író.

Igen, hát Jókai – hogy mondjam – sok mindent tudott, de a pénzről mindent tudott. Nekem van egy internetes folyóiratban, az utódomnak, szegedi utódomnak, tanítványomnak az internetes folyóiratában jelent meg *Jókai és a pénz* címmel tanulmányom, ahol leírom, hogy fantasztikus megállapításai vannak, csak Balzac és Dickens tudott annyit a XIX. században a pénzről. De banni nem tudott vele. Jókai állandóan el volt adósodva, részben azért, mert boldog-boldogtalannak váltókat írt alá. Tessék megnézni a levelezést, állandóan könyörög, hogy most ezt a váltót, azt a váltót hosszabbítsák meg. Azonkívül volt egy drága felesége, aki nem csak féltékeny volt rá – többnyire ok nélkül; egyszer volt egy Otília, nem tudom, meddig jutottak el, az se sikerült Jókainak –, aki elment vásárolni, az egy tragédia, mert egy regény honoráriumát el tudta költeni. Ugyanakkor valóban volt a Baross utcai ház, aztán volt a svábhegyi ház kerttel, akkor volt itt Füreden a ház, tehát mégis befektette, de az 1880-as évekre oda jutott Jókai, hogy el fogják mindenét árverezni. Ja, igen. Jókai olyan zseniális üzleteket kötött, hogy amikor *A cigánybárónak* eladta a librettóját, akkor azon mindenki keresett, azóta is, csak Jókai nem. Valami fillérékért adta el örökáron. Hát megáll az ész, hogy *A cigánybáróval* rosszul járt. Honorárium szempontjából. Annyira el volt adósodva Jókai, hogy Ferenc József a magánpénztárából kellett, hogy kiségitse. Igen, volt a Bajza utcai ház aztán. Tudjuk, akkor a fiatalokkal eléggé nyílt társadalmi életet éltek, Ferenc József a magánpénztárából mentette ki Jókait a teljes csődtől.

Most egy kicsit átkanyarodva már a mai világba, főleg a kései Jókaiival foglalkoznak az utóbbi időben. Tehát ugye egy kicsit bulvár téma: Jókai és az erotika. A maga korában is ő azért egy sokkal fölvilágosultabb és szabadabb szellemű ember volt, mint maga a környezete is; viszont mennyire jellemző Jókai irodalmára, kései irodalmára maga az erotika?

Hát most nekem valami freudista elméletbe kellene bonyolódnom, részben a vágykivevítés, az elfojtás, az elfojtás miatti szorongás meg ilyenekről kellene beszélnem, nagyon tudományosan, valószínűleg én sem érteném, de azért elmondanám. Nem arról van szó.

Jókainak már fiatal íróként is – hogy mondjam – voltak erotikus gondolatai. Ezek nem Laborfalvi Rózára irányultak, mert oda kellett szexuális fantázia, Laborfalvi Rózához. Akkor már. Hanem tessék az *Erdély aranykorára* gondolni, ott az *Erdély aranykorában* ugye Bánffi Dénes, aki történelmi figura, és valóban elcsattan az a bizonyos csók a Beldinével, azt Cserei Mihály írta, nem Jókai találta ki ezeket; ennek a Bánffi Dénesnek vannak ilyen kiszállásai a *Csetátye Drakulujba*, az ördögi hegyi kertjébe, ahol egy odaliszk él egy párduccal, az egyik szoba a párducé, a másik az odaliszké, és Bánffi Dénes meglátogatja. Részletes leírás nincs arról, hogy miért látogatja meg, hát azt a tisztelt közönség képzelje el, én már az én koromban már nem tudom elképzelni; de mindenesetre ahogy leírja Azraelét, az teljesen világos, hogy ő itt kicsit megmozgatja azt a bizonyos szexuális fantáziát. Tehát már fiatal korában. Azonkívül vannak ilyen sejtetett dolgai neki, amikor nem lehet tudni, hogy mi történt. A *Dilógiában* van Szentirmay Rudolfnak és Fanninak, Kárpáthyénak egy jelenete, amelyben Szentirmay Rudolf meggyőződik, hogy ez a Fanni nem olyan, mint a nővérei meg a mamája, akiknek a foglalkozása viszonylag, hogy mondjam, könnyen leírható, hanem ez egy nagyon tisztességes hölgy. És akkor utána csönd van erről, és amikor Fanni meghal, akkor Szentirmay odamegy a sírkőhöz, megcsókolja és elkezd sírni. És utána Kárpáthy Zoltán valamiért – ez el is hangzik *Kárpáthy Zoltánban* – nagyon hasonlít Szentirmayra. Ennek van Jókai szerint tudományos magyarázata, erről írok, az idioszinkráziáról, hogy tudniillik amikor egy nő állapotos, mondjuk, sokáig nézi Napóleont, akkor egy olyan fiút fog megszülni, aki hasonlítani fog Napoleonra. Ez egy korabeli tézis volt, tehát elképzelhető, hogy Jókai olvasott valami ilyesmit, és *A Magláy családban* ezt nagyon ironikusan kezeli. A *Kárpáthy Zoltánban* nagyon súlyos következménye lesz, mert ennek a következménye az, hogy párban meghal Szentirmay Rudolf, és Wesselényi Miklós annak a bérgyilkosnak úgy levágja a karját. Na most hogy mennyire volt vagy nem volt fantáziája Jókainak: volt egy újságíró, Wesselényi Miklós, aki nem az árvízi hajósnak, neki nem volt és nem lehetett gyereke bizonyos okok miatt, hanem a testvérének a leszármazottja, Wesselényi Miklós újságíró. És valamiért szóba került ez, „és akkor mutatja nekem: »Itt van ez a gyűrű, ez a családi gyűrű, nézd ezt a horpadást! Az annak a bérgyilkosnak, a Spadasszinnek a vágása.«”. Tehát meg lehet találni a referenciákat. Visszatérve, Bori Imre fedezte fel, hogy az öreg Jókainál fölerősödik a szexualitás. Ennek van életrajzi bizonyítéka is, mert egy csomó erotikus könyvet, Zichy Mihály rajzait hozatta meg, Párizsból is rendelt a család legnagyobb rémületére; tessék elképzelni, hogy a lánya, illetve a fogadott lánya, és miket lát ott. És mondja Jókai, hogy „én nem olyan vagyok, mint amilyennek ti ismertek engem”. Kb. ezt mondta. És például a szintén keveset emlegetett regényében, a *Rákóczi fiában*, hát ott aztán minden van, amit el lehet képzelni. És más Jókai-regényben, tessék belegondolni, mennyi bacchanália, mennyi orgia fordul elő. Ez lényegében végig hat a Jókai-művön, csak mi szemérmes olvasók vagyunk, és behunyjuk ilyenkor a szemünket, vagy nem veszünk róla tudomást. A XX. századi magyar kritika Ady elleni egyik vádja az volt, hogy erkölcstelen.

Még egy utolsó kérdésem lenne. Az elmúlt hetekben, ahogy beszélgettünk, többször is szóba került a modoros Jókai; tehát a modoros Jókainak a helyzete mi most a mai olvasóközönség szemében és az oktatásban?

A modorosság nehéz kérdés, mert a legnagyobb szerzők modorosak. Füst Milán egy modoros zseni. Ady Endre egy modoros zseni. Senki úgy soha nem beszélt, ahogy egy Ady-novellában vagy egy Ady-újságcikkben beszélnek. Újságcikkben! Természetesen, akinek van egy nagyon markáns elképzelése az irodalomról, és ezt átviszi az irodalmi gyakorlatba, annak kialakul egy őt mindenki mástól megkülönböztető stílusa. Azonkívül – Mikszáth írja, ezt idézem is, hogy: „Azokat a lapszámokat is megvették, amelyben Jókai folytatásos művei voltak, és sem az elejét, sem a következményét nem nézték meg, mert elég volt, hogy hallják Jókai hangját.” Tehát a regényből kiszóló Jókai hangját, ahogy Jókai ír. Jókai valami varázslatosan tud mesélni. Így mesélni Krúdy Gyula tudott, Szabó Magda tudott, én nem vagyok akkora Szabó Magda-rajongó, mint kéne lennem, vagy nem kéne lennem, de fantasztikusan tud mesélni. Valami olyan beszélőkéje van, hogy az ember ül és tudja, hogy ez most szentimentális, ez most nem igaz és megint nem igaz, és nem tud mit mondani, mert ő mesél. Jókainál is ilyen van; Márai is azt írja, szabadon idézve: „Szeretnék közbeszólni, hogy Móric bácsi, nem úgy van! Ez sok! Ez sok! Nem szólok közbe, mesél.” Mesél, és hát ez a mesemondás – nem annak az elcsépejt jelentésében – ez elbűvölő. Meg kell hogy mondjam, hogy az a körülbelül a '960-as évekig tartó népszerűsége Jókainak, már nincs meg. Ma már nem biztos, hogy *A kőszívű ember fiait* kéne olvasatni hetedik általánosban, mert a gyerekek nem olvassák el. Nem azért nem olvassák el, mert Jókai rosszabb lett, hanem azért, mert a világ nem rosszabb lett, más lett. Ugyanúgy a *Légy jó mindhalálig* ki lehet egy egész nyolcadik osztályt üldözni a világból, nem azért, mert a *Légy jó mindhalálig* rosszabb lett, egyszerűen a világ más lett. Ezt tudomásul kell venni. A másik az, hogy irodalmi divatok jönnek-mennek, az biztos, hogy Jókai nem örvend annak a népszerűségnek, és ennek az is az oka, hogy a műveltség szerkezete is más lett, mert ha Jókai elkezd egy német mondattal viccelődni és azt mondja, hogy ez annyira nem tudott németül „Es sind die Briefe von dem Baume heruntergefallen” akkor nem tudják, hogy itt nem Briefe – levél, amit én írok másnak, hanem más levelet kellett volna, Blattot kellett volna. Tehát ez a „tudás” ma már nincs meg. Éppen ezért az oktatásnak, ha még hagyják egyáltalában gondolkodni, egyre kevésbé hagyják az oktatókat gondolkodni, portfóliókat írnak negyven oldalon keresztül meg egész napos iskola meg más agyrém, akkor az lenne a dolga, hogy gondolkodjanak azon, hogy most milyen Jókait lehet bevinni, mert biztos, hogy lehet, a *Kedves atyafiakat* talán jobban lehetne bevinni, a népies Jókait vagy regényrészleteket vagy másképp, de az biztos, hogy a jelenlegi iskolai Jókai nem működik, nem lehet elhíttetni, hogy nagy író. De ez nemcsak nálunk van így, hanem a lengyelek is elmondják, hogy Sienkiewiczet már senki nem olvassa náluk, hát a *Quo Vadist* már nincs az a lengyel diák, aki hajlandó lenne (azt a vastag könyvet) elolvasni. Egy orosz kolléga azt mondta, „Képzeld el, a *Karenina Annát* nem olvassák a diákjaim!” Ezek moszkvai egyetemisták. Nálam kötelező olvasmány volt és én megkérdeztem, hogy Karenina Anna milyen ruhát viselt a lóversenyen; most ha erre mondott egy színt, akkor azt mondtam, maga nem olvasta, mert nincs leírva benne. Az ember ravasz. A tanár. Tehát hogy mondjam, tudomásul kell venni, hogy másképpen olvasnak. Én egyáltalában nem voltam annak ellene, mikor a *Füles* című világlapban ugye képregényként olvastam Jókait. Elolvastam. Miért ne? Hát nem olyan borzasztó dolog; de egyáltalában nem biztos, hogy ezek a régi, Várkonyi Zoltán-féle túldekoratív filmek ezek az olvasáshoz vezetnek. Miután én már régen nem tanítok általános iskolában meg

gimnáziumban, ezért nem tudom, mit kéne csinálni. Csak az biztos, hogy a jelenlegi oktatási rendszerben nem találták még meg és nemcsak Jókai helyét, hanem Homérosznak vagy Goethének vagy Danténak a helyét, uram bocsá', Petőfinek sem találták meg a helyét; tehát az egészet újra kéne gondolni, nem úgy, hogy zanzásítva lefordítjuk Jókai latin meg német kifejezéseit magyarra, és „modernné” írjuk – ez a legrosszabb megoldás, hanem, hát nem tudom, valamit kéne csinálni; itt az oktatástervezésnek óriási, óriási felelőssége van. Jókai ma nem az a könnyed diákolvasmány, ami az én diákkoromban volt. Én *Az arany embert* olvastam először, és miután végigolvastam, utána két hétig nem mertem egyedül a toilettra menni, mert annyira féltem az Athalie-féle jelenet miatt. Tehát ma már ilyen nincs. Ma már nincs. Ma a horror a népszerű, és a Hitchcockhoz képest mi ez? Tehát van mit tenni, akik itt vannak, mindenkinek mondják el, hogy Jókai jó író. Hátha elhiszik.

Hát reményeink szerint az idei év vége felé még erről lesz egy kétnapos konferencia is itt Balatonfüreden, erről a témáról. Nagyon szépen köszönöm, hogy elfogadta a meghívásunkat, és még mielőtt befejeznénk, azért az előbb megbeszéltük, hogy azt az egy mondatot fölolvassuk, amit ma küldött Tandori.

Igen. Mielőtt eljöttem, megnéztem a postaládámat, és hát Tandori Dezsővel szorgalmasan levelezem, most ő kézzel ír, én is kézzel írok, én nem tudok számítógépen írni, de van egy tündéri titkárnőm, aki tud. Azt mondja:

Drága – ez vagyok én – „Éljen Jókai mindenképp, éljen Fried István” – ez én vagyok – „még mindenebb képp.”

Én köszönöm a meghívást, nekem ebben az évben két nagy élményem volt; az egyik nagy élmény, az igazán nagy élmény, hogy Jénában tartottam előadást, méghozzá Friedrich Schiller kerti lakjában, Schiller magyarországi befogadásáról. Ez egy óriási élmény volt, hogy én Schillernek valamit mondhattam; a másik élmény az, hogy Jókairól Balatonfüreden, én egy vén szentimentális marha vagyok, aki mindig meghatódik. Tavaly Csucsán voltam az Ady Múzeumban és lefényképeztek úgy, hogy nem volt más, Csinszka verseskötetével, nem Adyval, Csinszkával, hát Csinszka is írt verset, a kezemben. Vannak az embernek ilyen szerencsés pillanatai, és én mindig örülök annak, ha egy olyan városba jövök, ahol a nagyok emlékét ápolják és komolyan veszik. Komolyan gondolják, hogy ez nemcsak protokoll, hanem ebben az egészben mi is benne vagyunk. Mi valahogy azért mégis az utódai vagyunk, mert nekünk is írt. Úgyhogy olvassák Jókait.

Elhangzott a Könyv – Bor – Jazz fesztiválon Balatonfüreden, 2016. június 10-én

Lanczkor Gábor

A HEGEDŰ

Fried Istvánnak

Emlékezni és nem-felejteni:
Felejteni, nem emlékezni.

Ahogy az írek írül újra megtanulnak,
Ahogyan én elfelejtettem németül –
Az a fajta hamisság, mellyel egy majdnem-csodagyerek

Az első tanév végén hegedül:

Emlékezni és nem-felejteni.

Ahogy az írek írül meg sosem tanulnak –
Hamisság:

Ha egyszer zsinagóga, zsinagógán kívül
Ne beszélj héberül.
Ne hallgass héberül.

Felejteni. Nem-emlékezni.

Csehy Zoltán

A NAPISTEN RÍTUSAI

Fried Istvánnak

A gyermeki bánat halk,
tar mezőin küszködő évszak önmaga
bizonytalankodásaiban rejti a sarjadás
esélyét. Szakadozva küzd
a hó, amit elérhet, maximum a szépség:
egy hideg, elhasznált repülőszőnyeg
szépsége, a képzeleté.
A mán túlra álmodó öreg
teszi, amit a rend követel tőle,
tűri az évszak intim zsarnokságát,
hódol a Napisten rítusainak.
A bánat halk, tar mezőin
zsiros, kövér a föld,
attól is, ahány magvető elpihen benne,
de mi máson, mi máson
alapulna a magok féktelen boldogsága,
ha nem a rítus zsarnokságán, a szakadozott
hószőnyeg óvó-fogyatkozó képzeletén?

Ion Pop

MONDOM VAGYOK

(Spun sunt)

Mondom: vagyok, s már távolodom, –
amint kitapsoltatom magam mindenik szóval,
ablakok felé, ajtók felé, míg azt nem hihetem,
hogy maga a vizek fölött elúszó lélek vagyok.

Ó, ha a kerítés beszélni tudna, ha a kő,
ha a levél és fű, a homok és a madár,
milyen rettentő hallgatás, súlyos csönd lenne,
aggódás mindenekben az elválástól.

Beszélek, beszélek, taszítom magam a történelem előtti időbe,
és ezek a szavak, foszforeszkáló lángok,
mik régi csontjaim fölött játszanak,
mennyire elfelejtenek majd, amint egy szó megpillantja hiányomat,
mennyire múlt leszek, mennyire magzata egy szónak,
eltűnvnén, eltűnvnén,
miként a nagy orgonasípok a tágöblű székesegyházakban sem mások,
mint nehézkes ükunokái a hangnak.

A SZEM FELFEDEZÉSE

(Descoperirea ochiului)

Nyomban, amint lerajzoltam,
rájöttem, hogy a különbség
a derékszög és köztem
nagyon nagy.

És bármit mond a vén tanító,
geometrikus fóka-bajuszán simítva.
ez a különbség nekem
érdektelen.

Sokszor egy egész élet kell ahhoz,
hogy fölfedezd a szemet,
hogy megtudd
a Babilon, amit siratsz,
maga az a Babilon, amit siratsz.

RITMUSOK ÉS ZAJOK

(Ritmuri și zgomote)

Leereszkedvén ezen a kőlépcsőn
elképzem a hangot, ahogyan szólni fog
fél évszázadnak előtte egy nagy román történész
reakciós és burzsoá feje,
amint véresen koppan a lépcsőfokok élén,
amikor lábától fogva húzzák a börtön lépcsőin
az utolsó leleplező és nagyon forradalmi
kihallgatás után.

A fennkölt fogalomtársítás,
tehát, képes földézni a Történelem
dübörgő megrázkódtatásait.
Másokat, a szerényebbeket átutalnám a tócsákba,
vagy a román aszfalt más mélyedéseibe.
Megbotlottál, elestél,
kificamítottad, vagy netán,
el is törted a lábadat.
Kátyúba kipukkant autód abroncsa,
vagy elromlott szekered kereke,
jaj, újra, jaj, az anakronizmus.
Vagy csupán a nagy Körmondában
alaphangot tévesztettél, dadogtál,
megbotlottál egy vesszőben,
nekiverődtél valamely kettőspontnak.

A fülben a hangok többnyire ugyanazok.
A zavaros zajban, a mocsaras dühöngésben szükség van
ugyebár, néha-néha egy kevés Harmóniára, –

hiszen a nagy Metronom
nem hiába lett feltalálva.

És a század halad, tessék haladni.

Ami engem illet,
mégis kissé fáradt és szomorú vagyok,
lépésnyit kitérek.
Korosodom. De még hallok,
miközben, nagyon egyedül,
jövök a lépcsőkön lefele.

KATAKOMBÁK

(Catacombe)

Katakombák, kőbe csomagolt üregek,
a semmi keretei,
ahol egykor vér folyt
és csontok és üvöltések,
szentek és vértanúk,
és itt, azt mondják, éppen ezen a kőlapon
egy pápa fejét is levágták.

De én, ebben a pillanatban,
bocsáss meg Istenem,
úgy érzem, mint aki eltaposta a halált.
Kitapintom magam,
igen, valóban élek,
és körülöttem, úgy tűnik,
maga a halál halt meg.
Lélegzem, élek, halott a halál,
holt, meghalt a halál.

Tömöry Péter fordítása

Gömöri György

KÉT ELSŐ VILÁGHÁBORÚS ANGOL KÖLTŐ

Az elmúlt pár évben sokat olvastam az első világháborúról és számos olyan angol költő versét fordítottam, akik áldozatául estek ezzel az iszonyú vérontással járó háborúnak. Erre részben a százéves évforduló készített, részben pedig az a kutatómunka, amit Békássy Ferenc angol nyelvű verseinek és leveleinek kiadásra előkészítésére végeztem. Békássy, ez a Petőfi-sorsú, de Petőfinél néhány évvel fiatalabban, 22 évesen elhunyt költő, rövid, de gazdag életében számos jó verset írt, két nyelven: angolul és magyarul. Anyanyelvén többet írt, mint angolul, de magyarul életében egyetlen sora sem jelent meg, angolul viszont már cambridge-i diák korában szerepelt egy ott kiadott versantológiában.

Békássy egyik legjobb versét, az *1914* címűt, angolul írta meg. Ez a vers¹ méltán került bele rangos angol versantológiákba, bár eddig még nem hasonlították össze Rupert Brooke híres háborús szonett-ciklusával – ebben Brooke szentimentálisan közelíti meg a témát és saját hazafiságát hangsúlyozza, míg Békássy elképzezi saját halálát a harctéren, és ezen át az emberiség egyetemes tragédiáját jeleníti meg elégikus hangvétellel.

Visszatérve az angol költőkhöz, az első világháború aránytalanul nagy pusztítást okozott soraikban. Elég néhány nevet és egyetlen adatot említeni: a háborúban 16 fiatal angol költő esett el, köztük Rupert Brooke, Wilfred Owen, Isaac Rosenberg és Edward Thomas. Egyetlen cambridge-i kollégium (Békássy kollégiuma) diákjainak egynegyedét veszítette el. Az elesettek között volt az elsőéves oxfordi diák, Charles Hamilton Sorley (1895–1915) is, akit húsz évesen ért a halál Franciaországban. Ő írta a halottakról azt a dermesztően realista verset, amit alább közreadunk.

A másik vers szerzője, Sigfried Sassoon (1886–1967) túlélte a háborút. 1886-ban született, részben zsidó, részben katolikus családból, keresztnévét anyjától kapta, aki rajongott Wagnerért. Brookehoz és Békássyhoz hasonlóan, ő is Cambridge-ben tanult, történelmet a Clare kollégiumban, de nem fejezte be tanulmányait, helyette szenvedélyesen krikettezett és verseket írt. (Ezzel mintegy megtestesítette a vidéki „gentleman” modelljét). Sassoon önkéntesként lépett be a brit hadseregbe, de hamarosan kiábrándult romantikus elképzeléseiből és kegyetlenül realista verseket kezdett írni. A harctéren tanúsított vakmerő bátorságáért már 1916-ban kitüntették – ennek ellenére 1917-ben megfogalmazta az *Elég a háborúból – egy katona kiáltványa* c. írását, amivel nagy vihart kavart, még a brit parlamentben is felolvasták. Sassoon elvben hadbíróság elé kellett volna állítani, de felettesei másképp döntöttek: mint neuraszténiás beteget egy skóciai ideggyógyintézetbe internálták. Craiglockhartnak hívták az intézetet, a név azért fontos az angol költészet történetében, mert Sassoon itt találkozott Wilfred Owennel, akire rendkívüli hatást tett, mint Owen korai verseinek kritikusa. Sassoon még egyszer visszatért a frontra, de azonnal megsebesült; kapitányi rangban szerelt le.

¹ Magyarra én fordítottam, lásd *Békássy Ferenc egybegyűjtött írásai*. Szerk. Weiner Sennyey Tibor. Budapest – Zsennye, Aranymadár – Irodalmi jelen, 2010. 386–387. pp.

A háború után Sassoon egy ideig a *Daily Herald* c. lap irodalmi szerkesztője volt, majd több regényt² és egy háromkötetes önéletrajzot írt. Nemzedékének számos tagjához hasonlóan Sassoon biszexuális volt, több férfitársaság után 1933-ban megnősült, s ebből a házasságból egy fia is született. 1946-ban halt meg. Mint költőt, ma főleg az első világháborúról írt verseiért tartják számon.

² *Memoirs of an Infantry Officer* (1930), *Sherston's Progress* (1936).

Charles Hamilton Sorley

HA LÁTOD AZ AJKATLAN HOLTAK....

Ha látod az ajkatlan holtak százezreit
Álmodban sápadt sorokban menetelni,
Ne mondd lágyan, hogy ezt mások teszik,
Hogy emlékezni fogsz. Nincs mit színlelni.
S ne dicsérd őket. Süketek, nem sejthetik,
Nem átkot szórsz-e széthasadt fejükre? Semmi
Könnyet se ejts. Oly könnyű halottnak lenni.
Csak annyit mondj: „Nem élnek”. Még megtoldhatod:
„De korábban elestek már náluk sokkalta jobbak”.
És hogyha áttekintve a tömeget – mind halott –
Egy arcot látsz, amit ismertél és szerettél,
Tudd, hogy kísértet. Arca nem az, mi volt.
A nagy Halálé lettek örökre már a holtak.

Siegfried Sassoon

ROHAM

Hajnalban a magaslat súlyos és sötét,
Az izzó nap vad bíborában ég,
Parázslík, füstöt ereszt és pöfékel,
A félelmetes lejtő körül, hol egyesével
Araszolnak a tankok, át a drótsövénnyen.
Sortűz ordít és emel. Ott meghajolva,
Gránáttal, puskával, ásóval felszerelve
Emberek tipródnak szikrázó tűzbe menve.
Szürke arcok sora, rajtuk félelem maszkja,
Árokból kibújva indulnak rohamra éppen,
Míg kezükön az óra gyorsabban ketyeg,
S kapkodó reményük a sárban hentereg-
Ó Jézusom, add, hogy végre véget érjen!

Gömöri György fordítása

„A BASZK NAGYON SZÉP NYELV” - „EUSKARA OSO HIZKUNTZA EDERRA DUN”

Rác Péter interjúja Izaskun Perez baszk műfordítóval

Kezdjük azzal, amivel jelenleg foglalkozol itt, a fordítóházban.

Egy fiatal, szegedi író, Orcsik Roland *Fantomkommandó* című regényét kezdtük el fordítani. Úgy kezdődött, hogy egy baszk írókat akartam magyarra fordítani, persze segítséggel, de arra gondoltam, csinálhatnánk fordítva is: megkértem volt hallgatómat, Mészáros Enikőt, hogy segítsen. Szerintem Orcsik Rolandot azért választotta, mert szegedi író, kortárs, aktuális, sőt ez a könyve a közeli hetekben fog megjelenni. Előbb spanyolra próbáljuk fordítani, mert mindketten jobban dolgozunk a spanyollal, majd baszkra. Persze ehhez még meg kell győzni egy baszk kiadót, de remélem, az is menni fog. Ez lesz az első baszkra fordított mű, eltekintve attól, amit tavaly csináltunk a fordítóházi szemináriumon. De akkor egy egész csoport dolgozott egy kis részleten, most meg ketten dolgozunk egy könyvön.

Legutóbb két dolgot csináltál a fordítóházban: egyrészt egy magyar-baszk szótárt, másrészt pedig egy tanulmányt fordítottál a Pikler-módszerről.

Igen, a szótárt éppen most fejeztem be, most néztem át az utolsó levonatot, mindjárt megjelenik Budapesten. Ezenkívül egy Pikler Emmi pedagógiai felfogásáról szóló tanulmányt fordítottam. Pikler Emmi gyermekorvos volt (1902-1984), ma már a lánya vezeti a budai székhelyű Pikler Intézetet, ahol a módszere szerinti gyerekneveléssel foglalkoznak, 0 és 3 év között. Ennek lényege, hogy a kisgyerek szabadon mozoghat, saját ritmusa szerint fejlődhet, semmilyen mozgásformát nem írnak elő neki. Bebizonyosodott, hogy mindez kedvezően hat a személyiség fejlődésére. Az intézetben a gondozónők elsajátítják ezt a filozófiát, miközben a kisgyerekekkel foglalkoznak. Ugyanis a Pikler Intézetben óvodaszerűen ott vannak a gyerekek, mellettük pedagógusok, gyermekorvosok, pszichológusok, akik a tapasztalataikról cikkeket írnak, vagy előadásokat tartanak konferenciákon a gondozónők vagy intézeti igazgatók számára. Elmondják, hogyan működik a Pikler Intézet, és meghonosítható-e ez a nézetrendszer más országokban. Figyelembe véve a különböző országok kultúráját, az anya és a gyerek közötti hagyományos viszonyt, ahogy például a gyerekekhez beszélünk. Változtatás nélkül nem lehet az itteni módszert alkalmazni, de a tanítás lényegét érdemes megismerni. Baszkföldön nagyobbak az óvodák, sokkal több gyerek van. Mi nehezen tudjuk elképzelni, hogy hagyni kell a gyereket saját tempója szerint öltöztetni, miközben a többiek már mást csinálnak. Mi kicsit olyanok vagyunk, mint a spanyolok, nálunk mindig zaj van, pörgés, sok a gyerek, sokkal több,

mint a Pikler Intézetben. Én ebben az együttműködésben évente egyszer tolmácsként, és az ottani Pikler Intézet kérésére rendszeresen szakcikkek fordítójaként veszek részt. És ha megkérdezek valakit erről a módszerről Baszkföldön vagy Spanyolországban, aki tanult pszichológiát, az ismeri, még ha csak egyetlen cikket olvasott is róla.

Fordítóként ismerted meg a módszert, ahogy a kisgyerekekkel bánnak?

Az ötlet új volt nekem is, hogy hagyod a gyereket a saját tempójában fejlődni, és akkor is ugyanoda jut, mintha mondanánk neki, hogy mit kell csinálnia. Az egyik módszerrel kicsit stresszeljük a gyereket, a másikkal viszont a saját útját választja. Mindenkinek megvan a saját tempója, nemcsak a gyerekeknek, a felnőtteknek is, például a nyelvtanulásban. És ezt nagyon sok más élethelyzetre is lehet alkalmazni, nem csak a 3 éves gyerekekre. Terveket csinálunk, de aztán az élet úgy hozza, hogy másik utat kell választanunk. Talán

ez tudatos is nálam, ahogy például az utóbbi években utaztam. 11 éve nem gondoltam például, hogy Magyarországra jövök, de 1 évvel később idejöttem mégis. És ha már itt vagyok, megpróbálom a legjobbat kihozni abból, hogy ide kerültem.

A baszkok miért kaptak rá erre a módszerre?

Azt nem tudom pontosan. Úgy sejttem, hogy a budapesti intézetből ment Franciaországba egy gondozónő vagy pedagógus, és ott kezdet dolgozni, majd publikált néhány cikket, és ezen keresztül kezdett terjedni Spanyolországban a módszer. Nagyon régóta járnak a baszk gondozók és pszichológusok a budapesti kurzusokra.

Mi volt az oka, hogy Magyarországra jöttél?

Sok fordítónak szerelemmel kezdődik a sztorija. Megismertem egy szegedi zenészt és szerelmes lettem. Előtte azt sem tudtam, hogy Magyarországon van ilyen város. Amikor idejöttem, spanyol tanítással kezdtem, de tanítottam baszkot is, mert még nem tudtam annyira magyarul, hogy fordítsak. Ez jó ötlet volt, mert ezekben az években sokan akartak spanyolul tanulni. Baszkot az ELTE-n is tanítottam, ahol előzőleg Morvay Károly professzor 30 évig tanította ezt a nyelvet. Dolgoztam a budapesti Cervantes Intézetben és a szegedi egyetemen is, mert mindkét helyen éltünk. Később a Baszk Intézettel megszerveztük, hogy Pesten és Szegeden is legyen baszk lektorátus. Elöttem egy önkéntes lektor volt, sőt én is önkéntesként kezdtem, de aztán két év alatt sikerült összehozni egy megállapodást a szegedi és budapesti egyetemek és a Baszk Intézet között, hogy a lektor mindkét városban tanítsa a baszk nyelvet. Az utánam következő lektor már otthon képezte magát, és jelenleg mindkét egyetemen dolgozik lektorként. Járt itt is a fordítóházban a többnyelvű szemináriumon, Oxel Uribe-Etxebarriának hívják. Összesen egyébként hét évig voltam Magyarországon: hat évig a Szegedi Egyetemen, három és fél évig az ELTE-n tanítottam, közben három éven át a Cervantes Intézetben dolgoztam. Ekkor ismertem meg a Pikler módszert, egyre többet olvastam róla, nekem ugyan nincs gyereke, de ma már aktívabban figyelem ezt.

Térjünk vissza a szótárkészítésre, amelyen már tavaly is dolgoztál, és éppen ma küldted el a magyar-baszk szótár utolsó levonatát [A szótár azóta megjelent. R. P.].

Morvay Károly professzor kezdeményezte ezt a szótárt, ő a főszerkesztője, a mostani szegedi baszk lektor, Oxel Uribe-Etxebarria Lete és én voltunk a munkatársai. Több mint tíz ezer szócikk található a 270 oldalon, a L'Harmattan Kiadó adja ki. Én ugyan jól beszélem a baszkot, de nem az eredeti anyanyelvem. A szüleim ugyanis spanyol nyelvterületről származnak, megtanulták a baszkot és azt tanították az iskolában. Otthon spanyolul beszéltünk, de 18 éves koromig baszkul tanultam, majd elvégeztem a fordító szakot és a spanyol nyelv szakot. Az új lektor baszk családból származik és baszk filológiát tanult.

Egyébként nekem sem volt könnyű munka a szótárszerkesztés, láttam, hogy menyire nem tudom tökéletesen a nyelvet. Az iskolában a tanítási nyelv ugyan baszk volt, de a műfordítás, a szótári munka olyan, hogy még mindig szükségem van egy baszk

anyanyelvű kollégára, aki átnézi a munkáimat. Sok mindent nem használok a baszkban, például gyereknevelésről sosem beszéltem baszkul, legfeljebb a családban.

Az első magyar nyelvű baszk nyelvtant Ribary Ferenc nyelvész, történész írta, és a jövő héten ünnepeljük meg ennek 150 éves fordulóját egy kollokviummal. Morvay Károly professzor fog beszélni Ribary nyelvtanáról és itt mutatjuk be a most elkészült magyar-baszk szótárt is. Maga a nyelvtan egyébként a *Nyelvészeti Közlemények* V. kötetében jelent meg másfél évszázada, majd tizenegy évvel később, 1877-ben, J. Vinson fordításában franciául is kiadták Párizsban. A baszk nyelvről az első nyelvtan 1729-ből való: *El imposible vencido*, Manuel Larramendi tollából.

Mesélnél valamit a baszk nyelvről? Van-e a baszkokban a magyarokhoz hasonlóan az elszigetelt kis nyelv miatti szindróma? Okoz-e ez a baszk néplélekben problémát?

Mondhatjuk ezt problémának, de mondhatjuk erőnek is. A baszkoknak nagy erőt ad az, hogy van nyelvük, hogy az egyedülálló kincs, és nem szabad kihalnia. Mert nekünk is mondták, hogy kihalunk, mégpedig hamarabb, mint a magyar, mert csak 3 millióan vagyunk, akik baszkul beszélünk, de sokaknál ez iskolában tanult nyelv, vagy jöttek és megtanultak baszkul, mint a szüleim. Nagyon kevert a társadalmunk és mindenki tud spanyolul, vagy a francia részen franciául. Vannak baszkok az északi területeken, itt természetesebb, hogy baszkul beszélnek a kistelepüléseken, de a déli Baszkföldön inkább spanyol nyelvet hallunk az utcán. Szerintem erőt ad az embereknek baszkul beszélni az utcán, a barátokkal. A gyerekek közül szinte mindenki beszél baszkul, mert az iskolában tanulják. A Franco rezsim után, a '80-as években nagyon erősen beindult a baszk oktatás. Az iskolákban a szülők aszerint választhatnak iskolát, hogy milyen pályát szeretnének a gyerekeiknek: akár minden tárgyat tanulhatnak baszkul. Ez a legjobb, különben nem fognak baszkul beszélni, olyan nehéz. De emellett nagyon szép is. A baszk nagyon szép nyelv! Korábban a baszk szeparatizmust terrorakciókkal is alátámasztották, de 2010 óta ez már nincs. Úgy látszik, hogy a társadalom sokat fejlődik ezen a téren és talán elkezdődik a dialógus, ahogy ígérték is.

Mit érdemes tudni a magyar és baszk nyelvrokonságról, létezik-e egyáltalán ilyesmi?

Vannak teóriák, amelyek próbálják meghatározni a baszk nyelv eredetét. Van, aki a kaukázusi nyelvekkel, más a berberiek nyelvével vetette össze, de egyik elképzelés sem volt meggyőző. Van, aki szerint a baszk protoNyelve, az előzménye sokkal nagyobb területen volt használatban, körülbelül a mai fél Franciaországon és fél Spanyolországon. Elsősorban az ottani helynevek és nevek igazolják ezt. Mások egyenesen azt képviselik, hogy egy fél Európa nagyságú területen beszéltek olyan nyelvet, amely a baszknak is őse volt, de a többi kihalt, és a baszk az egyetlen, ami zárványszerűen megmaradt. [A toldalékolásban van néha váratlan meglepetés, hasonlóság a magyar nyelvvel – fűzi hozzá jelen lévő korábbi tanítványa, Mészáros Enikő –, például: kimegyek az utcáRA, baszkul kaléRA, vagy a lokalizáció szintén „n”-re végződik, mint például: SzegedEN élek, az baszkul szintén SzegedEN, vagy baszkul azt mondom: „SzegedeRA” utazom. A többes szám jele a magyarhoz hasonlóan szintén „k”. Vagy a „kicsi” baszkul txiki

(ejtsd: „csiki”), szóval van néhány aranyos forma, de azért nem lehet állítani, hogy rokon nyelvűek lennének.]

Mióta lehet baszk nyelvű irodalomról beszélni?

Az irodalom nagyon régi, de az írásos emlékek csak későbbiek. A baszk irodalom ugyanis beszélő irodalom volt sokáig, verseket mondtak és énekeltek, ezt az úgynevezett bertsolarik, a dalnokok csinálták. Az első baszk nyelven íródott könyv (Bernat Etxepare: *Linguae Vasconum Primitiae*) 1545-ből való: változatos témájú vallásos, szerelmes versek, amelyek gyakran dicsóítják a baszk nyelvet. Ettől kezdve beszélhetünk baszk irodalomról. Korábban azt tartották erről a nyelvről, hogy csak a falusiak beszélik, de nem lehet leírni. A baszk írásmódot érdekes módon csak az 1960-as években egységesítették. Addig mindenki a saját dialektusában írt, és ezek közül a legtávolabbiak egyáltalán nem is értették egymást, annyira különböztek. eltérő módon fejlődtek az egyes dialektusok, mert minden völgyben másképp beszéltek és nem érintkeztek egymással. Nem csoda, hogy ilyen körülmények között egyes dialektusok már kihaltak.

Sok évszázadra nyúlik vissza az a versmondó és -éneklő hagyomány, amely a bertsolarikhoz kapcsolódik. Ezek az énekesek tartották fenn a nyelvet és a társadalmi életet. Újabban megint divatba jött, fiatal résztvevőkkel nagy versenyeket rendeznek falun és városon egyaránt. Minden hangszeres kíséret nélkül megy, kicsit gondolkodnak, majd kivágják a kész dalt. A legutolsó ilyen országos verseny győztesének produkcióján az emberek zokogtak, olyan szép volt. Előre nem tudta, miről kell énekelni, ott találta ki, például te vagy az anya és óvod a lányodat, hogy ne menjen el, vagy te vagy az amerikai elnök, én meg egy szíriai menekült és beszéljünk egymással. Ezt nem lehet tolmácsolni, ez csak ott van, és csak baszkul. Aktuális témákat dolgoznak fel, a politikáról vagy a női szerepekről mondják el a véleményüket. A versenyek gyakran vidám alkalmakkor, például baráti vacsorákon vacsorán zajlanak. A profik helyben rögtönöznek, versenyről versenyre mennek, míg végül az országos döntőn egy futballstadionra való közönség előtt szerepelnek. Zeneileg nem túl igényes a dal, de a szöveg jó, bármi legyen is a témája, annyira éles, imádja mindenki. Képzeljünk el 8 versszakot, először az utolsó két versszak rímeit írják meg, azt négyszer veszik, és a többi helyre kitalálnak valami szöveget tölteleknek, az ének eleje az utolsó pillanatban alakul ki spontánul. Falusi szórakozóhelyeken (fiesztákon, fesztiválokon) először gyerekprogramok vannak, aztán jönnek a bertsolarik, majd a koncert. Általában sztenderd baszk nyelven zajlik a verseny, de a helyiek kevernek bele dialektust is.

A baszk irodalomról mit tudnál még mesélni?

Az egyik legismertebb és legfontosabb író Bernardo Atxaga, magyarul is megjelent egy regénye (*Gizona bere bakardadean – A magányos ember*), azt hiszem, spanyolból fordította Pávai Patak Márta. A diktatúra utáni irodalom megújításának egyik kulcsfigurája Ramón Saizarbitoria. Nemcsak a művei miatt ismert Joseba Sarrionandia, hanem mert aktív kapcsolata volt a baszk terrorszervezettel, az ETÁ-val. Megszökött a börtönből, külföldre menekült, ott ír és baszkra fordít mind a mai napig. A baszk színházi

mozgalom egyik elindítója Gabriel Aresti, XX. századi író, költő és fordító, sokat tett a baszk nyelvű modern kultúráért, cikkeiben nemcsak Franco rezsimjével, de a baszk nacionalizmussal is hadakozott.

Milyen a baszk társadalom, hányan beszélnek a nyelvet?

Körülbelül hárommillió baszk van a világon, de nem mindenki Spanyolországban él, hanem sokan Franciaországban; és régen sokan kivándoroltak Latin- és Észak-Amerikába, Uruguayba, Argentínába, és ott is ápolják a kultúrájukat. Több emigrációs generáció után is tanulják a baszk nyelvet. Legelőször a pásztorok vándoroltak ki, mert ott nagy földterületeket kaptak, itthon meg az volt a szokás, hogy a hagyományos, kőből épült házakat nem lehetett bővíteni, azt a legidősebb gyerek kapta meg, ő folytatta a gazdálkodást, a többinek már nem jutott hely, elmentek. Ma egy nagyon modern társadalmat kell elképzelni. Három nagyobb városban élnek, de éppúgy izoláltan, elzárt völgyekben is. Vallásilag pedig egész Spanyolország katolikus, hiszen kiirtottak minden mást. A földrajzi adottságok miatt minden, így a katolikus egyház is kicsit később érkezett meg a baszk vidékre, de akkor annál erősebb volt a hatása. Mindennek ellenére megmaradtak a természetvallás nyomai. Például nálunk nem Jézuska hozza az ajándékot, hanem az Olentzero nevű ember, aki egy kövér szénégető, a hegyekben lakik, embernél természetesebb, fekete kabát, fehér ing és szíjjakkal megkötözött cipő van rajta, hátán pedig puttony az ajándékokkal. Elmondja, hogy látta a csillag, Jézus jövetelét, és lejött az emberek közé, elmondani a jó hírt.

Sánta Gábor

FEKETE ISTVÁN HAGYOMÁNYAI

Fekete István csaknem fél évszázaddal ezelőtt, 1970. június 23-án halt meg. Bár az elmúlt évtizedekben nem felejtődött el, és a neve a legfiatalabb olvasóknak is mond valamit, azonban a helye még mindig nincs biztosan megállapítva a huszadik századi magyar irodalom történetében. Ismertsége, paradox módon, ugyanazzal magyarázható, mint az irodalmi diskurzus hiánya: 1962 óta, amikor a *Tüskevár* az általános iskolai oktatás kötelező olvasmánya lett, mindenki kiskamasz korában találkozik Fekete Istvánnal, azonban később, az elmélyültebb tájékozódás idején már nem tud mit kezdeni vele. A Móra Könyvkiadó szerzőjeként marad meg emlékezetében, és a szembetűnő rendszerességgel látott-hallott-olvasott kiadói hirdetések az első benyomásokat állandósítják. Az ifjúsági könyvkiadó, illetve alkalmanként egyéb cégek még ma is sokezres példányszámban adják el a Fekete István-köteteket. Fülszövegeik többsége persze a fiatal olvasókat célozza meg, valamint ebből következően azokat, akik számukra könyveket keresnek. Így aztán nemcsak a gyermekkori élmény, de annak értelmezése is változatlanul hagyományozódik: a Móra célközönsége az ifjúság, és Fekete Istvánt ez a könyvkiadó jelenteti meg, tehát – magától értetődőnek látszó – szillogizmussal Fekete István ifjúsági író. Ez a logikai sorrend ötven éve ismétlődik, vagyis a róla mondottak beágyazódása még most is folyamatosan mélyül.

1.

A Móra jogelődje, az Ifjúsági Könyvkiadó Fekete István művei közül 1955-ben elsőként a *Lutrával* jelentkezett. Ekkor indult újra az irodalmi pálya, de nem pusztán a vidreregénnyel. Ebben az évben ugyanis két másik kiadónál is megjelent egy-egy Fekete István-kötet. Azonban a Mezőgazdasági Könyvkiadó csupán alkalmilag foglalkoztatta, a Magvetővel pedig nem tudott tartós kapcsolatot kiépíteni. A Mórává átalakuló Ifjúsági Könyvkiadó viszont állandó szerzőjévé tette; a pályakezdő szerkesztő, Janikovszky Éva ragaszkodása különösen fontos kapcsolatnak bizonyult. A mezőgazdász – tehát *nem bölcsész* – végzettségű, egyre többet betegeskedő Fekete István pedig nem figyelt arra, hogy az „istálló” az irodalomban is meghatározza a minősítést. Igaz, közvetlenül 1956 után elsődlegesen nem ez a kérdés foglalkoztatta a szerzőket.

Fekete István halálát, vagyis 1970 nyarát követően életművének megjelentetői természetesen továbbra sem látták célszerűnek mindennek megváltoztatását. 1997-es elhunytáig özvegyének ugyancsak e továbbra is nyereséges gyakorlat folytonossága állt érdekében, mivel lényegében erre épült az egzisztenciája. Azóta a gyerekeik – illetve három éve már csupán a fiuk – a kezdetektől mondottakat ismétlik és színesítik.

Ha Fekete István 1950 táján végleg elhallgat, ma senki sem tartaná ifjúsági írónak. Gárdonyi és Tömörkény követőjeként a kései népies próza természettudományos műveltségű szerzőjeként beszélne rólá, és a nevét minden bizonnyal az ún. *tündéri realizmushoz* sorolnánk. Csakhogy 1955-től ismét kötetekkel jelentkezett, és ezeket a közönségének egyre fiatalabb nemzedékei már csupán kamaszolvasmányként vették a kezükbe. Ráadásul ismertetések-bírálatokat is így írtak róluk, és összességében mindez nem kedvezett Fekete István irodalomtörténeti megítélésének. Nálunk az ifjúsági irodalom iránt csekély a *szakmai* érdeklődés. Egy évtizedek óta halott szerzőtől pedig, akinek művei változatlanul ifjúsági irodalomként jelennek meg, idegenkednek az irodalomtörténészek. A hallgatásnak mindez – tehát a *szakmai érdektelenség* –, és nem valami módszeres üldöztetés az oka.

Ráadásul, amíg az irodalomtörténészek nem, addig Fekete István felesége, valamint a vele *mindig* közvetlen kapcsolatban álló laikus szervezetek tevékenysége nyomán a temetés után lényegében azonnal mitizálódni és folklorizálódni kezdett az író emléke. Felesége jóval túlélte a férjét, és a negyedszázad alatt hatékonyan formálta a közbeszédet. A fiatalkorában színésznői ambíciókkal rendelkező asszony sokat és rendszeresen szerepelt; lényegében mindenhová elment Fekete Istvánról beszélni, ahová elvárták, hódolattal fogadták és tisztelettel bántak vele. Mindeközben folyamatosan nyilatkozott a napilapoknak, és a rádióműsorokban is megszólalt. Jó előadó volt, meggyőzően, a szemtanú hitelességével beszélt, és így a kezdetektől módszeresen tematizálta az íróról mondottakat, illetve mondhatókat. Tevékenységének egyik sarokpontja, hogy a nyolcvanas évek elején megbízta Valló László kertészmérnök-újságírót, hogy készítse el Fekete István első életrajzát. Az *Emlékké válok magam is* című kötet 1986-ban „természetesen” a Móra könyvkiadónál látott napvilágot, és évtizedeken át magától értetődő kiindulási pontot jelentett az íróval foglalkozók számára. Ez a monográfia a formálódó kultusz meghatározó forrása lett: a Fekete István emlékét ápoló rendezvényeken hivatkoztak rá, felolvastak belőle és jutalomként osztogatták. Valló László művének azonban éppen a nyilvánvaló erényei járultak hozzá a szakmai diskurzus elmaradásához. Szerzője ugyanis nem irodalmár – nem is akart annak látszani –, és a kéziratok közül csupán azt használhatta fel a munkájához, amibe a szigorúan figyelő özvegy betekintést engedett, illetve amit előbb gondosan ellenőrzött.

Mindebből következően, ismétlem, Fekete Istvánnak meghatározó a szerepe abban, hogy az elmúlt csaknem fél évszázad alatt mi és hogyan hangzott el a férjéről. A rendezvényeket (emlékesteket, szobor- és emléktábla-, majd iskolaavatókat) az egyházi szertartások *hagiografikus*, vagyis a szentek életét idéző koreográfiája alapján rendezték-rendezik: a szónokok Fekete István arcképe alatt szólalnak meg, megható részleteket mondanak el az író szüleinél és gyermekkorából, gazdatiszti és írói pályakezdéséről, végül a haláláról. Mindezt a kilencvenes évek közepéig a többnyire szinte mindenhol megjelenő özvegy helyeslő bólogatása közepette tették. Vagyis Fekete Istvánné hitelesítette az elhangzottakat, amelyek zömének éppenséggel ő volt a forrása. Az özvegy a kezdetektől mindig azt mondta, amit a meghívói hallani akartak: Göllében a férje göllei, Kaposváron a kaposvári, Ajkán az ajkai éveiről beszélt. Tehát arról, amiről ő is vagy jobbára csak hallomásból tudott, mint a Fekete István gyermek- és fiatalkorában történtek, vagy amit csupán félig-meddig, esetleg semennyire sem ismert, mint a kunszentmártoni száműzetés

részletei. Tévedéseinek, óvatlanságainak, illetve nemtörődömségeinek az országszerte megtalálható hibás emléktáblák a látványos mementói.

Fekete Istvánné kivétel nélkül mindenről nyilatkozott, és a rajongó közönség (legalábbis nyilvánosan) sohasem kérdőjelezte meg a hallottak-olvasottak hitelességét. Az asszony pozíciója – a sok évtizedes házasság utáni özvegysége és az általa birtokolt irodalmi hagyaték jóvoltából – kikezdetlenül látszott.

2.

Az életmű értékelése szempontjából azonban mindennél maradandóbb következménnyel járt, hogy a Fekete Istvánnal kapcsolatos kultikus beszédmódtól idegenkedő irodalmárok nem kutattak fel további dokumentumokat – pedig megtehették volna. Az esetleges szakmai érdeklődést mindig megakasztotta, hogy az irodalmi hagyatékba csupán a kérlelhetetlen feleség engedélyével lehetett betekinteni. Ez leküzdhetetlen akadálynak bizonyult, és *megkerülésére* senki sem vállalkozott. Pedig a levéltárak, múzeumok és egyéb közgyűjtemények értelemszerűen a kezdetektől rendelkezésre álltak, ráadásul az író testvérei, barátai, iskola- és munkatársai közül még sokan éltek. Vagyis olyan kortársak, akik a család által elfelejtettek, elhallgatottak és/vagy tévesen tudottak közvetlen forrásai voltak. Az intézmények és magánszemélyek segítségével aztán gyűjteni lehetett volna a hivatalos dokumentumok, levelek, fényképek és a dedikációk fénymásolatait, valamint szkennelt változatait. Az írói hagyaték felszabadulásáig ezekkel is meg lehetett – illetve *velük meg kellett* – volna alapozni az érdemi megszólalásokat. Az 1970 utáni évtizedekben e munka zömét az irodalmárok elmulasztották; megelégedtek, ismétlem sokadszorra, Fekete István feleségének fabulázó kinyilatkoztatásaival, valamint az általa őrzöttek szelektív nyilvánosságával.

Az özvegy, majd halála után a szintén szívesen szereplő fia máig hatóan alakította a közbeszédet, a rendszerváltás utáni média pedig felerősítve visszhangozza a kijelentéseiket. Mindennek két ellentmondás a szemléletes példája. Egyik szerint Fekete Istvánt 1945 után üldözték, és jelentőségét a „hatalom” igyekezett elhallgatni. A mindezt bizonygatók *ugyanakkor* azt is állítják, hogy ennek az – ezek szerint – éppen csak megtört írónak a műveit már az állami könyvkiadó is milliós példányszámban adta közre ... A másik ellentmondás az előbbi zavaros állításokból következik. Vajon miért maradt az országban, illetve fogadta el a hivatalos támogatást az a Fekete István, akinek 1946 tavaszán az ÁVO állítólag kiütötte egyik szemét és leverte a veséjét? Felépülése után miért nem menekült el, amikor még megtehetette volna?! Ehelyett néhány hónap múlva *személyesen* igazolta egyik internált barátját a belügyminisztériumban ... Rajongói azonban a felesége és a fiuk misztifikáló szózatait ismételik. Az ellentmondások nem bizonytalanítják el őket, még az a szembetűnő tény sem, hogy a rendszerváltás óta a bántalmazás látványos metamorfózison ment át: a rablótámadásból részeg szovjet katona lett, végül belügyes pribék. Az egyik szem és vese károsodásának kézenfekvőbb magyarázatát, a balesetet és a betegséget a laikusok figyelmen kívül hagyják, mivel a családtagok „bizalmas” állításait szívesebben elfogadják a hazai – sokszor tájékozatlan és naiv – közgondolkodás.

Mindenekelőtt ezekkel magyarázható, hogy az irodalomtörténet-írás miért nem foglalkozott érdemei szerint Fekete István évtizedekkel ezelőtt lezárult életművével. Nem valami igazságtalanság, hanem mulasztások sorozata történt, aminek a nem-bölcsész író, az elle-
nérdelkelt örökösök, a felszínes rajongás és az irodalomtörténeti közöny egyaránt okozója.

3.

1997 februárjában azonban Fekete Istvánné is meghalt, és a gyerekeinek dönteniük kellett a Tárogató úti hagyatékról. Nem Budapesten, hanem Ausztriában, illetve az USA-ban éltek, tehát a terjedelmes anyag jelentős részét már csak ezért sem tarthatták meg. Ez időre a korpusz csonkult, mivel negyedszázados özvegysége alatt Fekete Istvánné rendszeresen tárgyakkal és kéziratokkal jutalmazta férje emlékének ápolóit: intézményeket és magánszemélyeket egyaránt. (Például, amíg a nevezetes *Tüskevár* autográf szövege megvan, folytatásáé, a *Téli berek* lappang valahol.) A hagyatékot felajánlották a Petőfi Irodalmi Múzeumnak, de a közgyűjtemény – állítólag a terjedelem miatt – „nem tartott igényt” a dokumentumokra. Minderre azonban nincs bizonyíték. E tájékoztatói kísérlet akár igaz is lehet, ahogyan az a feltételezés is, hogy a kéziratokat a tulajdonosok nem jelképes fizetség fejében kívánták átadni a PIM-nek. A leletmentő egyezség mindenestre nem jött létre.

Az örökösöknek tehát dönteniük kellett az anyag sorsáról. A kiadói ügyeket akkor már tizenöt éve hagyatéki gondok, P. Fekete István intézte-intézi. (A névazonosság ellenére nem rokon; a „P” a pentelei származását jelöli.) E nyugalmazott mérnök, feladataiból következően, a család bizalmasa, aki az író lányával és fiával a kezdetektől baráti viszonyt ápolt, illetve ápol. Velük, vagyis az örökösökkel mindenekelőtt P. Fekete István segítségével kezdeményezhető kapcsolat. De ő is csupán valószínűsíteni tudja, hogy az irodalmi hagyatékából mi kerülhetett Ausztriába és az Egyesült Államokba, tehát az író lányához és fiához. Feltehetően pontosan már sohasem derülhet ki, hogy édesapjuk, és főleg édesanyjuk halála után a külföldön élő Fekete Edit és ifjabb Fekete István mi mindent vitt magával.

A három évvel ezelőtt elhunyt Fekete Edit apáca lett, és utolsó évtizedeit Bregenzben élte le. Rendjével még 1948-ban elhagyta az országot, és ezért sem valószínű, hogy kéziratokat birtokolt volna. Fekete István hozzá, vagyis a lányához írt leveleit azonban biztosan megőrizte, de nem tudható, hogy a sorsukról hogyan rendelkezett. Ha nem semmisítette meg őket, feltétlenül szükséges a felkutatásuk, mivel édesapja bizalmasa volt, a legfontosabb „osztrák kapcsolat”. Fekete István ottani személyes kiadói tárgyalásainak előkészítője, a szerződések, illetve a valutaügyek megbízható intézője. Szépirodalmi kéziratok nem lehettek nála, ellenben csaknem a haláláig vigyázott egy naplóra, amelyet édesapja az utolsó látogatásakor bízott rá. Fekete Edit aztán megfeledkezett róla, és csak akkor kutatta fel, amikor ezt folyamatosan sürgettem. Egyik itthoni napló közvetett utalásaiból ugyanis következtetni lehetett a létezésére, sőt a kötet méretét és színét is valószínűsíteni tudtam. Ezek alapján Fekete István lánya megtalálta az elfeledett szöveget, és mivel egyedül nem akarta eldönteni, hogy mi legyen vele, eljuttatta az öccséhez. Ő aztán önkényesen meghúzta, publikálta, majd állítólag megsemmisítette... Jellemző történet.

Ifjabb Fekete István ellentmondásos tevékenysége alapvetően határozza meg Fekete István hagyományainak kutatását. Látszólag segítőkész örökös. A neves szerző ugyancsak tollforgató közvetlen leszármazottja, aki nem tud, és nem is akar kiszabadulni édesapja bűvköréből. Írásban és szóban egyaránt szívesen nyilatkozik róla, és akárcsak korábban az édesanyja, szintén azt mondja, amit a kérdezők (feltehetően) hallani akarnak tőle. Ezért aztán kritikával kell figyelni a tevékenységét; a kutatók számára ifjabb Fekete István forrás és csapda egyaránt lehet. Már édesapja halálát követően, ismétlem, kéziratokat vihetett magával Amerikába, és ezt édesanya elhunytá után újra megtette. Például nála van a szülei fiatalkori levelezése, amit az elmúlt években részben szintén közölt. Publikációinak hitelessége egyelőre ellenőrizhetetlen. Bizonyosan fontos fényképeket őriz, és a hazai árveréseken mostanában felbukkanó kéziratoknak is ő a közreadója.

4.

Fekete István gyerekeinek hozzájárulásával édesanyjuk halála után három személy vállalta az irodalmi hagyaték őrzését, illetve gondozását.

Egyikük a már említett P. Fekete István, aki sok fotót és számos kéziratkötetet őriz a budapesti lakásán. Itt érdemes megjegyezni, hogy 1961-től Fekete István szerencsére – legalább úgy-ahogy – gondoskodott a kéziratok fennmaradásáról. Ekkor jelentkezett nála ugyanis egy amatőr könyvkötő, és ez a rajongó szívességből zömmel bekötötte az 1948-as megsemmisítést megúszó, illetve a szerzői kéziratégetés után keletkezett anyagot. A mutatóként Budapestre küldött üres kötetbe kezdett el az író ismét naplózni. Erre most P. Fekete István vigyáz, ahogyan még számos könyv, így például a *Tüskevár*, valamint a *Féltékenység* című játékfilm szcenáriuma és a *Három karácsony* című színdarab kézírata, illetve ezek változatai is nála vannak. Mindezek megtekinthetők.

A hagyaték nagyobb része az Ajkai Városi Múzeumba került. Döntően a Fekete István Irodalmi Társaság alapító-elnökének, Gáspár Jánosnak köszönhető, hogy a terjedelmes anyag nem hullott szét: tekintélyes hányada egyben maradt, és kutatható. Az Ajkai Városi Múzeum megkerülhetetlen forrása Fekete István hagyományainak; az 1948 utáni kéziratok többségét ez a közintézmény őrzi. Regények, filmforgatókönyvek és számtalan elbeszélés autográf és gépelt szövege lapozható fel Ajkán. A szinopszisok, vázlatok, töredékek, laccímlisták, fényképek, iskolai és egyéb dokumentumok mellett Gáspár János azt a sok ezer *levelet* is az ajkai múzeumba mentette, amelyet rokonok, barátok, ismerősök és ismeretlenek küldtek Fekete Istvánnak. (E levelek feldolgozása nélkülözhetetlennek bizonyult az író kapcsolatrendszerének feltérképezésekor; eredményeimet a megjelenés előtt álló *Fekete István-ki kicsoda* című személyi adattárban összegeztem.)

Az íróval behatóan foglalkozónak a szülőhelyére, egészen pontosan a göllei emlékházba is el kell látogatnia. Ez az épület (illetve maga a somogyi település) természetesen Fekete István kultuszának sarkalatos pontja. Tárgyak mellett a faluban szintén található kéziratok: levelek és családi dokumentumok mellett itt őrzik például a *Ballagó idő* című önéletrajzi regény autográf szövegét. Az emlékház előzetes egyeztetés után látogatható; a gölleieket számon tartó önkormányzat segíti a kutatókat.

A szülőfaluhoz közeli Dombóváron működik Bodó Imre Fekete István-múzeuma. A tulajdonos személyesen nem ismerte az író, azonban az özvegygel sokáig kapcsolatban állt. Kitartását Fekete Istvánné kéziratokkal jutalmazta, és az USA-ból folyamatosan ezt teszi az édesapja emlékének ápolásáért ugyancsak hálás ifjabb Fekete István. Így a göllei származású és helytörténettel is foglalkozó mezőgazdasági mérnök magángyűjteménye az Ajkai Városi Múzeum után Fekete István hagyományainak második leggazdagabb kutatási helye – *lenne*, ha a tulajdonos nemcsak megmutatná, de kézbe is adná a kincseit. A fényképek, családi dokumentumok, levelek, vázlatok, töredékek és novellakéziratok egyelőre jobbára csupán címről (vagy még így sem) ismert garmadája található Dombóváron. Elvakultsága ellenére elismerésre méltó Bodó Imre áldozatvállalása, hiszen olyan anyagokat mentett meg, amelyek nélküle feltehetően örökre elvesztek volna.

5.

A Fekete István hagyományaira irányuló kutatásoknak tehát az irodalmi hagyaték budapesti gondnoka, az Ajkai Városi Múzeum, a göllei emlékház és egy dombóvári magángyűjtemény a legfőbb forrása. Mindemellett az Akadémia, a Petőfi Irodalmi Múzeum, a természettudományi és a mezőgazdasági múzeum, valamint a nemzeti filmarchívum kéziratáiraiban is érdemes keresgélni. Ez utóbbiakban Fekete István játékfilmjeinek és legalább négy – sokáig elveszettnek hitt – mezőgazdasági oktatófilmjének kópiái szintén megtalálhatók. Közülük háromnak Fekete István a narrátora, vagyis ezek a kisfilmek a középkorú író hangját is megőrizték.

S ha már az akusztikánál tartunk: a Magyar Rádió hangarchívumában csupán egyetlen, 1967 őszén rögzített tízperces interjú, valamint két olyan rádiójáték maradt fenn, amelyekben Fekete István is megszólal.

Természetesen amatőr film- és hangfelvételek országszerte készülhettek, azonban az elmúlt évtizedekben – egyetlen kivétellel – nem bukkantak fel efféle dokumentumok. Ennek ellenére nem zárható ki a létezésük. Egy asszony ugyanis 1963-ban biztosan magnószalagon rögzítette a televízióban akkor sugárzott portréműsort. Ezt az anyagot sem őrizte meg a Magyar Televízió, és egyelőre az amatőr hangfelvételt is hiába keresi a rajongó leszármazottja. Szerencsére gépirat készült róla, vagyis az író otthonában forgatott dokumentumfilm – utóbb Fekete Istvánnal átolvastatott! – szövege mégsem ismeretlen.

A közgyűjtemények és egyéb intézmények közül még csupán a megyei, mindenekelőtt a Somogy és Tolna, a Hajdú-Bihar és Győr-Moson-Sopron, valamint a Veszprém megyei levéltárakra szeretném felhívni a figyelmet. Előbbiek a családfakutatás meg a középiskolai évek, utóbbiak pedig Fekete István gazdatiszti képzésének, illetve évtizedes uradalmi intézői munkájának megkerülhetetlen forrásai.

*

Végezetül: a gyenesdiási Horváth József vaskos Fekete István-bibliográfiája évek óta elérhető. E hatalmas munka eredményeit és szerzőjének segítőkészségét én is igénybe

vehettem, amikor 2001 és 2011 között összesen *huszonhét* kötetben egy szegedi kiadónál közreadtuk mindazt, amiről a Móra könnyelműen lemondott. Az ifjúsági könyvkiadó azóta természetesen visszavette az egész életmű publikálásának jogát.

Egész életmű? Vajon mekkora lehet a teljes anyag? Még ma is gyűjthetők – sőt hangsúlyozom: *feltétlenül gyűjtendő* – a csaknem ötven éve halott íróval kapcsolatos dokumentumok. Esetében különösen érvényes a közhely, hogy az utolsó pillanatoknál tartunk. Még mindig élnek köztünk ugyanis olyanok, akik személyesen ismerték Fekete Istvánt! Ők – vagy a szüleik kapcsolataira emlékező közvetlen leszármazottak – számtalan levelet őrizhetnek az írótól, és a fiókokból esetenként további ismeretlen elbeszélések, költemények és fényképek is felbukkanhatnak. Az elmúlt tizenhét esztendő bizonyosság arra, hogy módszeres és következetes kutatással, valamint a modern technikai lehetőségek segítségével hogyan gyarapítható folyamatosan egy-egy privát Fekete István-archívum. Ahogyan mások is megtehetnék, úgy én is beszereztem az író legtöbb regényének, színművének, elbeszélésének, versének és a családi dokumentumok zömének másolatát. Ezekon kívül rengeteg fotó, valamint sok ezer Fekete István által, illetve neki írt – rendszerezett, és így könnyen áttekinthető – levél található a gyűjteményemben. A felbukkanó dedikációk száma pedig szintén korlátlanak látszik.

Életművének kutatása tehát még éppen csak elkezdődött. Nélküle azonban nem ismerhetők meg az eddig tévesen ifjúsági szerzőnek mondott Fekete István hagyományai.

Nagy Tamás

A HUMÁNUM NEVÉBEN: EGY REGÉNY, AMIT NEM HAJNÓCZY PÉTER ÍRT (ÉS MÉGIS)

Hajnóczy Péter 1975-ben jelentette meg *Az elkülönítő* című, akkor országos botrányt kiváltó szociográfiáját. Alig 40 oldalnyi gépelt szöveg, amelyről a későbbiek során kiderült: az életmű egyik legfontosabb alkotása. Az író hagyatékában számtalan – a megjelenést követő években gyűjtött – dokumentum volt fellelhető, amelyek végül 2013-ban *Jelentések a süllyesztőből* címen jelentek meg. A regényként is olvasható mű egyik főszereplője az eredeti szociográfiában még csak Sz. Alizként nevezett fiatal nő, akinek szomorú történetét – az elmeszociális otthonokban megjárta kálváriáját – Hajnóczy „elmeséli”. Ám elmesélte a történetét maga a főszereplő – Szépvölgyi Aliz – is. A Hajnóczy-hagyaték kutatása során előkerült egy tőle származó önéletrajzi regény, ami *A humánus nevében* címet viseli, és „ugyanazt” a történetet beszéli el, mint Hajnóczy szociográfiája. Az alábbiakban a két kézirat történetéről és kapcsolatáról lesz szó.

Bélésbe varrva, bőröndfogantyúban, kofferben három kontinensen át, raktárak penészes polcain, elásva kertben vagy – *kerék alá teszlek, onnan is kiveszlek* – tömegsírban, véres kabátzsebben: kéziratok mit túl nem élnek. A városi legenda Hajnóczy Péternek egy sportszatyrot „juttatott”, amelyben állítólag magával vitte mindenhol hol fegyelmezett és *tiszta*, hol az olvashatatlanságig széthullott kézírásának dokumentumait. A sportszatyor soha nem került elő, ám szerencsére megvan a – majdnem teljes – hagyaték, kartondobozokba rendezve, biztos helyen, a Szegedi Tudományegyetemen működő Hajnóczy Péter Hagyatékgondozó Műhely birtokában, ahová az író özvegyének jóváhagyásával, a ránk maradt életművet korábban gondozó Reményi József Tamástól került 2010 nyarán.

E dobozok egyike *Az elkülönítő* feliratot viseli. A doboz felnyitásakor, első ránézésre csak annyi volt látható, hogy az dossziékat és vegyes iratokat tartalmaz, teljes rendezetlenségben, bármilyen felfedezhető sorrendiség nélkül. Az alaposabb áttekintés során azonban kiderült, hogy a dossziékban található kéziratok és egyéb papírok tematikus egységet képeznek, amennyiben a legtöbb valamilyen módon *Az elkülönítő* című szociográfiához kapcsolódik, annak előkészítésétől az utóéletéig. Így a doboz „csomópontjává” – s egyben a hagyatéki anyag ezen részében létrehozható rend centrumává – hamarosan az a rózsaszín (vagy azzá fakult) irattartó vált, amelyben a szociográfia eddig soha nem publikált, teljes változatára leltünk; arra a gépiratra, amit Hajnóczy 1980-ban nyújtott be a Magvető Könyvkiadónak. A kiadó a kéziratot közlésre elfogadta – előleget is fizetett –, ám vélhetően soha nem állt szándékában nyilvánosságra hozni az öt évvel korábban már politikai botrányt kavart és bírósági pert is eredményező szociográfiának az eredetinel

jóval hosszabb, s ha lehet még provokatívabb verzióját. Asztalfiókba száműzetett *Az elkülönítő*, s így utólag talán azt is szerencsének kell tartanunk, hogy Hajnóczy 1981-ben bekövetkezett halála után özvegye – két és fél évnyi küzdelem árán – egyáltalán vissza tudta szerezni a kéziratot.

Az elkülönítő Hajnóczy Péter egyik legismertebb, s egyben legismeretlenebb munkája. A legismertebbek közé tartozik, amennyiben (mondhatnánk némi túlzással) a *Valóság*ban megjelent 1975-ös publikációról – amelynek a maga idejében legalább annyi, ha nem több olvasója volt, mint a legnépszerűbb kisregényeknek és elbeszéléseknek – persze mindenki hallott, miként a megjelenést követő politikai, közéleti botrányról is; s szintúgy sokan értesülhettek a szociográfiát közreadó folyóirat elleni bírósági eljárásról. Ugyanakkor: talán nem alaptalanul nevezhetjük a legismeretlenebb műnek. S nem csak azért, mert az írás 1980-ra teljessé váló szövegét az olvasóknak eddig nem állt módjukban megismerni, hisz *anno* a kiadói tiltás, majd három évtizeden át egy egyszerű kartondoboz rejtette el a szemünk elől, hanem azért is, mert Hajnóczy életművének kritikai feldolgozása alig szentelt figyelmet *Az elkülönítő*nek, s végképp nem tárta fel, hogy szociográfia és széppróza – *Az elkülönítő* és az elbeszélések számos darabja – mennyiben és mi módon fűgnek össze egymással.

Az elkülönítő története 1972-ben kezdődik és 1980-ban (*sem*) ér véget. „1972. április 6-án kezdtem az anyaggyűjtéshez [...]” – írja Hajnóczy a kézirat egy pontján a Balázs Béla Filmstúdió vezetőségéhez intézett feljegyzésében (a szociográfia az eredeti terv szerint dokumentumfilm lett volna); majd az utolsó lapok egyikén: „1980-at írunk. Érdembeli intézkedés a mai napig nem történt.” Ez a nyolc év Hajnóczy nyilvános írói pályájának szinte teljes ideje. Ez egyben azt is jelenti, hogy mindazzal párhuzamosan, amit ma Hajnóczy-életműként olvasunk és értelmezünk, a háttérben, mintegy láthatatlan szöveggént a szerző folyamatosan írja és újraírja, szerkeszti és újraszerkeszti, számozza, átszámozza és összeállítja azt a *szöveggyűjteményt*, ami az 1970-es évek magyar valóságát kívánta felmutatni (vagy másképpen, Balassa Péter hajdani kritikájának szavaival, amelyre „torony iránt *odamutat*”). Önmagában ez a tény is árnyalhatja azt a képet, amely a Hajnóczy-művek befogadás-történetében régóta kirajzolódni látszik, nevezetesen, hogy az 1975-ben megjelent *A fűtő* című kötet után, az első írói pályaszakasz zárultával Hajnóczy leszámol a valóságbrázolás szándékával, s míg a korai elbeszélések szociografikus ihletettsége rokoníthatta ugyan a szövegeket *Az elkülönítő*ével, a rákövetkező évek írásai már újabb prózapoétikák felé nyitnak utat, legyen az posztmodern vagy avantgárd (*ki honnan néz vissza*), s amelyek textusaiból – mintha Dániát ki lehetne szellőztetni – immáron elillant mindennemű referencia.

Bizonyos csak annyi, hogy rendelkezésünkre áll 201 (író)gépelt oldalnyi hagyatéki szöveg, ami a *Valóság*ból ismert íráson túl jobbra olyan dokumentumokat, leveleket, beszélgetéseket tartalmaz, amelyek a folyóirat elleni perhez kapcsolódnak, illetve a szociográfia „főszereplőjévé” váló szentgotthárdi kényszer-beutalt Sz. Aliz kálváriáját „mesélik el”.

A hagyatéki kéziratok dátumozása szerint Hajnóczy – a dokumentumfilmes tervek feladását követően – 1975 januárja és júniusa között dolgozott a legintenzívebben *Az elkülönítő* anyagán, a magnófelvételek kéziratossá lejegyzésétől kezdve azok sorrendjének kialakításán és többszöri újrendezésén át a végső változat megfogalmazásáig.

Az elkülönítő eredetileg szociográfiaként íródott, így a legkézenfekvőbb lehetőség, hogy ekként közelítünk hozzá, s ebben erősít meg bennünket – *legalábbis látszatra mindenképp* – maga Hajnóczy is. „Egy sajátos célból működő üzem munkáját figyelhetjük meg itt – a többi közül egyet” – írja egy korai feljegyzésében. (Zárójelben: „üzem” – épp így lehetne kaszárnya, kórház, fegyház, hivatal, szerkesztőség stb.) A leírtak szociológiai hitelessége felől szintén igyekszik olvasóját biztosítani, immár a készre formált írásban. „Az alábbi szöveg a Balázs Béla Filmstúdió anyaggyűjtő csoportja segítségével készített magnetofonfelvételek felhasználásával készült. A helyenkénti javítások kizárólag stiláris célzatúak.” Ez utóbbi kijelentést a későbbi perben a Fővárosi Bíróság is „igazolta”, amikor – a szóban forgó és sajnos soha elő nem került magnófelvételek meghallgatása nyomán – kijelentette: „a hangfelvételeket a felek a tárgyalási időközben meghallgatták, s annak eredménye szerint is híven tartalmazza a közlemény a hangfelvételre felvett nyilatkozatokat”. (Ha úgy tetszik: Hajnóczynak bírósági pecséttel ellátott papírja volt arról, hogy szociográfiát írt, és nem csak kitalálta az egészet; egy olyan eljárásban, amely ha nem is direkt politikai perként indult, ám mélyen átpolitizált lett, s épp azt a folyóiratot volt hivatva ellehetetleníteni, amely az írást megjelentette. Abszurd és valóság: *játék határok nélkül*.) Nem kétséges: *Az elkülönítő* – az eredeti és a teljes változat egyaránt – a műfaj minden követelményének megfelelő szociográfia, s mint ilyen, közvetlen rokonságban áll mindenekelőtt azzal a magyar „tényirodalommal”, amely az évtizedekig tartó teljes politikai elnémítás csendjét megtörve újra megszólaltatta a társadalomkritikai indíttatású szociografikus irodalom hangját. Részben a *Magyarország felfedezése* című könyvsorozat keretében, nagyjából azonban a korszak programadó folyóiratainak – a *Valóságnak*, a *Forrásnak*, az *Élet és Irodalomnak* és a *Mozgó Világnak* – a lapjain jelentek meg azok a hivatalos cenzúra eljárásait túlélő írások, amelyek legfőbb referenciapontjait a Kádár-korszak szocialista Magyarországnak a problémái képezték. A szamizdatterjesztés szűk körű lehetőségeinek korlátait átlépve így juthattak nagyobb irodalmi és közéleti nyilvánosságához Berkovits György, Csalog Zsolt, Simonffy András, Tar Sándor és mások művei, amelyek sorában Hajnóczy több írása is helyet kaphatott volna bármilyen reprezentatív antológia darabjaként, ahogy ez meg is történt *Az elkülönítő*vel a *Folyamatos jelen* című szociográfia-gyűjteményben.

Tovább is léphetünk azonban Hajnóczy dolgozatának (ő nevezte így) szemügyre vétele során, s megpróbálhatjuk egy kicsit *másként is* olvasni.

Talán nem tévedünk nagyot és nem csalódunk akkor sem, ha *Az elkülönítő* teljes változatát dokumentumregényként vesszük kézbe. „Az idejuttatott szerencsétleneket nem védi a törvény, nem emeli fel szavát senki.” „Amit nyolc éven át írtam, azt egy emberért írtam. [...] Azért, hogy a könyv megjelenésével tudtára adassék a rácson kívül élő embernek: a hibás döntések halmaza talán mégsem szükségszerű. [...] Kérem, hogy segítsen annak az *egy embernek*, aki mindeddig annyit tud jogról és szabadságról, amennyit őrzői és társai arcáról leolvashat.” Két levélből származnak e mondatok, amelyeket Hajnóczy 1980 és 1981 nyarán írt Kardos Györgynek, a Magvető igazgatójának, kérve, hogy döntson végre: megjelenhet-e *Az elkülönítő*. Azt hiszem, ezek a kijelentések sem hagynak kétséget afelől, amire fentebb utaltam: Hajnóczyt már a szociográfia eredeti verziójának megírása során sem csak az elmeszociális otthonok helyzete foglalkoztatta. Elég volt az íráshoz „kevesebb” is: egy ember története, amely által ugyanakkor feltárul „nagyobb”

erők működése: egy egész rendszeré, hatalomé, kényszeré, igazságtalanságé. *Stb.* Ezt a vélekedést erősítik Reményi József Tamás és Szekeres Szabolcs szavai is. Reményi úgy gondolja, Hajnóczy éveken át kitartó figyelme „nem a magyar egészségügy katasztrofális helyzetét kísérte, hanem az elesett lelkek, s a rájuk talált író közös kiszolgáltatottságának témáját”; és Szekeres szerint sem „a kendőzetlen valóság ábrázolásának igénye” mozgatta a szerzőt, sokkal inkább „az az abszurd és kilátástalan küzdelem érdekelte, ami az igazságot hasztalan kereső kisembert, az emberi bánásmódra áhítózó állampolgárt elvileg megilletné”. E témák: Hajnóczy több elbeszélésének kérdései – és egy tervezett regényé.

„Feljegyzések tanúsítják, hogy Hajnóczy *Az elkülönítőt A fűtő* kálváriájához hasonló igazságkeresés morbid tényregényének szánta” – teszi hozzá az előzőekhez Reményi. S bár *Az elkülönítő* megmaradt szociográfiának, már a *Valóságban* közölt dolgozat szövegén érezhető, hogy mondandója szétfeszíti a műfaj kereteit. A hagyatéki papírok között – egy 2 forint 90 fillérbe került kék notesz lapjain – pedig valóban találunk bizonyítékot arra, hogy Hajnóczy *Az elkülönítő* anyagára regényszerűen is gondolt (sőt, címvariánsokat próbálgatott: *A szenvedés díszletei* és a *Hálós ágyak balladája* merültek fel további lehetőségként). A nehezen olvasható bejegyzés egy nyilvánvalóan önéletrajzi elemeket is tartalmazó dokumentumregény koncepciójának a vázlata. „Dokumentum regény megírása: a megírás körülményei; ÉS; a futkosás; mikor az anyagtól kiherélt, »közölhető«, irodalmi »mű« akart születni; a Feljegyzés a B. B. Stúdióhoz; a gyávaság, a menekülés, az irtózat e tényektől, a valóságtól; aztán az ellenkezője: mellőzött szerző – kétségtelen motívumként (visszaautasított kötet *stb.*) önpusztító őszinteséggel, de mégis vállalva az igazság kimondásának előrelátható körülményeit (*sic!*), kimondja az IGAZSÁGOT.”

A meg nem írt regény helyett azonban magának *Az elkülönítő*nek az évtizeden át gyűjtött dokumentumai léphetnek elénk egyfajta regényként, olyan szövegfolyamként, amelyben egymásba fonódó történetek sora bontakozik ki.

Mindenekelőtt a szociográfiában végig Sz. Alizként szereplő – oldjuk fel a név rejtélyét ennyi év után – Szépvölgyi Alizé. Ő az az „egy ember”, akinek a kálváriája Hajnóczyt *Az elkülönítő* megírására indította; Zalaapáti, Szentgotthárd és Intapuszta (később: Intaháza), a három intézet, amelyet megjárta, elsősorban az ő szenvedésének – majd menekülésének – a díszletei a szociográfiában. Szépvölgyi Aliz korán árvaságra jutott, érzékeny idegrendszerű, ám semmiképp nem elmebeteg, érettségizett fiatal nő volt. Az Újpesti Cérnagyár dolgozója, amikor 35 évesen, 1969-ben – életének egy rossz periódusában – szociális otthoni elhelyezését kérelmezte, átmeneti időre, míg testileg-lelkileg újra megerősödik. Arra azonban nem számított, és józan ésszel nem is számíthatott, hogy vállalatának személyzeti osztálya egy, a Fővárosi Tanács (ma: Önkormányzat) által Zalaapátiban működtetett elmeszociális otthonban „talál” számára helyet; miként arra sem, hogy oda belépvén szabad visszatérésre nem lesz módja, Ősz utcai lakását napokon belül másnak utalják ki, és négy évet lesz kénytelen „szörnyű rácsok” között tölteni, míg végül Szentgotthárdot „túlélve” és Intapusztáról rehabilitálva szabadulhat. *Az elkülönítő* a fiatalasszony életének erről a négy évről s a szabadulás utáni hónapokról ad számot, és egy Hajnóczynak írott levél erejéig az öt évvel későbbi helyzetéről is kaphatunk képet.

A levél így szól, kelt Intaházán, 1978. december 30-án.

Kedves Péter!

Rövid levelének tartalma aggasztott. Hogy-hogy, már csak én gondolok Magára? Beteg, vagy összeveszett a családjával?

Tudom, hogy ezekhez semmi közöm, de már három éve nem láttam Magát és telefonon is hiába kerestem, mindig azt mondták, hogy „nincs itthon”.

Sajnáltam, hogy egy jó barátot vesztettem el Magában, de az ember nem fut olyan szekér után, ami nem veszi fel. Édesanyja, különben is mintha haragos lett volna a telefonban. Hát nem tudom...

Azóta írtam három novellát, több verset és a szociális otthonban törtéteknek a felinél tartok. A novellák, 30–40 gépelt oldal terjedelműek, a regény eddig 90 oldal, de még csak a Zalaapátiban törtéteknél tartok. A főorvos úr szerint tehetséges vagyok, sokat csiszolódott a stílusom, azt is megígérte, hogy majd felveszi a kapcsolatot Magával, megérdeklődni, hogy is kell az írói pályán elindulni, mert sok szerkesztőségben ismeretlen emberek művét el se olvassák. Nem is merek sehová beküldeni, nehogy kedvem vegyék az írástól. Itt, Intaházán, egyedül az a munkaterápiám, hogy írok. (Persze, pénzt nem kapok érte). Jó lenne, ha a problémáimra válaszolna, bár három évvel ezelőtt megígérte, hogy segít, de az rég volt.

Egyébként, minden novelláját olvastam. A legjobban „A halál kilovagol Perzsiából” című tetszett. Gratulálok hozzájuk.

Még mindig a mozi vállalatnál vagyok, mint pénztáros. Négy éve. De már nagyon unom őket, nem engednek előbbre jutni, mert megtudták, hogy valamikor szociális otthonban voltam. A sok sikkasztó főnök nincs terhükre.

Nem tartom fel tovább, szeretném, ha válaszolna. Addig is üdvözlettel maradok,
Aliz.

Ui: elnézést a géphibákért. Magamtól tanultam meg gépelni, persze, hogy nem megy flottul.

Aliz

„Nem tehetek róla, hogy túlérzékenynek és nőnek születtem. Szüleim korai halála és két egymást követő szerelmi csalódás annyira megráztak, hogy 26 éves koromban elhatároztam: befelé forduló életet fogok élni. Időmet a zenének és az irodalomnak szentelem, s ha a sors újabb megpróbáltatás elé állítana, nem fogok harcolni ellene.”

Ezzel a bekezdéssel indul Szépvölgyi Aliz önéletrajzi regényének kézírata, amelyben – álneveket használva ugyan – megírta összeroppanásának, elmeszociális otthonba kerülésének és onnan való szabadulásának történetét.

„Dolgozni már 19 éves koromban dolgoztam, apám kevéske jövedelméből nem tudta beteg anyámat és engem is eltartani. Tekintve, hogy szakmám nem volt, egy textil vállalatnál helyezkedtem el három műszakos, gépi munkára, gimnáziumi tanulmányaim mellett. A negyedik osztály osztályvizsgája után pár nappal meghalt az anyám. Bár halála

régen várható volt, mégis annyira megrendített, hogy képtelennek éreztem magam az érettségi vizsga letételére. Rövidesen apám is követte őt. Nem gondolhattam továbbtanulásra [...]. Tetszett, nem tetszett, motringolnom kellett a megélhetésemért, ami eleinte nem is tűnt olyan fáradságosnak, mint a továbbiak folyamán. Talán könnyebb lett volna mindezek elviselése, ha nem szakadtam volna el az iskolában szerzett baráti körömtől, vagy ha az üzemben új barátokat tudok szerezni. Csakhogy fiatal kolléganőim érdeklődési köre merőben más volt, mint az enyém: tánc, fiúk, ruhák. És megfordítva: ruhák, fiúk, tánc. Nem néztem le őket, csak nem találtam közös témát velük. A három műszakos elosztás sem kedvezett új kapcsolatok kialakításának, így rövidesen oly magányossá váltam, mint Robinson a maga szigetén, azzal a különbséggel, hogy az emberek látása fokozta a magányérzetemet, míg Robinson a maga szigetét egész lényével betölthette. Időm nagy részét olvasással töltöttem, de ez sem kárpótolt mindenért. A nehéz fizikai munka és az egyedüllét lassú biztonsággal örölték az idegeimet. Hárshegyre kerültem, funkciószárazra.

Akkoriban még azt hittem, hogy egy ideggyógyászati kezelés mindent megold. Nem tudtam, és az orvosok sem mondták, hogy a körülményeimet kellene megváltoztatnom. Minden rutinszerűen ment, meghallgattak, gyógyszereket, kezeltek, hazaengedtek. Otthon minden kezdődött előlről, fél év múlva újra Hárshegy, és ez körforgásszerűen folytatódott mindaddig, míg az üzemorvos megelégedte, és »levett« a gépről. Könnyű munkára javasolt. [...]

A csomagolói munka látszatra könnyű volt. [...] Persze, hogy ezt a munkát se bírtam. Szégyelltem magam, mentem volna vissza a gépre dolgozni, de tudtam, hogy úgysem egyezne bele senki, az orvos különösen nem. Ha hajtani akartam magam, felugrott a vérnyomásom, de olyan is megesett, hogy az összeesésig lezuhant. Ilyenkor felbolydult az egész üzem, szent isten, rosszul van [...], minek jött be dolgozni, az nem igaz, hogy már otthon nem érezte. És minden egyes rosszullétem után megkeresett az osztályvezető helyettes azzal az ötletével, hogy keressek magamnak másik vállalatot.

A körorvosom szerint »egy idegbeteg akkor lesz rosszul, amikor akar«. Az idegosztály mindössze annyit tett értem, hogy gyógyszereket írtak fel rosszullet esetére, aztán megunva személyemet, átpasszoltak az ideggondozóba, az elmeorvosok legnagyobb felháborodására. [...]

Mindenütt rosszhiszeműség vett körül. [...]

Ha nem olvastam volna Simone de Beauvoir-tól a rosszhiszeműségről, azt kellett volna hinnem, hogy üldözési mániám van, de így tudtam, hogy erről nincs szó. Csak a hozzátartozók, a pártfogók hiányáról. Ki vagyok én? Senki sem igazolta erkölcsi hovatartozásomat, csak a fizikait. Azt is inkább a személyi igazolványom. És soha senkinek nem beszéltem önmagamról, komor voltam és hallgató. Igaz, érdeklődni se nagyon érdeklődött senki.

Otthon verseket írtam, de azok sem érdekelték senkit.”

Stb.

Az elkülönítő, amennyire egy szociográfia erre képes lehet, elmondja Szépvölgyi Aliz kálváriájának további eseményeit. A regény – egy újabb kézirat lezáratlan története – a mai

napig kiadatlan. Szépvölgyi Aliz halála után az Intaházai Pszichiátriai Betegek Szociális Otthonának padlására került szerzőjének egyéb írásaival együtt, ott kutatta fel 2012 őszén Hosszúné Nyári Ildikó, az intézet osztályvezető ápolónője.

Szépvölgyi Aliz a teljes rehabilitálását követően is gyakran járt vissza Intaházára, s a Pszichiátriai Betegek Szociális Otthonának létrejöttét követően állandó lakója lett az intézetnek. Az osztályvezető ápolónő visszaemlékezése szerint: „Aliz úgy járt Intára, mintha haza jönne, és úgy gondolom, haza is ért. Igazi pesti nő volt, csinosan érkezett mindig, igaz fáradtan, mert sokat utazott, hogy ide érjen, volt olyan, hogy gyalog jött be a bekötőúton a nagy bőröndjével, ha nem kapott az állomáson taxit. Intán mindig mindenki szeretettel fogadta, imádott a nővérek közelében lenni, gyakran éjszakákat fent volt velünk. Sokat olvasott, írt, nem is értettük, hogy lehet olyan nagy körmökkel írógépelni, de Aliz nagyon tudott. Nem volt olyan nap, hogy ki ne festette volna magát, jól állt neki a rúzs, a kék szemfesték, imádta a fehér ruhákat, szinte minden ruhája fehér volt.” Az írás mellett asztrológiai, majd teológiai tanulmányokat folytatott. A celldömölki kórházban hunyt el 2006. július 26-án.

Hajnóczy Pétert érdekelték Szépvölgyi Aliz versei, egy közülük megtalálható *Az elkülönítő* hagyatéki anyagában.

Nyugtalan éjjel

Temető a város.

A hársorok kihalt kriptái közt, kóbor kutyák üdvrivalgó
vonyítása visszhangzik a Holdról.

Nem is vonyítás ez, hanem gyűlölet, vonyító gyűlölet...

Valakivel tusakodnak,

könyörögnek, nekiszöknek.

Oh, fölrivalgó kín, könyörtelen világegyetem! A házak
kavicslapok törékeny fejünk felett, s árnyéktalpak lépkednek
álmodó életünkre. Valahonnan túlról, túl, túl, kívül a
formák egységes világán, fekete habok mossák nyugvó
csontjainkat...

Egyet üt csak. Hát sosem lesz már vége?

A kést, a kést, azt jól meg kéne fenni,

Hogy derűs halál hajnalodna reám...

Vagy bedeszakztatni magam lelkem rémeitől, mint

O'Neill Elektrája...

De a kés is búvik, reszketeg a fénye,

S szívem magánya sem véd már semmitől.

Nyugtalan éjjelei Hajnóczy Péternek is voltak, mint tudjuk az épp emlegetett kisregényből (*A halál kilovagolt Perzsiából*) és az életére visszaemlékező beszámolókból egyaránt. A két ember osztozott sorsuk zaklatottságában. A szövegek szintjén persze nyilván nem ez a fontos, sem az igazán lényeges kapcsolódási pont. A közvetlen textuális összekötést Hajnóczy szociográfiája és Szépvölgyi Aliz önéletrajzi regénye között a szerzőnő

egyetlen, a *Vigilia* című folyóirat 1983. szeptemberi számában megjelent írása teremti meg, amelyhez írója *Az elkülönítő*ből választott mottót. A novellaként publikált szöveg a szerző életének azt a pár napját beszéli el, amikor a vállalati ügyintézők „segítségével” bekerül egy olyan intézménybe, amelyet szociális otthonnak gondol, ám ott szembesülni kénytelen azzal, hogy valójában elmeszociális otthonról van szó, s onnan nem szabadulhat. (A regény egyetlen megmaradt gépiratából éppen ezek az oldalak hiányoznak; valószínűsíthetően a megjelenés után a folyóirat szerkesztőségéből soha nem kapta vissza az eredeti példány ezen részét.) A történet ugyanaz, mint amiről Hajnóczy ír, a szereplők „azonosak”, a mottó paratextusként egybekapcsolja a szociográfiát és Szépvölgyi Aliz elbeszélését.

Ami azonban fontosabb, az a két szöveg közötti – nevezzük így – metaforikus kapcsolat. Megjelent kötetei alapján Hajnóczy Pétert a kisebb prózai formák mestereként szokás számon tartani (ahogy például Mándy Ivánra is elsősorban novellistaként emlékszik a kánon). A hagyatéki anyag láttán azonban kiderül, hogy Hajnóczyt egész pályafutása során foglalkoztatta a regényírás gondolata. Több töredék, vázlat, szövegkezdemény található az anyagban, amelyek ezt igazolják. A tervezett művek soha nem készültek el. Ám az egyiket Szépvölgyi Aliz – még ha kettejük írásművészetét nem is lehet összevetni – megírta Hajnóczy helyett. S ha már kéziratok sorsával kezdtük: a regényes önéletrajz szövegének története a mai napig hasonlít arra, ami *Az elkülönítő*é volt három évtizeden át. Kiadatlan.

Hegyi Katalin

SZENTKUTHY MIKLÓS HAGYATÉKA

„Szeretem a széljegyzetek szerénységét, máskor meg az öntépő vallomás vagy gyónás erejét” – nyilatkozta Szentkuthy Miklós a *Frivolitások és hitvallások* című önéletrajzi visszaemlékezésében. Ez a vallomás pontosan jellemzi hagyatékának sajátosságát. Kevés író van, akinek ennyire teljesen, hiánytalanul maradt együtt élete külső és belső történéseinek igazolása.

Szentkuthy Miklós hosszú élete során minden írását – jelentőset és kevésbé jelentőset egyaránt – megőrizte. Így nemcsak a megjelent nagy regényeinek kéziratai maradtak fenn, hanem fiataalkori versei, novellái, torzóban maradt íráskezdeményei, befejezett, de ki nem adott regényei, naplófeljegyzései, levelezése, házi levelező-cédulái, valamint nagyszámú csodálatos és egyéni rajzai is. A hagyaték valószínűleg legérdekesebb és egyik legértékesebb egysége hatalmas, több százezer oldalas napló-folyama, amelynek 1949-ig írott része 2013-tól áll a kutatók rendelkezésére.

Feltételezésünk szerint a százezer oldalnyi napló őszinte, önelemző, moralizáló, intellektuális, esztétikai kérdéseket feszegető, s a politikai-történelmi eseményeket is nyomon követő írásfolyam. Kiadásának előkészületeit megkezdtük Parragi Márta kolléganőmmel.

Szentkuthy Miklós szerette az életét dokumentálni. Minden belső történés, impresszió, látvány akkor vált számára valóssággá és kézzelfoghatóvá, ha megörökítette a mozzanatot írásban, rajzban, fotóban. Ahogy ő fogalmazott: „Ha fénykép van, ha napló van, akkor kap testet minden, amit leírás, kép nélkül illanónak, megfoghatatlannak érzek.”

Minden írását datálta, ilyen szempontból könnyű volt rendezni hagyatékát. Nagyszülei, szülei apró-cseprő tárgyaihoz, levelekhez, kicsi emlékekhez ragaszkodott. Így maradt fenn az író édesapjának, Pfisterer Lajosnak a feleségéhez, Götzler Gizellához küldött, több mint száz érdekes képeslapja, amelyek a századelő különböző városait ábrázolják, főként az első világháború idejéből. Iskolai értesítőit, tanári kinevezéseit, ösztöndíjainak iratait mind egybegyűjtötte, így személyi dokumentumait szinte hiánytalanul megőrizhetjük. Megtartotta a Mária Kongregációban töltött évek relikviáit: szentképeket, papi névsorokat, jegyzőkönyveket. A családtagokkal folytatott üzenetek céduláit is eltette. Azt is, ami tartalmilag nem igazán fontos. Utazási emlékei sorában ugyanúgy megfér a naplófeljegyzés, egy-egy szép katalógus, prospektus, mint egy jelentéktelen vonat- vagy villamosjegy, múzeumi, színházi belépő vagy étlap. A képeslapokat, reprodukciókat, albumokat, könyveket is nagy szenvedéllyel gyűjtötte. Ezeket a korszakról szóló bármely kiállításban jól tudja használni a múzeum.

Az író levelezése értelemszerűen csak a hozzá írt leveleket tartalmazza. Elszórtan találunk Szentkuthy által írt igen érdekes darabokat is, számuk azonban elenyésző. Remélhetőleg az elkövetkező években előkerülnek autográflevelei is. Nincs igazán dokumentációnk arra vonatkozóan, hogy a Szentkuthy által írott leveleknek mi a jellemzője.

Annyi bizonyos, hogy nem volt tipikusan „irodalmi” levelező. Szerelmeivel való levélváltásai elsősorban érzelmi alapúak lehettek, hiszen emlékezése szerint saját műveiről nem beszélgetett barátnőivel. Ez alól kivétel egyetemi csoporttársa, később szerelme, Hercz Mária, majd évtizedekkel később Tompa Mária. A filológusok számára érdekes adatra bukkanunk egy terjedelmes, Hercz Máriának szóló 1931. június 13-i levélben, melyben természethez való esztétikai és filozófiai viszonyáról ír huszonhárom évesen: „Egyébként én most értem el a természet szeretetéhez: azért ily későn, mert a természet-barátság turista-formái, a természet-imádás panteista giccs-vallásai a természet-tudás szellem és intellektus-ellenes tendenciái, a természet-kedvelés kiszolgálói, kertészkedő-vénlányos változatai, a természet-költés kongó metaforái – eltakarták előlem az igazi természetet, ami ugyan kis t-vel írja a nevét, de sokkal több, mint amit eddig mondtak szegényről. A leket néha utáljuk, pedig csak a pszichológusoktól irtózunk, nem a Psychétől. Így voltam a természettel is. Különben némi érettség kell hozzá, több mint a gondolkodáshoz (ne higgye: hogy valami passzív miszticizmus fenyeget, szó se róla!). Várom, várom az utazásunkat a hegyek közé és Isten segítségével összes impressziómat (=magyarázataimat) bele teszem nyersen a regényembe, melynek címe (ez csak első tónusa egy tervezett ciklusnak) valószínűleg Anti-Psyché lesz.” A tervbe vett Anti-Psyché című mű lett első legendássá vált regénye a *Prae*. (A regényben szereplő folyóirat neve lesz az eredeti címváltozat.)

Könyvtár

Kéziratai mellett a Szentkuthy-hagyaték másik nagy egysége az író könyvtára, melynek számbavételét Parragi Márta és Tompa Mária végezte el tíz év kitartó munkájával. A könyvek igazi különlegessége nem elsősorban a mennyisége vagy a szerteágazó gyűjtésköre (lexikonok, enciklopédiák, szépirodalmi művek a magyar- és világirodalomból, természettudományos könyvek, filozófiai értekezések, a világ népeinek kultúráját bemutató albumok, képzőművészeti kiadványok stb.), hanem az, hogy Szentkuthy olvasás közben számtalan széljegyzetet írt a lapokra. A könyv számára használati tárgy, munkaeszköz volt. „Az én könyvtáram szerves része óriás naplónak, könyveim majdnem minden lapján dátumok, utalások a naplóra, a naplómban utalások az illető könyvre, képre, lábjegyzetre. Naplóm – nem érthetetlen, de – félig hasznos könyvtáram nélkül.” (*Frivolitások és hitvallások*. Bp., Magvető, 1988. 9. o.)

A könyvtár feldolgozásának eredménye Parragi Márta *Szentkuthy Miklós könyvtára* című 2008-ban megjelent szép kiadványa a Petőfi Irodalmi Múzeum gondozásában.

Szentkuthy pályájának kezdetétől gondosan egybegyűjtött lapkivágatok – tanulmányok, kritikák, recenziók, interjúk – dokumentálják írói munkásságának eseményeit, fogadtatását. Ez a gyűjtemény jó nyersanyaga lehet egy Szentkuthy-bibliográfiának.

Fényképek

A hagyaték másik értékes és érdekes része Szentkuthy fotógyűjteménye. „Határtalan színes fénykép-imádatom mögött kétségtelenül valami egészen out-law művészet-felfogás

van, mely körülbelül így fejezhető ki: a szenzációk szenzációját így is, úgy is maga az élet adja, virágzó nők és vajúdo szilvafák, minek technikákat és trükköket kitalálni utánzására, kifejezésére, jelképezésére vagy metamorfózisára (szóban, hangban, színben)? Az *egyetlen* plusz, amit hozzáadhatunk: a beállítás, a póz, a dinamikus perspektíva, elvágás, felnagyítás, ferdítés, duplázás, árnyba-ölés, fénybe-ölés. *Szép* tehát számomra: hiánytalanul jelen lévő, tudományosan hű *valóság* + valami hozzáadott mesterséges perspektíva, teátrális-mértani beállítás, *elvont kompozíció*. Ez pedig csak a modern fénykép, vagy a női testre ráborított művészi ruha.” – írja Szentkuthy Miklós *Az alázat kalendáriuma* (1935–36) feljegyzéseiben.

Ezt a gyűjteményrészt mutattuk be a 2009-ben megjelent *Titkok játéka* című albumban, amely ennek a gondolatnak illusztrációja. Valóságot, elvont kompozíciót és szép ruhákba öltözött hölgyeket látunk a fényképeken. Közel kétezer fotóból válogattuk ki az albumban láthatókat. Fontos szempont volt, hogy az 1920-as évektől kezdve napjainkig a legnevesebb fotóművészek (pl., Balla Demeter, Fákó Árpád, Laub Juci, Lugosi Lugo László, Mai és Társa, Pécsi József, Székely Aladár, Vahl Ottó, Vajda M. Pál, Wachter Klára) fényképeit mutassuk be, ezek jelentős része addig publikálatlan volt. A női portrék azért is kiemelkedő jelentőségűek, mert ezeket a fényképeket Szentkuthy rendelte meg a kor híres fényképészeinél, számtalan esetben elkísérte a hölgyeket a műterembe, s egy életen át megőrizte a felvételeket.

Szentkuthy saját magáról is számtalan fotót készíttetett, különösen fiatal korában. Tanulmányban lehetne foglalkozni azzal, hogy „a valóságok valóságának” igényén túl, miért csináltatott magáról ennyi felvételt. A fiatal Szentkuthynál ebben a szenvedélyben bizonyára az is közrejátszott, hogy konokul kereste igazi arcát, meg akarta ismerni vonásait, annak előnyös és kevésbé előnyös oldalát, el akarta fogadni magát. (Látszik az 1926-os érettségi képén, hogy bandzsa volt. Ezt a zavaró hibát 1928-ban egy műtéttel helyrehozatta, de még mindig nem volt megbékülve külsejével. „Neander-völgyi állkapcsán” nem tudott változtatni. 1936 és 1941 között minden év húsvétvasárnapján feleségével, Dollykával elmentek a gellérthegyi búcsúba, ahol gyorsfényképésznél fotóztatta magát, jobb- és bal profilból, felülnézetből: olyan szögéből, ahogyan a tükörben nem láthatta magát.) Az 1930-as évek közepétől a róla készült felvételeken látszik, hogy megtanulta kezelni a pózt, s a fényképész „mesterséges perspektívája”, „teátrális mértani beállítása” egyre vonzóbb férfit mutat.

1945-től a hetvenes évekig kevés fénykép van a gyűjteményben, amit a történelmi légkör indokol. Idős korában ismét rengeteg róla készült fényképet őriz a hagyaték, de ekkor már nem érdekli a beállítás. Lakásában – természetes közegében –, beszélgetés közben elkapott komoly és játékos színészi pózok, grimaszok pillanatát, ezer arcát rögzíti a fényképész az utókor számára.

Relikviák

1988-tól, halálától a múzeumba került számos relikvia is a hagyatékból. A keresztelési kisinge, Antalfy Mária róla készített bábfigurája és karikatúra tanulmányfejei, híres bíborosi jelmeze, amit az 1938-as budapesti eucharisztikus világkongresszus idején viselt Budapest utcáin. Az írók relikviái közül az utókor szívesen választ ki olyan darabokat, ami

kultikus tárggyá válhat, ami tárgyi voltánál többet elmond tulajdonosáról. Ilyen kultikus tárgy lehetne például két velencei üvegkehely. Szentkuthy Miklós egyik leginspirálóbb szerelme Rudas Erzsébet, Betta volt, aki zsidó bankár családból származott. A fiatalasszony könyvtárosként dolgozott Budapesten. Az íróval 1937-ben ismerkedtek meg, szenvedélyes kapcsolatuk 1951-ig, a Rudas család kitelepítéséig tartott. Kettejük viszonyának jellemzője a játékoság és a misztérium. Ez a kettőség tükröződik ajándékozási rituáléjukban is. Azt a fogadalmat tették, hogy csakis olyan tárgyat adnak ajándékként egymásnak, amely annyira fontos számukra, hogy naponta érzik annak hiányát. Szentkuthy ezért adta búcsúzóul Bettának az *Ezeregyéjszaka meséit*, mindennapos olvasmányát 1951-ben, amikor a Keleti pályaudvaron elváltak egymástól.

Betta egyik ilyen ajándéka a két velencei üvegből készült kehely. Ezek Szentkuthyék Derék utcai lakásában mindig az íróasztal két szélén álltak. 1944 végén bombatalálat érte a házat. A dolgozószoba, sőt az íróasztal közepén is „egy-egy óriási törmelékpiramis állt, mint a trójai ásatásokon. Az íróasztalon két óriási öblös, talpas velencei pohár, Betta ajándéka máig megmaradt” – emlékezik az író. Így a kehelyek az íróra, de Bettára is oly jellemző tulajdonságok – szerelem, játékoság, túlélés – szimbólumává lett.

Ugyancsak kultikus tárgy lehetne az a 18. század eleji körtfefakorpusz is, amit az ötvenes években a gánti erdőben sétálva talált az író, feltehetőleg valaki elásta a szépen faragott testet, hogy az ötvenes évek erőszakos politikájának ne essen áldozatul. Ez a lakásában nagy becsben tartott tárgy Szentkuthy Miklós vallásosságának szimbóluma. A hit és hitetlenség mindennapos harca sajátja volt. Plasztikusan fogalmazza meg ezt a hitért vívott küzdelmet a *Frivolitások és hitvallásokban*: „Hármat kell összeegyeztetnem magamban: a katolikus ortodoxiát, a végtelen sok erotikát és a hétfejű sárkányként rám törő kételkedést. Én örökké imádkozom. Ezeknek az imáknak az alapja: a szentek életének állandó olvasása. Az egyéni imákba belefonódik életem ezer epizódja, emlékek tömege, utazások, emberek, olvasmányok. Néha azokat a dolgokat is imává alakítom, ami aznap foglalkoztatott: Maria Sibylla Merian rajzai, angol katedrálisok, aznapi ebédem, repdeső női manekenek egy divatlapban, mind imává alakulnak lelkemben, mint ahogy a napsugár a növényekbe hatol a klorofill hatására, és megtörténik az oxigén–széndioxid-csere. Valóban a világ faggatottja vagyok. Az ima mérhetetlen távolságba visz el az élet legromdább kísértéseitől: irigységtől, haragtól, bosszútól, féltékenységtől, pénzhétségtől, karrierizmustól, rangkórságtól. Akkor miért blaszfemizálok? Blaszfemiáim vallásos jellegűek! Létezik egy kétségbeesett, Istenért küszködő, Istenre szomjazó keresés, mely nem ismeri Pascal vigasztaló mondatát: 'Nem keresnél engem, ha már meg nem találtál volna.' Mély hitének szép megjelenítése a sírján látható kereszt. Életében kérte, hogy a sírján ne legyen más, csak egy rusztikus, nagy fakereszt. Mészáros Mihály szobrászművész, egykori tanítványa készítette el a keresztet, melyet ferdén és megbillentve helyezett el a sírhanton, Szentkuthy Miklós vallásosságának, Isten hitének kifejezésére.

Képzőművészet

Szentkuthy Miklós lakásában jelentős képzőművészeti alkotások is láthatók, festmények, grafikák, illusztrációk, melyeket barátai ajándékoztak az írónak, mint például Frank Frigyes,

Kelemen Emil, Forgách-Hann Erzsébet, Borsos Miklós, Gerlóczy Sári, Szemethy Imre.

A lakásban található bútorok, kávé- és teáskészletek, dísz tárgyak is iparművészeti remek.

A Szentkuthy-örökség ezen része Tompa Mária tulajdona, aki 1978-tól az író hűséges társa, munkatársa volt, és aki nagy elhivatottsággal – Szentkuthy végakaratainak tiszteletben tartásával – őrzi, gondozza a rábízott kincseket. Fáradhatatlan munkájának köszönhetően ismerhette meg az irodalombarát közönség azokat a regényeket, amelyek Szentkuthy Miklós életében nem jelenhettek meg, mint például a *Ciceró vándorévei* (1990), *Barokk Róbert* (1991), *Euridiké nyomában* (1993), *Bianca Lanza Di Casalanza* (1994), *Narcisszusz tükre* (1995), *Az alázat kalendáriuma* (1998), a *Bezárult Európa* (2000).

A hagyaték közlésének rendhagyó módja

Az író hagyatékának feldolgozása lehetővé teszi a Szentkuthy életmű megismerését, tudományos kutatását. Megjelentek kiadatlan regényei, könyvtárát bemutató kiadvány látott napvilágot, fényképeinek legértékesebb részét albumban tekinthetjük meg. Tudományos konferenciát, kiállítást rendeztünk az író életművéről. A múzeum elhivatottan teljesíti kötelességét, szerzeményez, feldolgoz/megőrizz és bemutat. Szentkuthy Miklós esetében egy a múzeum világában szokatlan közlési lehetőséggel is élünk. Nagyszabású, egyedi divatbemutatóval ismertettük meg az író egyéni látásmódját nőkről, divatról, szerelemről, szeretetről.

Prae című, 1934-ben megjelent regényéből tudjuk, hogy a női divat nagyon komoly ihlető forrás volt az író számára. Ezért 2008-ban, Szentkuthy Miklós születésének 100. évfordulóján divatbemutatóval tisztelegünk az író előtt. „A női divat olyan a huszadik századnak, mint a gótikának a katedrális vagy a tizenkilencedik századnak a regény. Az egyetlen műforma századunkban, amely intellektuális precízióval (de abszolút precízióval) és érzéki monumentalitással kifejezi a kor lényegét, s’ il existe.” (*Hívjuk Velencének*, 1937)

Az író Kulka János alakította. Hét divattervezőnek Szentkuthy Miklós műveiből idézeteket adtunk, melyek egy-egy szerelmére vonatkoztak. Hét színésznőt választottunk, akik ezeket a hölgyeket jelenítették meg. A tervezők a nekik rendelt színésznőre álmodták meg kreációikat az író szövegeitől megihletődve. A hét nőről készült eredeti fotókat kivetítettük a térben. A színésznők felvonulása közben Kulka János olvasta fel Szentkuthy Miklós csodálatos írásait.

A divatbemutató a Múzeumok éjszakájának éjféle programja volt. Három palotás teremben óriási tömeg nézte végig a látványos produkciót, miközben Szentkuthy Miklós regényeinek szövegrészleteit hallgatta és fogadta be. Úgy gondoltuk, hogy a kultúrát szerető szélesebb réteg számára kedvcsináló, érdeklődést felkeltő esemény volt ez. Ősszel megismételtük a produkciót, amikor fizetős rendezvényként is telt ház volt a Petőfi Irodalmi Múzeumban.

Egy hagyaték feldolgozása aprólékos, türelmes, elhivatott munkát kíván. De a hagyaték megismerése után számtalan lehetőséget kapunk arra, hogy az író életművét megismer- tessük a közönséggel. Legfontosabb hozadéka munkánknak, hogy kutathatóvá tesszük a ránk bízott író hagyatékát.

Ladányi István

„LEGFŐBB MŰVEMET FŰ ALÁ VISZEM”

– A Sziveri János-hagyaték megőrzésének és feltárásának kérdései

Attól tartok, hogy a Sziveri-hagyaték sorsának narratívája jórészt ismerős az irodalmi és más hagyatékokkal foglalkozók számára. A hagyatékokkal kapcsolatos jellemző gondok közül itt számos lehetséges probléma található, a kanonizációs szempontoktól és a szerző és a hagyaték által érintettek életkorától kezdve az alkalmas gyűjtőintézményen, valamint a családi viszonyokon át a magyar államhatárokön kívüli magyar közösségek mint speciális gyűjtőkörök kérdéséig.

Először is különleges és a hagyaték sorsa szempontjából veszélyes helyzetet teremthet a fiatalon elhunyt irodalmárok, művészek problémája. A kanonizációs folyamat még végképp nyitott, a kortársak még javában alkotnak, azok az alkotói folyamatok, csoportosulások, műhelyek, amelyeknek az adott alkotó részese volt, továbbra is élők, alakulásban lévőek. Más részről az elhunyt szerző életkorából adódóan esélyesebb a bonyolult családi-örökösödési konstellációk kialakulása. A túlterhelt muzeális intézményeknek az egyértelműbb megítélés és örökösödési szempontból rendezettebb sorsú hagyatékokkal is megvan a maguk gondja, így a nemzedéki szempontból ugyan meghatározó, de fiatalon elhunyt alkotók anyagai többnyire sokáig nem is kerülnek intézményközelbe.

Sziveri János is a fiatalon elhunyt alkotók közé tartozik. 1954-ben született a Bánság Jugoszláviához, Szerbiához, a Vajdasághoz tartozó részében, Muzslya/Muzsla faluban. (Sziveri nem szerette a Muzslya változatot, a lokális nyelvben élő Muzsla változatot használja a szövegeiben.) Muzsla meghatározóan magyar település volt, és ma is annak számít, noha mára egybenőtt Nagybecskerek (szerbül Zrenjanin) várossal, közigazgatási szempontból a szerb identitású város városrésze. Egyébként a Közép-Bánság legnagyobb magyar közössége él ezen a településrészen. Sziveri rövid életútja igencsak eseménydús, azoknak a kacskaringóknak bármilyen vázlatos megidézése is meghaladja a jelen írás ésszerű terjedelmét, ahogyan a több mindenben tehetséges bánsági, munkáscsaládból származó gyerek eljut a *költészet* és a *költő* cím vállalásához, és lesz igen korán, 24 évesen az akkor már a magyar nyelvterületen legendákkal övezett és megbecsült újvidéki *Új Symposium* folyóirat szerkesztőségének tagja, 1980-tól, 26 évesen pedig a folyóirat főszerkesztője. A pályáiv 1983-ban törik meg, amikor politikai okokból, a folyóirat radikális irodalmi hangvétele és „politikai érzéketlensége” miatt megvonják tőle a bizalmat, leváltják a szerkesztőséget, és gyakorlatilag száműzik a vajdasági magyar kulturális életből. Egy 1989-es interjúban 1985-re datálja a gyomorfekélyét, és sokáig valóban ezzel a diagnózissal kezelik. Mire felismerik a gyomorrákot, addigra már visszafordíthatatlanok a folyamatok. 1989-ben családjával áttelepülnek Magyarországra, a budapesti gyógykezeléshez még fűződnek némi remények. 1990. február 1-jén, 36 éves korában hunyt el Budapesten.

Költészete és szerkesztői tevékenysége mind a jugoszláviai, vajdasági magyar irodalom, mind az egyetemes magyar irodalom perspektívájából figyelemre méltó. Költészetének önértéke, ugyanakkor szerkesztői tevékenységének irodalomtörténeti, művelődéstörténeti szerepe miatt sem mellékes, hogy mi történik a hagyatékával.

Az irodalmi életmű megismertetése és a szerző kanonizálása szempontjából a Sziveri János Társaság a Sziveri János-díj megalapításával és évenkénti odaítélésével, továbbá a költői életmű publikálásának a szorgalmazásával, a költő özvegyével, Utasi Erzsébettel karöltve igen sokat tett az elmúlt negyedszázadban. Az Utasi Erzsébet szöveggondozásával és Mátis Lívia szerkesztésében 1994-ben a Kortárs Kiadónál megjelent *Sziveri János minden verse*, majd a szintén Utasi Erzsébet által szöveggondozott, Reményi József Tamás által szerkesztett, 2011-ben megjelent *Sziveri János művei* kötet az életmű befejezett szövegei tekintetében megnyugtató helyzetet teremtett. Ez utóbbi magába foglalja a szerző megjelent versesköteteinek anyagát, a hagyatékban maradt gyermekverseket, a drámai műveket, közírói munkáit, a fiatalkori képzőművészeti írásokat, sőt a festőnek készülő költő fennmaradt rajzait, továbbá sajátos önéletrajzát. Az életmű recepciója tekintetében az *Ex Symposion* folyóirat 1999-es 28–29. tematikus összeállítása, valamint a Sziveriről szóló legfontosabb írásokat összegyűjtő, Reményi József Tamás szerkesztésében megjelent *Barbár imák költője* (Kortárs Kiadó, Budapest, 2000) voltak fontos állomások, majd az utóbbi tíz évben több folyóiratban tematikus szövegblokkok, Sziveri-konferenciák, Lábadi Zsombor *A lebegés iróniája* című monográfiája (Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, Újvidék, 2008), továbbá a veszprémi Pannon Egyetemen a Sziveri János Intézet létrehozása mutatták a Sziveri-életmű iránti élénkülő figyelmet.

Írott és hangzó dokumentumokból, képzőművészeti alkotásokból, műtárgyakból és használati tárgyakból álló hagyatékának sorsa azonban korántsem rendezett. A hagyaték problémái részben tipikusak, részben sajátosak, de mindenképpen túlmutatnak az egyéni alkotói életúton és életművön.

Sziveri János nem egyszerűen az *Új Symposion* folyóirat főszerkesztője volt 1980 és 1983 között, de a húszas évei elejétől haláláig korosztálya meghatározó kultúraszervező egyénisége, kiterjedt magán- és szerkesztői levelezéssel. Kapcsolatai korán túllépnek a saját kisebbségi közege határain, levelezésben van a hasonló ízlésvilágú magyarországi, erdélyi és nyugati emigrációban élő magyar irodalmárokkal, kapcsolatban van a *Mozgó Világ*, a párizsi *Magyar Műhely* körével, illetve Szócs Géza révén az erdélyi magyar irodalmi élettel is. Levelezése, a folyóirathoz, a leváltásukhoz kötődő dokumentumok egy korszak irodalmi folyamatainak, kapcsolattartási módozatainak megismerése, a korabeli kapcsolati háló föltérképezése szempontjából is értékes.

A hagyaték zöméről Budapesten élő özvegye, az irodalmi hagyaték örököse és Sziveri János jogutódja, a hagyaték sorsa szempontjából szerencsés módon magyartanár és könyvtáros végzettségű második felesége gondoskodik. Az ő felelősségteljes és szakmai szempontból sem kifogásolható hozzáállásán túl azonban megoldatlan a hagyaték biztonságos tárolása, szakszerű rendezése, kutathatósága.

A Sziveri János Intézet könyv- és folyóiratanyagot, fényképeket, az *Új Symposion* működését dokumentáló plakátokat, illusztratív jellegű kéziratlapokat, illetve a Sziveriről a családi hagyatékban fennmaradt hanganyagot kapott tőle megőrzésre. Ennek komplexitásában a legértékesebb része az a hanganyag, amely Sziveri versmondásait, az

Új Symposion egyik irodalmi estjének hangfelvételét, rádióműsorok hangfelvételét tartalmazza. Az analóg, hullámzó minőségű felvételeket a *Pasztorál* című hangzó és nyomtatott anyagot tartalmazó kiadvány előkészítése keretében, a zentai Vajdasági Magyar Közművelődési Intézettel együttműködésben digitalizáltuk, hangzási minőségét feljavítottuk, vagyis megtisztítottuk a hangkazetták romlásából és a különféle háttérzajokból adódó hanghatásoktól. Ez a digitalizált anyag megtalálható mind a veszprémi Sziveri János Intézetben, mind a Vajdasági Magyar Művelődési Intézetben, illetve Utasi Erzsébetnél. Az anyag egy részének személyes jellege miatt az özvegy engedélyével kutatható.

A hagyaték további részének sorsa megoldatlan: így a muzslai szülői házban, Sziveri első feleségénél és első fiánál, a rokonoknál, ismerősöknél maradt dokumentumoknak, esetleg kéziratoknak, illetve a Sziveri János Lengyelországba került hűgánál lévő közös családi anyagnak az elérhetővé tétele, kutathatóságának biztosítása további erőfeszítéseket és anyagi ráfordítást igényelne. Fiatalon elhunyt alkotóról lévén szó az anyag nem kis része különféle érzelmeket és érzékenységeket is érinthet. Biztató, hogy alapvetően minden érintett részéről megvan a jó szándék arra, hogy az anyag biztonságos helyre kerüljön, és szabályozott körülmények között kutatható, felhasználható legyen. Intézetünk meghitt baráti kapcsolatot ápol Sziveri János özvegyével. Ennek része, hogy tiszteljük érzelmi ragaszkodását és azt a szándékát, hogy az anyag elsődleges feldolgozását ő végezze el.

Nehezen felbecsülhető a hagyaték esetleges anyagi ellenértéke – különös tekintettel a különböző tulajdonosok érzelmi kötődésére és azoknak az intézményeknek az anyagi helyzetére, amelyek érdeklődnének a hagyaték iránt. A hagyaték sorsának rendezésére több, egymást részben kizáró forgatókönyv is körvonalazódott. A Sziveri János Intézet mellett szóba került a Petőfi Irodalmi Múzeum, mint a hagyaték lehetséges őrzőhelye. Nem mellesleg a hagyaték érinti a Vajdasági Magyar Művelődési Intézet állománygyarapítási érdeklődését is.

A Sziveri-hagyatékhoz kapcsolódóan egy lehetséges Sziveri-gyűjtemény szempontjából számba kellene venni író társainak, levelezőpartnereinek hozzá kapcsolódó iratanyagát, fényképeit, egyéb dokumentumait. Itt elsősorban a veszprémi Fenyvesi Ottó, a vajdasági Temerinben élő Csorba Béla, a budapesti Zalán Tibor rendelkezhet értékes anyaggal. Különleges értéket képviselnek Dormán László fotói, ő a '70-es és '80-as években a szó szoros értelmében szinte minden fontos kulturális eseményt végigfotózott a Vajdaságban, a díjátadásoktól a diák irodalmi vetélkedőkön át a jelentősebb kocsmázásokig. A Sziverihez és az *Új Symposion*hoz kapcsolódó fotóanyagának a megszerzése és rendszerezése, kutathatóvá tétele fontos feladat.

A Sziveri-életút és -életmű szempontjából pótolhatatlan anyagot őrizhet a Forum Kiadóház irattára is, benne az *Új Symposion* iratanyagának egy részével.

Megválaszolásra váró kérdés, hol célszerű, illetve méltányos a hagyaték elemeit őrizni. Méltányos-e elhozni a költő szülőfalujából az ottmaradt anyagot? Ott a közösségi identitásnak részét képezik ezek a dokumentumok. Ugyanakkor teljesen esetleges, hogy melyik pillanatban mi történik ott egy-egy fényképpel vagy a szülői házban maradt, az 1960-as évek végén, az 1970-es évek elején gyűjtött könyvanyaggal, amely kis mennyiség ugyan, mintegy 50 könyv, de jelzi a fiatal Sziveri érdeklődését, azt például, hogy középiskolásként teljesen képpen volt a Symposion-mozgalom tevékenységével kapcsolatban, megvásárolta az új könyveket, és „anyanyelvi szinten” sajtátította el a symposionisták neoavantgárd

formanyelvét. Nemrégén a szülőfaluban került elő egy gyerekkori, 14 éves korából származó kéziratos versgyűjteménye, egy iskolai füzetbe másolva, az 1968-as *Hippy-imák*. Rendkívül érett költészeti anyagról van szó, amelybe az *Ex Symposion* folyóirat 88. (2014), *Kézirat* tematikájú számában nyerhetünk betekintést. A füzet címe talán nem független Tolnai Ottónak az *Új Symposion* folyóiratban abban az évben megjelent *Hippy novelláitól*.

Vajon a centrális nemzeti gyűjtőhelyeken, vagyis a Petőfi Irodalmi Múzeumban vagy az Országos Széchényi Könyvtárban vannak-e legjobb helyen az anyagok? Milyen szerepük lehet az egyetemi intézeteknek, kutatócsoportoknak, az emlékházaknak? Az ilyen jellegű életművek esetében, véleményem szerint célravezetőbb, ha olyan, hagyatékgondozási szempontból megbízható helyen van az anyag, ahol tényleges kutatásokat segíthet, illetve inspirálhat.

A Sziveri János Intézethez hasonló egyetemi intézetek, kutatócsoportok a nagy gyűjteményekhez képest különleges figyelmet tudnak fordítani a hozzájuk kötődő anyagra, és nemcsak őrzik, hanem napi szinten, kiemelt tevékenységként foglalkoznak az adott szerzői hagyatékkal. Erre mutat jó példát a Szegedi Egyetem Bölcsészkarán működő Hajnóczy-műhely. Természetesen meg kell előzni azokat a veszélyeket, amelyek egy-egy ilyen gyűjtemény esetében a helyszínhez, a befogadó intézményhez, pontosabban a személyi kötődésekhez kapcsolódnak, vagyis gondoskodni kell az anyag szakszerű és biztonságos megőrzéséről, a kutathatóságról, illetve az esetleges intézményi átalakulások, személyi változások nyomán az anyag biztonságos továbbörökítéséről és eljuttatásáról valamelyik centrális nemzeti archívumba.

Mindez nemcsak egy szerzői hagyatéék sorsáról szól, hanem egy irodalmi korszak és nemzedék, illetve egy régió kultúrája szempontjából is jelentős dokumentumegyüttes biztonságos megőrzéséről, kutathatóságáról, feldolgozásáról.